

T.C.
KONYA
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İLKÖĞRETİM ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

**JÖN TÜRKLERİN
TÜRK VE BATI KÜLTÜRÜNE BAKIŞI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLCAN

HAZIRLAYAN
Nazan ÖLMEZ
115214031004

KONYA - 2012

T.C.
KONYA NECMETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

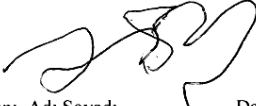
Öğrencinin imzası
(İmza)

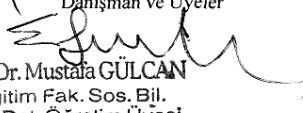
Nazan ÖLMEZ

	T.C. KONYA NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü		
	Öğrencinin	Adı Soyadı Nazan Ölmez	
	Ana Bilim/Bilim Dalı	İlköğretim / Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	
	Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Mustafa Gülcan	
	Tezin Adı	Jön Türklerin Türk ve Batı Kültürüne Bakışı	

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Nazan ÖLMEZ tarafından hazırlanan ‘Jön Türklerin Türk ve Batı Kültürüne Bakışı’ başlıklı bu çalışma 25/06/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

 Ünvanı, Adı Soyadı
 Yrd. Doç. Dr.
 Nuri İnan

 Danışman ve Üyeler
 Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜLCAN
 S.Ü. Eğitim Fak. Sos. Bil.
 Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

İmza
 Doç. Dr. Güngör Karavaş

ÖNSÖZ

Jön Türklerin Türk ve batı kültürüne bakışı adlı bu çalışmamıza, onların kendilerine has bu fikirlerin oluşmaya başladığı Tanzimat dönemiyle başladım. Jön Türklerin batı hayranlığının Osmanlı kültürünü nasıl etkilediğini ve milli kültürü nasıl yozlaştırmak istediklerini incelemeye çalıştım.

Araştırmamızda Jön Türklerin, milli kültüre neden düşman olduklarına ve batı kültürünü, Osmanlı devletine ithal etmekle neyi amaçladıklarını çözmeye çalıştık. Yine Jön Türklerin batı kültürünü Osmanlı toplumuna aşılama için nasıl bir çalışma yürüttüklerini ve halkı öz kültüründen ve dininden nasıl vazgeçirerek yanlarına çekmek istediklerini, bunu yaparken de kimlerden ve hangi örgütlerden yardım aldıklarını, ya da fikir babalarının kimler olduğunu irdelemeye çalıştık.

Bu çalışmamızda, yazılmış olan kitap, dergi, makale ve internet sitelerinden yararlandık. Yararlandığımız bütün kaynakları inceleyerek Jön Türkler hakkında yeni bir sentez oluşturmaya çalıştık.

Araştırmamın her aşamasında bana yol gösteren, danışmanım Yrd. Doç Dr. Mustafa GÜLCAN'a teşekkür ederim.

Nazan ÖLMEZ

KONYA, 2012

	T.C. KONYA NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü		
	Adı Soyadı	Nazan Ölmez	
Öğrencinin	Ana Bilim/Bilim Dalı	İlköğretim / Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	
	Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Mustafa Gülcan	
Tezin Adı		Jön Türklerin Türk ve Batı Kültürüne Bakışı	

ÖZET

JÖN TÜRKLERİN TÜRK VE BATI KÜLTÜRÜNE BAKIŞI

Bu çalışmayla Osmanlı Devletinde Tanzimat döneminde başlayan batılılaşma hareketlerini ve bu dönemde Avrupa'ya eğitim için gönderilen ve batı kültürüne hayran olan kişilerin, yurda döndükten sonra Osmanlı toplum yapısını değiştirmek ya da batılılaştırmak için giriştikleri faaliyetler açıklanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı devletinde, eğitim için yurtdışına gönderilen gençlerin yurda döndükten sonra bir araya gelerek oluşturdukları örgütler ve bu örgütlerin II. Abdülhamid Han'a karşı yürüttükleri çalışmalar ve bunların toplum üzerinde oluşturmak istedikleri etkiler incelenmeye çalışılmıştır.

Jön Türklerin, toplum, siyaset, kültür ve din alanlarındaki düşüncelerini ve bu düşüncelerini, uygulamaya geçirmek için destek aldıkları örgütler, kurumlar ve kişileri incelemek ve böylece jön Türklerin Türk ve Batı kültürüne bakışlarını değerlendirmek çalışmamızda hedeflenmektedir.

	T.C. KONYA NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü		
	Student's	Name Surname	
	Department/Field	Primary Education /Social Sciences Teacher	
	Advisor	Yrd. Doç. Dr. Mustafa Gülcan	
Research Title		JON TURKS'S APPROACH TO TURKİSH AND WESTERN CULTURE	

SUMMARY

JON TURKS'S APPROACH TO TURKİSH AND WESTERN CULTURE

With this work, it has been tried to explain the movements of westernization that started in Tanzimat(The political reforms made in the ottomon state in 1839) period in the otoman, and the activities whic are done to change the form of the society or to westernize by the people who were sent to evrope for education and who admire western culture.

And olso, it has been tried to investigate, the organizations which were built by the young people who were sent to abroad for education and the Works of these organizations that were against second Abdülhamid Han and the effects of these groyos on society.

The thoughts of Jon Turks about the fields of society, politics, culture and religion and the organizations that they took help for performing their thoughts, instituttions and people, and so that to evaluate the view of jon Turks on both Turkish and also western culture are aimed to investigate in our work.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN KONUSU	3
ÖNEMİ	4
AMACI	5
YÖNTEMİ	5

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNİN VE MASON LOCALARININ OSMANLI TOPLUM YAPISINA ETKİLERİ

A. TANZİMAT VE OSMANLI DEVLETİ	6
a. TANZİMAT DÖNEMİ VE BATILILAŞMA	6
b. TANZİMAT DÖNEMİNİN SONUÇLARI	8
B. MASONLARIN OSMANLI DEVLETİNDEKİ FAALİYETLERİ	14
a. JÖN TÜRKLER VE MASONLUK	14

İKİNCİ BÖLÜM

JÖN TÜRK HAREKETİNİN OLUŞUMU VE BU OLUŞUM SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİNİN GENEL DURUMU

A. JÖN TÜRK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI.....	19
B. OSMANLI DEVLETİNİNDE KURULAN CEMİYETLER	21
a. ABDÜLMECİD HAN DÖNEMİ VE GENÇ TÜRK CEMİYETİ	21
b. YENİ OSMANLILAR.....	22
c. İTTİFAK-I HAMİYET CEMİYETİ	27
d. JÖN TÜRKLER.....	34
e. İTTİHAT-I OSMANİYE CEMİYETİ	42
f. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE BATILILAŞMA HAREKETLERİ VE JÖN TÜRKLER

A. BATILILAŞMA VE OSMANLI DEVLETİ.....	53
B. JÖN TÜRKLER VE KÜLTÜR ANLAYIŞLARI.....	59
a. JÖN TÜRKLERİN BATI KÜLTÜRÜNE BAKIŞI.....	59
b. JÖN TÜRKLERİN TÜRK KÜLTÜRÜNE BAKIŞI.....	66
c. DİNE KARŞI TUTUMLARI.....	68
d. İSLAM'A İSLAMİ KAVRAMLARLARA YAKLAŞIMLARI.....	71
e. HALKA KARŞI YAKLAŞIMLARI	74
C. OSMANLI TOPLUMUNU AVRUPALILAŞTIRMA ÇALIŞMALARI	78
a. OSMANLI DEVLETİ İLE AVRUPA'NIN BAĞDAŞTIRILMASI.....	78
b. JÖN TÜRKLERİN OSMANLI TOPLUMUNU BATILILAŞTIRMAK İÇİN GİRİŞTİKLERİ FAALİYETLER.....	84
c. JÖN TÜRKLERİN FAALİYET ALANLARI.....	89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

JÖN TÜRKLERİN SİYASİ VE SOSYAL FİKİRLERİ

A. JÖN TÜRKLERİN FİKİRLERİNİN KAYNAĞI	91
B. BATILI AKIMLAR VE JÖN TÜRKLER	94
C. MEŞRÛTİYET DÖNEMİNDEKİ FELSEFİ AKIMLAR VE JÖN TÜRKLER	97
a. POZİTİVİSTLER	97
b. MATERYALİSTLER	101
b.1. AHMET RIZA 'NIN FİKİRLERİ	104
b.2. ABDULLAH CEVDET VE FİKİRLERİ	106
b.3. PRENS SABAHADDİN	112
b.4. BAHA TEVFİK	114
C. JÖN TÜRKLER VE YAYIN ORGANLARI	115
SONUÇ	118
ÖNERİLER	122
KAYNAKÇA	125
EKLER	133
A. JÖN TÜRKLERİN İTİRAFLARI	133
B. II. ADÜLHAMİD HAN'IN JÖN TÜRKLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	136

GİRİŞ

Tanzimat'tan sonra Avrupa'yı örnek alanlar, iddialarının aksine, bilim ve teknik alanında değil, kültür ve siyasette, eğlence ve sefahatte taklitten öte gidememiştir. Avrupa'ya okumaya gönderilen öğrenciler, sömürgelerden zulümle elde edilen servetler sayesinde zenginleşmiş kentleri görünce komplekse kapılırlar. Kendi ülkelerinin içerisinde bulunduğu problemlerin gerçek sebeplerine inmeden, cazibesine kapıldıkları “gardırop Avrupacılığı”nı ülkelerine taşımaya kalkışır. Bürokrasiden kılık-kıyafete, eğitimden eğlenceye bir dizi reformlar yapılır. Artık Osmanlı'nın simgesi sarığın yerini fes, şalvarın yerini setre pantolon alır. Fransız mürebbiyeler tutulur, alafranga hayat tarzı Osmanlı konaklarına girer. Tercüme furyası başlar. Mekteplerde, basın dünyası ve edebiyatta Fransız modası ağır basmaktadır.

Diğer taraftan, bir takım mahfillerin desteğiyle sesini fazlasıyla duyurabilen Batı hayranı bir yazar-çizer ve gazeteci kuşağı vardır. Bunlar, geleneklerle alay eden tiyatro eserleri, kendi medeniyetiyle hesaplaşma iddiasında makaleler, hikayeler ve romanlar yazmaya başlar. Onlara göre yeryüzünde insanca yaşama zemini sağlayan tek medeniyet Avrupa'nındır. Bizimkine gelince: bir an evvel terk edilmesi gereken köhne bir mağara!

İkinci Meşrutiyet Osmanlı tarihinin, Türkiye'nin yakın tarihinin en büyük olaylarından birisidir. Hürriyetin ilanı, başlangıcında Türkiye tarihinde rastlanılan en geniş fakat en anarşik hürriyet havasını getirmiştir. Jön Türkler açtıkları hürriyet yolunda yalnız devam etmemişler beraberlerinde Batı'yı, elde edebildikleri her çeşit Batılı fikirleri de, tabii problemleriyle beraber, getirmişlerdir. Dağınık olan aydınlar bir araya gelerek, çeşitli yayın organlarında birleşmişler altı yüz yıllık ömrünün en kritik anlarını yaşayan İmparatorluğun yıkılmasını önlemek için çareleri araştırmışlardır. Böylece, ortaya, gene Osmanlı tarihinde ilk defa, siyasi fikir hareketleri ortaya çıkmıştır. Birer fikir toplaşmasından doğan fikir çevreleri siyasi hayat içinde siyasi olaylara kayıtsız kalmamışlardır. Bilakis olayları yorumlamak, açıklamak, yöneltmek istemişlerdir. İktidar karşısında bir kuvvet olarak beliren bu çevreler, yayın organları vasıtasıyla sosyal hayata etki etmiş, kamuoyunu yapıcı ve yöneltici, kitleleri harekete

ettirici bir rol oynamışlardır. Siyasi partilerin programlarında yer almışlardır. Kısaca, imparatorluk için verilecek sosyal değerlendirmelere hakim olmak gayesini gütmüşlerdir. Bu devlet nasıl kurtarılabilir? Sorusuna her biri en iyi cevabı vereceğine inanmıştır. Pek tabii olarak en hayati mesele olan Batılılaşma problemiyle de geniş ölçüde ilgilenmişlerdir.¹

Avrupa, Jön Türkler denilen bu gençler sayesinde büyük bir fırsat yakalamıştır. Tarihî düşmanını kendi içinden vuracak elemanlar yetiştirmek artık kolaydır. Jön Türklere her türlü imkan sağlanır. Onları batılılaşma adına Avrupa'nın çıkarlarına hizmet edecek birer nefer olarak yetiştirirler. Özellikle Fransa'da eğitilen ve çeşitli Osmanlı düşmanı mahfillerce finanse edilen bu gençler, deneysel bilimin dışındaki her şeyi reddeden birer pozitivizm aşığı olarak ülkeye dönerler ve çıkardıkları dergi ve gazetelerle “gerici” diye nitelendirdikleri kurumlarla mücadeleye başlarlar.

Cemil Meriç ise jön Türkler hakkında şu tespitte bulunmuştur: “Avrupa’da okuyan, Tercüme Odası’nda yetişen, yeni bir dünyanın iğvalarına herkesten çok maruz bulunan aydınlar, halktan koptu. Sonra başsız kalan kitle, ihtişamlı mazisinden uzaklaştırılmaya çalışıldı.” der.

Bu noktada aydınların hedefi olan Batılılaşma konusunda izlenecek metodun tespiti sorusunda şu sorun karşımıza çıkar. Avrupa medeniyetinden neler almalıyız? Genel olarak Batıcı aydınlar bu konuda tam bir sonuca varamamışlardır. Amaçları kısaca şöyle özetlenebilir: Batı'nın ekonomik ve sosyal hayatını almak, bunun yanında Osmanlı toplumunu ilim ve teknik bakımlardan teçhiz etmek. Fakat, İkinci Meşrutiyet'in fikir cereyanlarını daimi bir çatışma halinde bırakmış olan büyük bir mesele bu şekilde çözülmüş olmuyordu. Batı'nın ahlakiyatını (manevi taraflarını) da almaya mecburiyet var mıdır? Bu takdirde İslami ahlak prensipleri terk edilmiş, Osmanlı Devleti'nin amacı topyekün inkâr edilmiş olacaktır. Kaldı ki Batı'nın, teknik gelişmesi her ne kadar tartışılmasa da ahlakının sukut içinde olduğu saklanamaz. Batıcılar da bu önemli meseleyi çözmeye zorunluydular. Bu bakımdan birlik arz etmemişlerdir. Mesela Celal Nuri probleme telifçi bir gözle bakmıştır. Ona göre

¹ Tunaya Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.66

medeniyet iki çeşittir: Teknik medeniyet ve gerçek medeniyet. Gerçek medeniyet bakımından Avrupa ve Hıristiyan dünyası asla ileri değildir. Şu halde Batı'dan sadece teknik medeniyet alınmalıdır. Bu da mümkündür. Japonya örneği meydandadır. Ne yazık ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun, hatta diğer İslam devletlerinin idarecileri bu ayrımı anlayamamışlardır. İki medeniyeti aynı sayarak ikisinden de kaçınmışlar. Ve teknik bakımdan aşağı seviyede kalmışlardır. Celal Nuri'nin telifçi tezi özellikle İslamcı cephenin hoşuna gitmiştir. Fakat zamanla özellikle İctihat ailesi içinde karşıt görüşle karşılaşmıştır. Dr. Abdullah Cevdet kısmiği kabul etmemiş ve Batı medeniyetini bir bütün addederek, gülü ve dikeniyile almaya mecbur olduğu tezinin savunucusu olmuştur. Batıcılık akımının zaten bütünlük barındırmayan yapısındaki ilk büyük gedik de böylece açılmıştır. Batıcılar bütün ayrılıklarına rağmen kısmi de olsa bazı müspet ıslahat tezlerine sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin kalkınmasıyla ilgili fikirlerinin başında hilafete dayanan (Teokratik) Osmanlı monarşisinin muhafazası gelmiştir. Bu akımın mensupları dinilikte ve milliyetçilikte aşırı bir gidişin muhalifi kalmışlardır. Aşırı milliyetçiliğin dört nala verem olduğunu ileri süren Celal Nuri'nin bu fikri yanında Kılıçzade Hakkı dinin bir gaye değil, bir vasıta olduğunu ilan ederek softalara ve hurafelere savaş açmış sırf dini rönesansla bir devletin kalkındırılmayacağını ileri sürmüştür.²

Batılılaşma hareketi II. Abdülhamid Han döneminde başta padişah ve yöneticilerin belli oranda karşı olmalarına rağmen, batı baskısına karşı koyabilmenin bir yolu olarak görülmüştür. Abdülhamid'in Han'ın, Tanzimat'la başlayan batıya açılma hareketine devam ederken, milletini kendi köklerinden koparmadan, benliğini kaybetmemiş, kültürüne, gelenek ve göreneklerine bağlı, batıyı taklitten çok batıyı anlayacak modern teknolojiyi kullanacak bir kuşağın yetişmesine çalıştığı söylenebilmektedir.³

ÇALIŞMANIN KONUSU

Osmanlı Devleti'nde Lale Devri'nde başlayan batılılaşma Hareketleri bilhassa Tanzimat Dönemi'nde, Jön Türkler tarafından, Batı taklitçiliğine dönüşmeye başladığı

² Tunaya, a.g.e., ss. 69-70

³ Yamaner Melike Batur: **Kitle İletişim Özgürlüğü**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2006., ss. 139-140

gözlemlenmekteydi. Jön Türkler cemiyeti mensuplarının önde gelen şahsiyetlerinin pek çoğu ya Osmanlı devleti içerisinde kurulmuş olan Batı tarzı mekteplerden, ya da yüksek öğrenimlerini Avrupa mekteplerinde okuyarak mezun olmuşlardı. Diğer taraftan bazıları da Avrupa'ya firar etmek suretiyle Batı'daki fikirlerle tanışmıştı.

Jön Türkler Avrupa'da bilhassa Paris'te, Fransız İhtilalı sonrasında teşekkül eden kültür çevreleriyle temasa geçmişlerdi. Bu esnada meydana gelene kültürel etkileşim Jön Türklerin, Osmanlı Devleti'nde hürriyetçi ve anayasacı fikirleri benimsemesine vesile olmuştur. Yine jön Türklerin gerek Osmanlı Devleti'nde, gerekse Avrupa'da yayımladıkları mecmualar vasıtasıyla siyasi, sosyal, iktisadi, dini, milli, konularda fikirlerini açıklamışlardır. Nitekim Osmanlı ülkesindeki Tıbbiye, Mülkiye, Harbiye gibi mekteplerde bu fikirler gençler arasında yaygınlık kazanmış ve bunun sonucunda Jöntürk Hareketi ortaya çıkmıştır. Bu hareketinin devamı olan İttihatçılar ülke içinde ve dışında faaliyetlerini yaygınlaştırmak için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuşlardır.

Tezin ana konusu, Yeni Osmanlılar gibi ortaya çıkan, Jön Türk ve daha sonra İttihat ve Terakki Hareketiyle devam eden batılılaşma ve II. Abdülhamid Ha'a karşı yapılan muhalefet hareketidir. Bu muhalefet ve batılılaşma hareketi siyasi, sosyal, ve kültürel açılarından incelenerek, çok yönlü bir biçimde değerlendirilmeye çalışıldı. Böylece konu farklı boyutlardan değerlendirmek suretiyle bu dönemde oluşan fikir hareketleri ve oluşan muhalefetin niteliği ortaya konulmaya çalışıldı.

ÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nde, pek çok olayın meydana geldiği II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahiptir. II. Abdülhamid Han yaklaşık 33 sene devleti idare etmiştir. Bu dönemde devleti dağılmaktan ve yıkılmaktan kurtarabilmek için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Ama yine bir kesime göre II. Abdülhamid Han yönetimini baskıcı bir diktatörlük olarak görmektedirler bu nedenle bu güne bu dönemle ilgili lehte ve aleyhte pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Jön Türk ve devamı olan İttihat ve Terakki muhalefeti farklı yönlerden incelenerek II. Abdülhamid Han dönemiyle mukayese edilmesi, son dönem Osmanlı tarihi ve Yakınçağ Türk tarihinin anlaşılmasına katkı sağlaması bakımından önem taşımaktadır.

AMACI

II. Abdülhamid Han ve Jön Türkler dönemi Osmanlı tarihi içerisinde önemlidir. Bu dönem, Yakınçağ Osmanlı tarihinin en tartışmalı dönemlerinden biridir. Bu dönemle ilgili iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birine göre, II. Abdülhamid idaresi baskıcı ve gelişmeye kapalı, Jön Türkler ise haklı olarak bu baskıcı düzene karşı çıkmakta ve devleti çöküşten kurtarmak için mücadele etmekte ve doğru yolda yürümektedir. Diğer görüşe göre ise, II. Abdülhamid Han kötü şartlar altında, ülkesini iç ve dış siyasetteki başarısıyla ayakta tutmuş. Bunun yanı sıra sosyal, iktisadi ve kültürel alanlarda yaptığı ıslahatlarla huzur ve refahı sağlamaya çalışmış, Jön Türkler ise Avrupa'nın maşası olarak kullandığı ve savundukları fikirlerle Osmanlı toplum yapısını bozan ve yaptıkları çalışmalarla devletin çöküşünü hızlandıran bir cemiyettir. İşte bu çalışmanın yapılmasındaki temel amaç, II. Abdülhamid Han dönemindeki muhalefeti ve mevcut muhalefetin girişmiş olduğu batılılaşma faaliyetlerinin niteliğinin anlaşılmasını sağlamaktır. Bu sayede Tanzimat'tan beri devam eden yenilikçi gelenekçi çatışmasında, devletin ve milletin menfaatleri bakımından tarafların pozisyonunun anlaşılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

YÖNTEMİ

Tezin hazırlanması ve yazılması aşamasından evvel konuyla ilgili detaylı bir literatür taraması yapıldı. Jön Türk ve İttihat ve Terakki Cemiyetleri ile ilgili kaynaklara ulaşıldı. Çalışmanın konusuyla ilgili araştırma eserlere başvuruldu. Temin edilen kitap ve makaleler fişlenerek tezin ilgili bölümlerinde gerekli atıflar yapılarak kullanıldı. Ayrıca tezin yazılmasında Türk Dil Kurumu'nun Yazım ve İmla Kılavuz'u esas alındı.

Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarını temel alan araştırma eserleri oldukça kısıtlıydı. Bununla birlikte İttihatçılar üzerine yapılmış çalışmaların çoğunun birbirinin tekrarı olduğunu ileriye geçmemiş oldukları anlaşıldı. Bu bağlamda biraz olsun diğerlerinden farklı olanlar kullanılmaya özen gösterildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNİN VE MASON LOCALARININ OSMANLI TOPLUM YAPISINA ETKİLERİ

A. TANZİMAT VE OSMANLI DEVLETİ

a. TANZİMAT DÖNEMİ VE BATILILAŞMA

Tanzimat, 170 yıllık bir maceradır. Bir başka ifadeyle, Osmanlı Devleti'nin çözülüş ve çöküşünün başlangıç noktasıdır.

Türkiye'deki batılılaşma modernleşme serencamını anlamlandırmanın yolu, olumlu veya olumsuz görüşlerin çekiciliğinin ötesinde, Tanzimat'ı anlamaktan geçmektedir. 18. yüzyıldan itibaren başlayan ıslahat hareketlerinde en merkezi rolü Tanzimat oynamıştır.³³ Tanzimat bir yönüyle kendinden evvel başlayan batılılaşma hareketlerinin olağan bir evresi olarak görülürken, diğer yönüyle de bütün bir batılılaşmanın müsebbibi olarak görülmekteydi. Sonraki dönemler, bir taraftan Tanzimat ile başlayan uygulamaları devam ettirirken, diğer taraftan da Tanzimat ile hesaplaşma içinde olmuşlardır.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, İngiliz siyasetine alet olan. Mustafa Reşit Paşaya dikte ettirildikten sonra devlet idaresinde, geçerli tecrübesi olmayan on altı yaşındaki Padişah Sultan Abdülmecid Han'a kabul ettirilmiştir. Ferman, Batı karşısında gerilemiş olan devleti kalkındırmak ve modernleştirmekten bahsetmektedir. Ancak bu fermanı hazırlayan ve sonrada devletin yönetimine egemen olan kadroların bir kısmı, bu modernleşmeyi dinden uzaklaşma gibi anlamışlar ve böylece devletin sonunu hazırlamışlardır.

Bu yanılıgyı onlara aşıl原因an, materyalist felsefeyi empoze eden güç ise, çoğunun üye olduğu mason localarıdır.

1839'da ilan edilen "Tanzimat Fermanı"yla Osmanlı bütünüyle batı yörüngesine girmiştir.

Abadan, son kertede Tanzimat'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nu, hadiselerin mecbur bıraktığı şuursuz bir taklit çaresizliğinden Avrupa'ya yaklaştıran bir ıslahat teşebbüsü olarak tasarlandığını ve bunun da mevcut Tanzimat tasavvurumuzu şekillendirdiğini ifade etmektedir.⁴

“Tanzimat hadd-i zatında hukuka müteallik değil sırf siyasî bir eserdir. Vakıazâhirine bakılsa herkesin hayatına, malına, ırzına kâfil olmak yapılmış zannolunur. Fakat hakikat-i halde devletin hayatını temin maksadıyla ilân olunmuş idi.”⁵

Devletin yenilenmesini ve kuvvetlendirilmesini zorunlu kılan şartlar neydi ve nasıl oluşmuştu? Abadan'a göre⁶;

1. 19. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu siyasî olarak bir inhilâl (çöküş) manzarası arz etmektedir.

2. Devletin istinat ettiği askerî – teokratik temel sarsılmıştır.

3. Ordu, inzibatsızlık ve çeşitli mağlubiyetler neticesi nüfuz ve itibarını kaybetmiş, devlet otoritesinin muhafazasına yarar bir kuvvet olmaktan çıkmıştır.

4. Buna, mes'ul kişilerin kayıtsızlık ve bilgisizlikleri ile memurların menfaat düşkünlüğü ve lâubalilikleri eklenince emniyetsizlik iyice artmıştır.

5. Avrupa'daki inkılâp ve milliyet cereyanları, çeşitli din ve milletlerden oluşan Osmanlı imparatorluğu içinde ayrılık rüzgârlarının esmesine yol açmıştır.

6. Kapitülâsyonlar, hem devletin harice karşı zaafi hâline gelmiş hem de 'ecnebi tebaa'nın nüfuzunu giderek artırmıştır. Üstelik 'ecnebi devletler' gizli siyasî emel ve maksatlarla himayelerini kendi tebaaları olmayan diğer azlık unsurlarına da teşmil etmişlerdir.

⁴ Abdan **A.g.e** s. 33.

⁵ İmzasız, “Tanzimat”, İbret, No: 46, 4 Ramazan 1289/24, s. 1-2; bkz., Namık Kemal, **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri** Bütün Makaleleri 1, s. 221.

⁶ Abadan, **a.g.e.**, s. 33-34.

Özetlersek, Abadan, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda çöküş süreci içerisinde olduğunu, bunun da temelde iki iç nedeni, askerî ve idarî, iki de dış nedeni, Avrupa'daki gelişmeler ve kapitülasyonlar olduğunu; bunların da Tanzimat'ı doğurduğunu ve en genel anlamda da Batılılaşma hareketini yönlendirdiğini ifade etmektedir.⁷

b. TANZİMAT DÖNEMİNİN SONUÇLARI

Tanzimat, bizim sosyo-kültürel hayatımızda bir kırılma noktasıdır. Tanzimat'tan sonra aydınlar, yönlerini Doğu'nun manevi ve kültürel değerlerinden Batı'ya çevirmiştir. Tanzimat'ın baş mimarı Mustafa Reşit Paşa'nın maddî desteği ve yönlendirmesi ile Fransa'ya giden ve Fransız kültürü ile tanışan Şinasi ise rotasını Batı'ya çeviren neslin ilk temsilcilerindendir.

Fransa'ya Osmanlı elçisi olarak giden Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, öncelikle Fransa'nın ordusu ve debdebeli saray hayatıyla ve “özgür göğüs dekolte” elbiseli Fransız kadınlarıyla tanışır. Avrupa medeniyetinin başarıları ülkeye dönüştürülür. Bu Batı medeniyetinin Doğu'da görünüşünün ilk safhasıdır. Ondan sonra Batı'ya giden her elçi ülkeye yeni fikir ve uygulamalarla dönmüşlerdir. Avrupa'nın birçok kurum ve kuruluşunu yakından tanıyarak keşfeden, onlara övgüler düzen Osmanlı aydınları bu kurumların kendi ülkelerinde uygulanabilirliklerini test etmişlerdir.

Onsekizinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar Batı'dan aktarılan fikirlerin ışığı altında bazı kurumsal denemeler, devletin sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısını dönüştürerek radikal denebilecek adımların atılmasını sağlar. II. Mahmud döneminde başlayan modernleşme, Tanzimat'ın alt yapısını oluşturur niteliktedir. İdare, eğitim, adliye ve ordu alanlarında uygulanacak bir hukuk devleti teşkilatının kurulmasına doğru atılan adımların bu dönemin çizgisini belirlediği söylenebilir. Neticede bu yapılanlar Tanzimat'ın başarı hanesine yazılmıştır.

Fermandaki bütün uyrukların can, namus ve mal güvenliği sağlanması vaadi ve bunun dini ya da mezhebi ne olursa olsun bütün uyrukları kapsayacağı ibaresi o güne

⁷Abadan A.ge., s. 34.

kadar telaffuz edilmiş bir düşünce değildi. Bunun amacı ise “Osmanlı uyruğundaki herkesin çok milletli kardeşliğinin oluşturulması, dolayısıyla devlet ve vatandaşlık kavramlarının gittikçe Batılılaşıp laikleşmesiydi”⁸ Bu maddeyle hem bürokratlar hem de aydınlar devletin bütünlüğü ve bağımsızlığını muhafaza etmeyi hem de gıpta ile baktıkları, Avrupa yaşam ve yönetim tarzını hayata geçirmeyi amaçlamışlardır.

Tanzimat’ın ilanı çeşitli çevreleri harekete geçirmiştir. Batı hukuku, karma mahkemeler ve laik eğitim özenle uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır. Fermanda sözü edilen eşitlik ilkesi, askerlikte, eğitimde, hukukta kısaca her alanda uygulamaya çalışılmıştır. Ferman olumlu ya da olumsuz Anadolu’nun her yerinde uygulanmaya çalışılmış ve tanıtılmıştır.⁹

Osmanlı devletinin modernleşmesinin temel ölçüt ve amacının devletin kurtarılması şeklinde formüle edilmesi, girişilen reformların da aynı çerçevede şekillenmesi sonucunu doğurmuştur. Reformlar devleti yeniden eski gücüne kavuşturmak amacını taşıdığı için öncelik askeriye ve eğitime verilir, çünkü devletin güçlü bir orduya ve merkezi otoriteyi inşa edecek kadrolara ihtiyacı vardır.

Modernleşmede Batı’nın tercih edilmesi ise bir zorunluluktur. Çünkü Avrupa ilerlemiş ve kalkınmışken Doğu geri kalmış ve yenilikleri takip edememiştir. Bunun için Osmanlı öğretici bir yaklaşımla Batıya yönelmiş ve her şey zaman içinde gelişip şekillenmiştir. Orduyla başlayan yenileşme hareketleri, orduyla sınırlı kalmayacak ve bu yenileşmeyi, asker yetiştirmek için tıp eğitimi, istihkam ve yol için mühendislik eğitimi, maliye, hukuk, idare ve sosyal hayatta yenileşme hareketleri birbirini izleyecektir. Yani sorunlarla yüz yüze gelindikçe çözümler üretilmeye çalışılmıştır.

Osmanlıda 18. Yüzyılda başlayan ve 19 yüzyıl boyunca devam eden modernleşme çalışmaları Batıda olduğu gibi bir düzen içerisinde olmamıştır. Çünkü Batı kendine özgü gelişimini içerisinde mayalamış ve yoğrulmuş zihniyetiyle şekillenen kurum ve kuruluşların Osmanlıda uygulanarak sorunlara çözüm bulunması mümkün değildi. Ancak Osmanlı aydın ve bürokratlarının bunu fark etmesi kolay değildi. Bu

⁸ Davison Roderic, Osmanlı Türk Tarihi, çev:Mehmet Moralı İstanbul, 1997: 48, 49

⁹ Davison 1997:57

kişiler karşılaştıkları olaylar ve başarısızlıklar karşısında el yordamıyla doğruları bulmaya çalışmışlar ve bu yönde adımlar atmışlardır.¹⁰

Batının modern yapısının oluşmasındaki temel dinamiklerin(Rönesans, Reform, Aydınlanma, Endüstri Devrimi) ve süreçlerinden tamamen farklı bir süreç geçiren Osmanlı devletinin başarısı bu anlamda zordu. Batıda yenileşme ve ilerleme süreci çevresel güçlerle(soylular, işçiler, tüccarlar vb.) uzlaşmalar sonucu onlara merkezi otoritedeki yönetimde yer vererek gerçekleşmişti. Oysa Osmanlıda bu yenileşme tek boyutluydu ve her zaman çatışmaya yol açıyordu ve bu da toplumsal kopukluğa neden olmaktaydı.¹¹

Osmanlıda batılılaşma hareketleri gerçekleşirken kültürel ve dini miras veya tebaanın eğitim ve refahı pek önemsenmemiş, halka modernleşmenin pratik etkileri anlatılmıştır. Batılılaşma sürecinde halkın katılımını sağlayarak maddi iyileştirmeler ise ıslahatçılara yabancıdır. Bu nedenle de modernleşme hem Müslümanlar hem Hıristiyanlar nezdinde olumlu sonuçlar doğurmamıştır.¹²

Bu dönem, bilhassa Batılı fikirlerin birinci elden Osmanlı'ya geldiği ve kendi kültüründen kopmuş bir neslin yetişmeye başladığı devirdir. Yabancı eserlerin tercümelemleri (özellikle pozitivist çeviriler), Batı'da eğitim -bilhassa Fransa'da- yeni fikirlerin ülkeye hızla girme sebebidir.

Hüseyin Kazım Kadri ise Tanzimat dönemine ilişkin şu anlamlı tespiti yapmıştır:

“Osmanlı İmparatorluğu'nun bu son devirdeki siyasetinde ve idare tarzında bir isabet ve selamet göremiyoruz. Ve devlet adamlarının Müslüman unsurları ihmal etmiş olduğuna kâni bulunuyoruz. Devletin Müslüman kavimleri ihmal etmesi ve bir düzine onlardan fedakârlık etmesi... telafisi mümkün olmayan bir gafletti. Osmanlı İmparatorluğu bir İslâm devleti idi; ve “İslâm Hilafeti”ne de haiz bulunuyordu. Bu itibarla bir “İslam İmparatorluğu” şeklini muhafaza ederek Müslüman milletlere

¹⁰ Tekeli İlhan, “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim yay. İstanbul, 2002 s:22

¹¹ Şerif MardinJön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, 8. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, . 1990 s:31

¹² Karpat Kemal, Osmanlı Geçmiş ve Bugünün Türkiye’si, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2004, s, 148, 149

dayanması, bunun için de fikir ve varlığını Müslümanların gelişmesine ve tekamülüne hasretmesi lazım gelmez miydi? Bu hükümetin son devirdeki siyaseti; gayr-i İslâmi unsurları memnun etmekten, dış müdahaleler ve tecavüzler karşısında onların ayrılık ve istiklal emellerini daha bir müddet durdurmaktan ve bu maksatla da Müslüman unsurları hatır ve hayale gelmeyen mezalim ve haksızlıklara uğramaktan başka bir şey değildi?”

Osmanlı Devletinin çöküş sürecinin genel bir değerlendirmesi bu satırlar... Hüseyin Kazım'ın bu tespitini, Eşref Edip, daha ileri bir boyuta taşır. Tanzimat ve İslahat hareketlerini “Avrupalıların Osmanlı Devletini parçalama hareketi olarak” değerlendirir.

“Tanzimat’tan asıl maksadın neden ibaret olduğunu Fransız sefirlerinden Angel Hard ise bir cümle ile şöyle ortaya koyar:

“Tanzimat’tan maksat-ı umumi, İslâm toplumunun sosyo-kültürel yapısını, asırlarca zamandan beri manen ve siyaseten ayrı yaşamış olduğu Hıristiyan toplumunun sosyo-kültürel hayatına yaklaştırmaktı.”¹³

“Tanzimat diye devletin bünyesinde yapılan bütün yenilikler, ıslahat namı altında memlekete sokulan bütün kurum ve kuruluşlar tetkik edilsin, husule getirmiş oldukları sosyal ve siyasi neticeler dikkate alınsın; görülecektir ki maddi ve manevi tahribattan başka hiçbir olumlu yanı görülmemiştir. Tanzimat’tan asıl maksat olan, Hıristiyan sosyal hayatına yaklaşmakla, devletin sosyal ahengini bozulmuş, her şey kıymetini ve değerini kaybederek genel bir sessizlik baş göstermiş, felaket alabildiğine artmıştır. Zira “ıslahat” perdesine bürünen tahripçiler, hücumlarını toplumsal alanın en mühim noktasına, devlet ve milletin temelini teşkil eden dini kavramların ve kurumların üzerine çevirmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nin temelini teşkil eden İslamiyet, hükümetin mutlak düzenleyicisi ve hakimi olarak kaldıkça haliyle toplum yapısının sarsılmasına imkan yoktu. Millî kültürle, dini kurallar birbirine ayrılmayacak surette karışmış olduğundan milli kültür de dini esaslara aykırı olmamak şartıyla değişme kati idi. Çünkü İslam,

¹³ Kadri Hüseyin Kazım, Bir Milletın Dirilişini, Hazırlayan. Ömer Hakan Özalp, Mehmed Nizâmeddin Özalp, İstanbul 2008, s. 41.

daima milli kültürü korumuştur. Bu kadar muharebeler ve siyasi gaileler karşısında yine varlığını muhafaza eden Türk-İslam sosyal hayatının yegane esas dayanağı olan dini yıkmadıkça Devlet-i Âliye'nin ortadan kalkmasına imkan yoktu. Bunun için, öncelikle dini izale etmek düşünülüyordu. Din izale edildikten sonra artık Osmanlı hükümetinin Avrupa milletleri dışında yalnız kalmasına hiçbir sebep kalmamış olacak, bu suretle Devlet-i Âliye ile Avrupa arasında samimi münasebetler başlayacak, sözde aydınlara göre bundan sonra Devlet-i Âliye refah ve saadetin en yüksek dercesine erişecekti.

Hükümeti, Hıristiyan aleminde olduğu gibi dini kanunların tesirinden azade bir hale getirmek düşünülüyordu. Fakat asırlardan beri İslam terbiyesini almış olan halk üzerinde bu keskin değişimin aksi tesir meydana getireceği şüphesizdir. Onun için bu değişimi ağırdan başlayarak yavaş yavaş dini sınırları ve kuralları kaldırmak suretiyle kalıcı tahribata başlanmıştır.

Her şey değiştirilmek isteniyordu. Dini, hükümeti, orduyu, adliyeyi, ziraatı ve ticareti kapsayan, devlet adamlarından oluşan bir “Şûra-yi Mahsus” tarafından tetkik ve tezekkür olunan bir ıslahat silsilesinden bahis olunuyordu. Her şeyin sarsılmaya, yıkılmaya başladığını gören Avrupalılar, devlet erkanını alabildiğine bu yolda teşvik ediyorlardı.¹⁴

Tanzimat'la birlikte o dönemde Avrupa düşüncesine egemen olan materyalist felsefenin Osmanlı'ya ithali de başlamıştır.

Konu incelendiğinde, Avrupalı masonların, localar aracılığıyla, Mustafa Reşit Paşa gibi Tanzimat erkanına, materyalizm telkini yaptıkları görülmektedir. Mustafa Reşit Paşa'nın bu anlamda çarpıcı bir bağlantısı, ünlü ateist Fransız düşünür Auguste Comte ile kurmuş olduğu yakınlıktır. Ateizmin ve din aleyhtarlığının doruk noktası olan pozitivizmi ortaya atan Auguste Comte, Mustafa Reşit Paşa'yı etkisi altına almaya çalışmış, hatta bu yakınlık Padişahın, Reşit Paşa'yı ilk Sadrazamlığı döneminde görevden almasına sebep olmuştur.

Sık sık Mustafa Reşit Paşa'ya mektup yazarak ona ateist ve din aleyhtarı bir felsefe aşılama çalışmaları Auguste Comte, bir mektubunda şunları yazmıştır:

¹⁴ Hardt Engel, Tanzimat ve Türkiye, çev. Ali Reşat, kanküs yayıncılık, İst 1983 s:25

“...Müslümanlar böylelikle esasen faydasız olan, bir siyasi birlik fikrinden vazgeçerlerse Osmanlı İmparatorluğu’nun lüzumlu görünen dağılışından üzüntü duymayacaklar, tersine olarak, geçici hakimiyetlerinin vermiş olduğu kazançlarını sınırlayan sosyolojik kanun tatbikatını görmüş olacaklardır.

Aynı zamanda Osmanlı şefleri, hala kendilerinden daha az mütecanis bir devletin müstakbel istilaları ile ilgili ve kendiliğinden bir dağılmaya tamamen boyun eğmiş olarak hayali de olsa felaketli ve korkunç endişelerden milletlerini kurtulmuş görecektir.¹⁵

Comte’un Mustafa Reşit Paşa’ya yazdığı bu metindeki telkinler son derece dikkat çekicidir: Osmanlı halkının İslam ahlakından uzaklaşıp pozitivismi benimsemesi tavsiye edilmekte, böylece “faydasız olan siyasi birlik fikrinden”, yani Osmanlı’nın ve dünya Müslümanlarının birliği düşüncesinden vazgeçecekleri ümit edilmektedir.

Comte, Osmanlı halkına “Allah yerine (Allah’ı tenzih ederiz) hümaniteyi” benimsemelerini de tavsiye etmektedir ki bu, masonluğun temel felsefesi olan “seküler hümanizm” adlı çarpık inanın bir ifadesidir.

Comte ve benzeri 19. yüzyıl ateistleri, (örneğin Darwin, Marx, Freud veya Durkheim) en eski çağlardan beri var olan bir yanılığın “yeni” gibi sunmak ve sistematize etmekten başka bir şey yapmamışlardır. Bu yanılığın tüm Avrupa’da, sonra da diğer yerlerde hızla yayılmasının en önemli nedenlerinden biri ise, masonluk örgütüdür. Pozitivismi ve diğer her türlü materyalist felsefeyi bir din gibi benimseyen masonluk, bunları önce elitlere sonra da onlar aracılığıyla kitlelere empoze etmek için sistemli bir mücadele yürütmüştür.¹⁶

¹⁵ Bernard Lews Modern Türkiye’nin Doğusu, Çeviren: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 43

¹⁶ Hardt, a.g.e. s:37

B. MASONLARIN OSMANLI DEVLETİNDEKİ FAALİYETLERİ

a. JÖN TÜRKLER VE MASONLUK

Masonluğun Osmanlı topraklarında ilk ciddi çıkış denemesi, 1839 Tanzimat Fermanı dönemindedir. Gerçekte mason localarının ilk kuruluşları biraz daha gerilere gitmekle beraber bunlar pek etkili olamamış, ilk localar iyi bir örgütlenmeye ve ciddi bir faaliyet içine girememişlerdir.

Bu dönemde masonluğun ön plana çıkardığı kişi Tanzimat Fermanı'nın da mimarı olarak bilinen Mustafa Reşit Paşa'dır. Masonik kaynakların bildirdiğine göre, Mustafa Reşit Paşa, ilk kez Londra'da masonlarla bağlantı kurmuş ve 1830'lu yıllarda tekris (masonluğa kabul töreni) edilerek örgüte katılmıştır.

Jön Türkler mason örgütlenmesini örnek almışlardır. Ayrıca örgüte üye alınması sırasında yapılan merasim şekli ve kullandıkları birtakım usuller ve kurallar masonluktakiyle aynı şekildedir.¹⁷ Yine İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Sir Gerard Lowther, Jön Türklerin sessiz fakat fedakar ve emin bir şekilde, farmasonluk çizgisinde Selanik bölgesinde faaliyetlerini yaptıklarını söylemektedir.¹⁸

Yine Mason locaların 31 Mart ihtilalındaki rolünde iki kanaat bulunmaktadır bir kısım ihtilalında mason localarının büyük bir payı olduğunu belirtirken, bir kısım ise bu durumun fazla abartıldığını düşünmektedir.

Birinci görüşü savunanlara göre, başta Selanik Mason locaları olmak üzere, diğer localar Avrupa ve diğer Osmanlı sınırları dahilinde Jön Türklerin icra ettikleri faaliyetlere maddi ve manevi destek vermekteydiler.¹⁹

Mason locaları ve Selanik'te bulunan Musevilerin, İttihat ve Terakki'nin ideolojisinin ve siyasetinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır.²⁰ Yine Paris'teki Jön Türklerin Mason localarına gittikleri bilinmektedir.

¹⁷ Karal, Enver Ziya Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995 cilt 8:514

¹⁸ Avcı 2005:48

¹⁹ Ernest Edmondson Ramsaur. **Jön Türkler ve 1908 İhtilal**. çev. Nuran Yavuz.: Sander Yayınları İstanbul, 1982.:129-134

²⁰ Karpat 2004:250

Osmanlı sınırları içinde ise, özellikle Selanik'te bulunan ve kapitülasyonlar nedeniyle dokunulmazlıklara sahip olan İtalyan, Fransız ve İspanyol localarının bulunduğu mekanlarda toplantılarını rahatça yapmaktaydılar ve bu localara kayıt olmakla II. Abdülhamid Han karşısında güvenliklerini daha da artırmaktaydılar.²¹ Yine Mason locaları Jön Türklerin Toplantılarını gizli bir şekilde yapmalarını sağlıyordu. Bu şekilde II. Abdülhamid Han'ın takibinden kurtulmakta ve faaliyetlerini yapabilmekteydiler.

Tahsin Paşa'da hatıralarında "Selanik'te mason cemiyetine mensup ve maruf birtakım zevatın bunlara yardım etmekte oldukları ve masonluğun gayet hafi ve fakat son derece kuvvetli teşkilatından ihtilalcılar çok istifade" etmişlerdir. Demektedir.²²

Yine posta-telgraf başkatibi Talat Bey, Askeri Rüştüye müdürü Tahir Bey, Fransızca öğretmeni Naki Bey, Mithat Şükrü ve Ömer Naci gibi Jön Türkler 1904 yılından itibaren mason localarında propaganda faaliyetlerine girişmişler ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kuruşlardır.²³

İtalyan masonluğunun büyük üstadı E. Nathan'ın yardımcısı, E. Ferrari 1900 senesinin sonbaharında İstanbul, İzmir ve Selanik'e gelerek buradaki locaları uykularından uyandırmış ve Makedonya locasını yeniden canlandırmıştır. Ve Jön Türkler topluluğunun ajitasyon örgütünün ilk grubu oluşturulmuştur.

Alman Friedrich Wichtl'de Masonluk ve Masonların dünya siyasetindeki etkinlerini ele aldığı kitabında Şunlar söylemektedir: "Jön Türkler II. Abdülhamid Han'ı çoktan devirmeyi kararlaştıran Masonlardan yardım gömüştür. Rahatlıkla çalışabilecekleri ve yardım alabilecekleri pek çok mason locası Selanik'te bulunmaktaydı. Bunlar Avrupalı diplomatların koruması altındaydı. Jön Türkler ihtilal hazırlayabilmek için bu localara girmişlerdir. Localar bunların gizli komitesini kuvvetlendirmişlerdir.

Türk hükümeti, bu gizli faaliyetleri öğrenmesine rağmen, hafiyeler localara girme müsaadesine sahip olmadıkları için herhangi bir müdahalede bulunamıyorlardı.

²¹ Tepedelenlioğlu Nizamettin Nazif, Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar, Divan Yayınları İst, 1978:19

²² Tahsin Paşa Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları, M Ahmet Halit Kitaphanesi, İst 1996:340

²³ Danişment İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.4, Türkiye Yayınevi, İst, 1961 s.7

Jön Türkler ihtiyaten İtalyan elçiliği himayesinde olan Büyük Şark locasına müracaat ediyorlardı. İttihat Terakki hemen hemen masonlardan oluşur hale gelmişti. Bunlar arasında ise en önemli yerleri Yahudiler işgal etmekteydiler. Masonluk Jön Türk hareketinin merkezi olarak adlandırılmaktaydı. Mason Acacia “Eylül 1907’de Sultan’ın tahtan indirileceğini önceden haber vermişti.

İhtilalcı masonluk, Osmanlı devletinde de kazanmış ve bu zaferi iyi kullanmasını bilmiştir. Kısa bir süre sonra 45 Türk locası temsilcisi bir araya gelerek “Grant Orient Ottoman’ı kurmuşlar ve Talat, Mithat, Rahmi Beyler ve General Galip Paşa ve Emanuel Karasu gibi Jön Türkler burada idareci mevkileri almışlardır.”

Masonların jön Türklere vermiş oldukları destek hakkındaki önemli bir bilgiyi yine bir Jön Türk olan Refik Bey vermektedir.

Jön Türklerden olan Refik Bey 1908 yılında Temps dergisine verdiği bir röportajda masonlarla cemiyetin ilişkisini şu şekilde anlatmaktadır: “ masonluktan özellikle İtalyan masonluğundan destek gördüğümüz doğrudur. İki İtalyan locası, Risorta ve Labor et Lux; bize gerçekten yardım sağladı ve iltica teklifinde bulundu. Orada masonlar olarak buluştuk; gerçi birçoğumuz masondu ama kendimizi örgütlemek için buluştuk, bunun yanı sıra yoldaşlarımızın büyük kısmını bu localardan seçtik.”²⁴

Selanik’i kendilerine merkez olarak seçen Jön Türkler, buradaki mason localarının desteğiyle faaliyetlerini rahat ve açık bir şekilde sürdürmüşlerdir. Öyle ki cemiyetin üyeleri şehrin rıhtımında yer alan gazinolarda buluşmakta ve çekinmeden sohbetlerini yapmakta ve düşüncelerini dile getirmekteydiler.

Konuyla ilgili verilen alıntılar dikkate alındığında Jön Türklerin teşkilatlanmasında ve II. Abdülhamid Han’ı devirmelerinde mason localarının payının azımsanmayacak kadar büyük olduğu görülmektedir.

Yahudi sabataycılar ve onların hizmetkârları olan masonların İttihatçılar vasıtasıyla Osmanlı’yı nasıl mahvettiklerini İngiliz elçisi Sir G Lowter, İngiliz Hariciye Naziri Sir C. Harding’e gizli kaydıyla gönderdiği raporda şu şekilde anlatıyor “Birkaç

²⁴ Alkan Ahmet Turan, II. Meşrutiyet Döneminde Ordu ve Siyaset, Cedid Yayınları, Ank, 2009 s.89.90.92

yıl önce, Selanikli Yahudi-mason Emmanuele Carasso - ki, hâlâ Osmanlı Meclis'inde Selanik temsilcisidir orada Makedonya Risorta isimli İtalyan farmasonluğuna bağlı bir loca kurdu. Bu kişi görünüşte Sultan Abdülhamid Han'ın casuslarını aldatmak maksadıyla, fakat aslında Türkiye'de Yahudi tesirini kuvvetlendirmek için Jön Türkleri yani İttihatçıları farmasonluğu kabule teşvik etmiştir. Evinde onlara toplantı izni sağlamıştır.

İttihatçıların Liberta-Egalite-Fraternite yani Hürriyet-Eşitlik-Kardeşlik sloganları İtalyan farmasonlarından alınmıştır. İttihatçıların amblemi olan kırmızı beyaz renkleri de aynıdır. 1908 temmuzundan kısa zaman sonra Cemiyet İstanbul'a tamamen yerleşince, belli başlı üyelerinden çoğunun farmason olduğu da öğrenilmiştir.

II. Abdülhamid Han, iktidarda kaldığı sürece mason localarına karşı mücadele vermiş, masonlara göz açtırmamış ama faaliyetlerine köklü olarak son verememiştir. Çünkü bu localar kapitülasyon anlaşmalarına göre yabancı devletlerin dışişlerine bağlı olarak kurulmuşlar bu yüzden bu localara dokunulamamıştır. Sultanın takibatından kurtulmak isteyen jön Türkler de bu localarda toplanmışlardır. Osmanlıda mason localarına sahip olan devletler de Osmanlı üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için Jön Türk cemiyetini kendi istedikleri doğrultuda kullanmışlardır. Bu olanlardan haberdar olan II. Abdülhamid Han hatıralarında bu konuda şunları yazmaktadır: “İngiltere benim Almanya'ya olan yakınlığımı durdurmak için bize yaklaşmakta ve içimizden idareyi ele geçirmek için mason localarını kullanmakta. Jön Türklerin gafletini de mason locaları kanalıyla kullanmakta. Almanya'da bunların öteki parçasını yine masonluk kanalıyla kullanmaya başlamıştır. Böylece jön Türklerin Selanik teşkilatı Almanların, Manastır teşkilatı İngilizlerin eline geçmiş bulunmakta. İngilizler Manastır ittihatçılarını, Almanlar Selanik ittihatçılarını durmadan kışkırtmakta ve devleti içten ele geçirmek için bir hükümet darbesine zorlamaktalar.” Sultan bütün bunları bilmesine ve olabilecekleri tahmin etmesine rağmen maalesef bir şey yapamamıştır.

II. Abdülhamid Han diğer bir hatırasında da şunları söylemektedir: “Bizdeki farmasonların çok ilginç ve rahatsızlık veren bir özellikleri vardır. Büyük bir gayretle halkın anlamadığı yenilik fikrini yaymaya çalışmaktalar. Halbuki bizde halk hürriyet fikrinden tamamen habersizdir. Bunlarla birlik hareket edenler ise uzun yıllar yurtdışında kalan ve köklerinden kopan, cila gibi sahte bir Avrupa eğitimi alan bir avuç

insandır. Bu insanlar ülkelerine döndüklerinde ne yapacaklarını bilmezler ve memleketlerini modern bir memleket haline getirmek için “Garp fikirlerini” yaymaya çalışırlar; oysa bu çok büyük bir basiretsizliktir.

Bunları kesinlikle yaptıkları bir şey vardır ki o da ordu içine ayrılık ve itaatsizlik tohumları ektikleridir. Kudretimizi yıkmak için uğraşan ve sözde hürriyet fikrini yaymak isteyen İngiltere’ye hizmet ettiklerinin farkında bile değildirler.

Mason localarından başka, Osmanlı sınırları içinde faaliyet gösteren Avrupalı birtakım müesseseler ve resmi kurum olarak adlandırılabilir konsolosluklar ile posta teşkilatları da Jön Türklere destek vermekten geri durmamışlardır.

Öyle ki Avrupa’da basılan Jön Türk yayınları, Osmanlı Devletindeki yabancı postaneler ve kanallar vasıtasıyla dağıtılmaktaydı. İstanbul’da bulunan Jön Türklerle Paris’te bulunanların irtibatı ise Galata’da bulunan Fransız postanesi tarafından sağlanmaktaydı.²⁵ Yine Selanik’teki Avusturya ve Fransız postaneleri yasak yayınların temin edilmesine yardımcı olmaktaydılar.²⁶

Böylece Jön Türkler yabancı postanelerin üstlendiği bu görevle düşüncelerini ülkenin her tarafına ulaştırmaktaydılar.

Ülkede bulunan konsolosluklarda postaneler gibi yasak yayınların ülke içine girmesi ve dağıtılması konusunda Jön Türklere yardım etmişlerdir. Mesela Rus konsolosluğu, Avrupa’dan gelen yayınların Erzurum’da dağıtılmasını sağlamışlardır.²⁷

Tahsin Bey hatıralarında cemiyete yardım eden yabancıları şöyle sıralamaktadır: “Makedonya’da reform için bulunan yabancı subaylar, konsoloslar, masonlar ve yabancılar.”²⁸

Yani jön Türkler Osmanlı Devleti’ni girdiği bunalımdan çıkarmak ve yaşatmak için tek başlarına çalışmamışlar, Osmanlının dostlarından da yardım almışlardır.

²⁵ Kuran Ahmet Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan matbaası, İst 1945, s:46

²⁶ Alkan a.g.e:93

²⁷ Ertürk Hüsameddin, İki Devrin Perde Arkası, Pınar Yy, İst, 1964, s:52

²⁸ Tahsin Paşa.g.e s:90

İKİNCİ BÖLÜM

JÖN TÜRK HAREKETİNİN OLUŞUMU VE BU OLUŞUM SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİNİN GENEL DURUMU

A. JÖN TÜRK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı Devletinde batı tarzı idare ve fikirlerin gelişmesi için bir araya gelen topluluk için kullanılmış olan deyim, jön Türk kavramıdır. “Yeni Osmanlılar” ve “Genç Türkler” de denilen bu topluluk için ilk kez, Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, bir Fransız gazetesinde yazdığı mektupta, Fransızların aşırılık taraftarları olanlar için kullandıkları “Jeunes Frances” tabirine benzeterek “Jeunes Turcs” tabirini kullanmıştır. Bu tabir daha sonra Namık Kemal ve Ali Süavi tarafından da benimsenerek, Türkçe telaffuzu olan “jön Türkler” şeklinde kullanılmıştır. Böylece Türkçe’ye yerleşen tabir hükümete karşı olan bütün ihtilalcilerin ortak adı olmuştur.²⁹

Batının güdümünde olan jön Türk hareketi, Sultan Abdülhamid Han’ın muhafazakâr siyasetine karşı ortaya konmuştur. Batılı olmak, batılı gibi düşünmek, batılı gibi giyinmek, batılı gibi yemek ve onlar gibi konular koymak, yani kısacası batıyı her yönüyle taklit etmek. Batıda bunları bildiğinden, daha doğrusu bu tohumları kendisi ektiği için kendisini bu tarz düşünenler karşısında devleştirdi ve adeta tabulaştırdı.

Jön Türkler bu ithal edilmiş olan felsefelerini haklı kılabilmek için, Osmanlı devletini yıkıp, onun yerine Avrupai bir devlet kurarak II. Abdülhamid Han’ı iktidardan uzaklaştırmayı kendilerine birinci hedef olarak ilan ettiler. Bu hedeflerini gerçekleştirmek için her türlü faaliyeti gerçekleştirmeye ve ayırım yapılmaksızın Sultan’a düşman olan bütün hareket ve örgütlerin yanında yer almaya yemin etmişlerdir.

²⁹ Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, c.ıv, Türkiye Gazetesi, s:25-26

Batı kültürüyle yetişip, kendilerini ve toplumlarını hiçe sayan bu kişiler sahip oldukları kültüre savaş açmışlardır.

Jön Türklerden olan Cemil Topuz, cemiyetle ilgili olarak şunları söylemektedir: “Fransız büyük ihtilalinden aldığımız örnekle, hürriyet, müsavat, adalet taraftarları ve Abdülhamid Han yönetiminin şiddetle aleyhindeydik. Tıbbiye mektebinde son sınıf öğrencileri gece yatmaz bir koğuştaki buluşarak, padişah aleyhinde ihtilale davet eden yazılar yazar ve bunları diğer sınıftaki, arkadaşlara dağıtırdık. Aslında bu hareketin doğuş yeri tıbbiye mektebiydi. Marko paşa hem mektebi hem de sarayı mükemmel bir şekilde idare etmekteydi.”

Ermeni olan Marko Paşa senelerce Tıbbiye mektebinin müdürlüğünü yapmış ve bu sayede yüzlerce jön Türk yetiştirmiştir. Aslında Tanzimat’a kadar Tıbbiye mektebine giremeyen Gayri-Müslimler, Tanzimat fermanının kendilerine sağladığı hak ve imtiyazlardan faydalanarak bu mektepte öğrenci hatta hoca bile bulunmaya başlamışlardır.

İstanbul’daki Yahudi hahambaşının müracaatı üzerine, Sultan Abdülmecid’in fermanıyla Yahudilere özel muamele yapılmış ve Yahudiler kendi dinleri üzerine Tıbbiyede yiyecek, içecek ve diledikleri gibi ibadet edebilme özgürlüğü elde etmişlerdir.

Jön Türklerin ileri gelenleri şu kişilerdi: Murad Bey(başkan) Cenova’da Fransızca profesörü M. Mouille’in evinde ikamet etmekteydi. Şefik Mehmed Bey, Ermeni komitacılarından Armen Garo ile irtibat içindeydi. Şükrü Midhad, Selanik’te doğmuş, Cenova’da çıkan Mizan gazetesinin müdürüydü. Hasan Bey, Sükuti İshak(Yahudi), Halil Larissa, Ahmed Hüsnü, Armen Garo.

Jön Türkler ve onların devamı olan İttihat ve Terakki cemiyeti, Batının empozesi ile durmadan reform istemişler ve devletin ebedi düşmanlarıyla işbirliği yapmışlardır. Bunlar Avrupa’dan aldıkları reformları, görünüşte Osmanlı devletinin selameti için istemekteydiler. Ama III. Selim’den beri Batının Osmanlıdan istediği reformlar sadece Osmanlı Devletinin bünyesinde bulunan azınlıklara, yeni hak ve ayrıcalıklar getirmek amacını taşımaktaydı.

Bu yapılan reformlar hakkında dönemin İstanbul'da bulunan Fransız sefiri hükümetine gönderdiği yazıda şunları söylemekteydi: “ Ekselanslarımızın çok iyi bildiği gibi, bizim bu reformlardan maksadımız, Osmanlı Devletini kalkındırmak değil; Ayasofya üzerinde parlamakta olan hilali, indirip yerine yeniden Hıristiyan haçını koymaktır.” Demektedir.³⁰

B. OSMANLI DEVLETİNİNDE KURULAN CEMİYETLER

a. ABDÜLMECİD HAN DÖNEMİ VE GENÇ TÜRK CEMİYETİ

Avrupa tesiri altında kurulan ve birtakım karanlık fikirlerin yayılmasında rol alan ve devletin çöküşünde önemli görevler yüklenen cemiyetlerin ilki “Genç Türk cemiyeti”dir.

Genç Türk cemiyeti hafiyesi sonradan devam edecek ve Osmanlı devletinin ipini çekecek olan, gizli komitecilik hareketlerinin sonuncusu olan “İttihat ve Terakki” cemiyetine kadar uzanacak ve koca devleti tasfiye edecektir.

Genç Türk cemiyeti, şurayı asker reisi Hüseyin Daim Paşa kurmuş ve kendi gibi bir takım karanlık işler çeviren insanları etrafında toplamıştır. Cemiyetin ikinci önemli isimleri ise Fatih dersiamlarından Nasuh Efendi ile Süleymaniyeli Ahmed Efendidir.

Daim Paşanın kurduğu “Genç Türk cemiyetinin” gayesi Sultan Abdülmecid’i katletmektir. Bu amacını gerçekleştirirken de kendisi orduyu, Nasuh Paşa talebey-i ulumu, Süleymaniyeli Ahmed ise meşayih ve tekkelere tesir etmek suretiyle bunlardan birinin padişah lehine davranmasını bertaraf etmeyi planlamıştır.

Daim Paşa'nın amacını gerçekleştirmek için istediği ortam aslında çoktan oluşmuştu. Çünkü, Kırım savaşı sırasında, ordu yabancı askerlerle kurduğu münasebet sırasında ilk ihtilalci fikirleri benimsemiş ve devletin içtimai bünyesini tahrip eden şekli, garplılaşmak hareketi olarak kabul edilen ve neticesi çok acı olan Tanzimat hareketinin

³⁰ Yalçın, Mustafa, Jön Türklerin Serüveni, İlke yayıncılık, İst 1975, s:37-38

tatbiki halkı, bizzat padişah aleyhine bir havanın ve hareketin içine itmiş ve Daim Paşa için müsait bir ortam oluşmuştur.

Bu hareketin idare edildiği yer ise Kuleli mektebiydi. Fakat Daim Paşa'nın Sultana karşı girişmek istediği bu suikast zamanından önce haber alınarak önlenmiştir.

Tarihimize “Kuleli Vakası” olarak geçen bu olay başarılı olmamış ve bu hareketin başları mahkûm edilmiş ancak Osmanlı devletinin yıkılması için girişilen hareket durmamış ve Genç Türk cemiyetinin başarısızlıkla son bulduğu an yeni bir hareket yeni bir cemiyet oluşturulmuş ve adına “Yeni Osmanlılar” denilmiştir.³¹

b. YENİ OSMANLILAR

Avrupa’da Rönesans hareketlerinin neticesi olarak, ortaya çıkan bazı ilmi ve teknik gelişmeler, Osmanlı Devleti tarafından takip edilmeye başlanmıştır. On sekizinci yüzyıldan itibaren, Avrupa’da meydana gelen ilmi ve teknik gelişmeleri öğrenmek ve tatbiki mümkün olanları almak üzere heyetler gönderilmiş ve askeri alandaki teknik gelişmeler alınarak uygulamaya konulmuştur. Avrupa ile olan bu alışverişler kültürel alanla sosyal hayat üzerinde de etkili olmuştur. Öyle ki I. Mahmud Han devrinde askeri ve idari alanda bazı yenilikler yapılmış ve bu yenilikler I. Abdülhamid Han devrinde de devam etmiştir. III. Selim Han zamanında da askeri alanda köklü değişiklikler yapılmıştır.³² II. Mahmud Han zamanında ise Avrupa’daki ilmi ve teknik gelişmeleri öğrenmesi için Avrupa’ya öğrenci gönderilmeye başlanmıştır.

Osmanlı'nın 1800’lü yılların sonuna doğru kendini alenen gösteren bir yorgunluğa düşmesi, beraberinde askeri yenilgiler ile ekonomik krizleri de getirmiştir. Bu durum, toplumun aydınları ve diğer devlet ileri gelenleri arasında bir bocalama ve şaşkınlık oluşturmuştur. Devlet sisteminde birtakım köklü değişiklikler, yeni yapılanmalar gündeme gelmiştir. Bu değişikliklerin gündeme gelmesiyle birtakım ıslahat hareketlerine başlanmıştır. Önce Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Ama çok geniş ufuklara sahip olan Osmanlı aydınları, Tanzimat ile başlayan kaosu yeterli

³¹ Karadağ, Raif, Muhteşem İmparatorluğu Yıkanlar Abdülaziz’in Katli Olayı, Berikan yayıncılık, Ankara 2001, s:17-18

³² Kocabaş, Süleyman, Kendi İtirafıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? Vatan Yayınları, İstanbul 1991, s:13-14

bulmamışlar ve yeni bir arayışa geçmişler ve albenili bir çekiciliğe sahip olan batıyı fark etmişlerdir. Batı bu fırsatı kaçırmamış ve haçlı zihniyetini gizleyerek, Osmanlının yıkılışını biraz daha çabuklaştırmak için yine Osmanlıyı kullanmıştır. Batı uygulayacağı planı en ince ayrıntılarına kadar hesaplamış ve Osmanlıya yardım adı altında hürriyet fikirleri aşılınarak devleti parçalara ayırmak planı işleme konulmuştur. Yine ortamı biraz karıştırıp planı kolaylıkla uygulamak için de basiretli, ileriye gören tecrübeli devlet adamlarına karşı genç aydınlar kışkırtılmış ve yenilik hareketlerini başarısız göstererek yeni karışıklıklara yol açılmaya çalışılmıştır.³³

Osmanlı Devleti'nin parçalanma ve yıkılmasını planlayan, Hıristiyan Avrupa devletleri, tahsil için Avrupa'ya gönderilen öğrencileri ve Osmanlı Devlet adamlarını kendi taraflarına çekerek kendi planlarına uygun şekle getirmeye çalışmışlar ve istedikleri yönde kullanmışlardır. Paris ve Londra büyük elçiliklerinde bulunan ve batı kültürü hayranı, İslami bilgilerden uzak yetişen Mustafa Reşit Paşa'yı aldatarak mason yapmışlardır. Yine öğrenim için giden öğrenciler de Osmanlı devletinin parçalanması ve yıkılmasına yönelik Avrupai fikirlerin tesirinde kalmışlardır. II. Mahmud, Mustafa Reşit Paşa'nın ihanetini görmüş, idamına karar vermiş ama buna ömrü vefa etmemiştir. Padişah'ın vefatından sonra İstanbul'a dönen Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşları, İngilizlerin doğrultusunda hazırladıkları Tanzimat fermanını genç padişah Abdülmecid Han'a tasdik ettirerek ilan etmişlerdir. Tanzimat fermanıyla yeni imtiyazlar elde eden ama yine de memnun olmayan gayr-i müslim tebaa, Rusya ve batılı devletlerin tahrikleri sonucunda temelleri Fransız ihtilaline dayanan, milliyetçilik hareketlerine kalkışmışlardır. Sadrazam olan Mustafa Reşit Paşa iş başına gelir gelmez büyük şehirlerde mason locaları açmış, gençleri din cahili, İslam düşmanı olarak yetiştirmeye gayret etmiş ve masonları iş başına getirmiştir.³⁴ Mustafa Reşit Paşa'dan sonra sadrazam olan Ali Paşa ise İngiliz ve Fransız elçileri ile birlikte hazırladığı ve Tanzimat Fermanından daha fazla tavizler içeren Islahat Fermanını uygulamaya koymuştur. Yine İngiliz kışkırtması ve desteğiyle açılan Kırım harbi, devleti zor durumda bırakmış ve Avrupa'dan borç para alınmak mecburiyeti doğurmuştur.

³³ Yalçın, a.g.e.s:41-42

³⁴ Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi, s:30

Sultan Abdülmecid Han'ın vefatından sonra tahta geçen Abdülaziz Han, Avrupalıların ilim ve tekniği dışında, örf adet ve geleneklerinin alınmasına karşı çıkmış ama önceki padişahlar döneminde olduğu gibi yeni ilim ve tekniklerin öğrenilmesi için Avrupa'ya öğrenci göndermeye devam etmiştir.

Tahsil için gönderilen, Türk-İslam kültüründen mahrum olan bu gençler, asıl gönderiliş amaçlarını unutarak batılıların, adet ve gelenekleri ile Osmanlıyı yıkmaya yönelik fikirlerin etkisinde kalmışlardır. Bu gençler Tanzimat ve Islahat Fermanlarını yeterli bulmadıkları için devletin mevcut sistemini değiştirmeyi ve meşrutiyeti yürürlüğe koymaya çalışmışlardır. Böylece “Yeni Osmanlılar ya da jön Türk” hareketi ortaya çıkmıştır.³⁵

“Yeni Osmanlılar” Tanzimat'tan Meşrutiyet'te geçiş sürecinde yeniden yapılanma çabaları içersine girmişler ve bu anlamda önemli rol oynamışlardır. Yeni Osmanlılar” terimi (Fransızca Jeune, İngilizce young) başlıca iki grup için kullanılmıştır. a) Osmanlı kurumlarını eski saf geleneklerine döndürme yanlısı olan ıslahatçılar; b) Şeriatın zamanın ihtiyaçlarını karşılamadığı, devlet-din bileşiminin artık olanağı kalmadığı, devleti dinden ayırıp Avrupa modeline göre kurmak gerektiği düşüncesinde olanlar. İkinciler, genel olarak, Avrupa'da okumuş ya da bulunmuş, dinsizleşmiş sayılan ve döndüklerinde hiç de iyi izlenimler bırakmayan kişiler olarak gösterilmiştir.³⁶ Bu çerçevede Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları bilhassa basın yoluyla Meşrutiyetçilik ve Hürriyetçilik gibi fikirlerin topluma yayılması için çalışarak bir kamuoyu oluşturmak istemişlerdi. Bu sayede Osmanlı Devleti'nde “Meşrutiyet İdaresi”ni kurmayı hedeflemişlerdi. Fakat meseleyi kendi penceresinden değerlendiren Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları ellerinde ki mevcut basın vasıtasıyla hedef tahtasına sürekli olarak Babıâli ve yüksek bürokrasiyi koymuşlardı. Eleştirilerini Padişaha yöneltememişlerdi. Bu dönemde sadrazam ve nazırların davranışları onların

³⁵ Kocabaş, a.g.e. s:19-20

³⁶ Berkes Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyaş), YKY' de 1. Baskı İstanbul, 2002, s. 282

siyasi muhalefetine malzeme olmuştu. Bu anlamda bilhassa Tasvir-i Efkâr ve Muhibir gazeteleri Ali Paşa'yı ziyadesiyle rahatsız etmişlerdi.³⁷

Genç Osmanlılar "İttihad-ı Osman" ismini verdikleri bu fikir akımı sayesinde Osmanlı Devleti içinde yaşayan herkesi, "Osmanlılık" ideali etrafında birleştirmek gayesi taşımaktaydılar.³⁸ Bu çerçevede Meşrutiyet düşüncesi, Osmanlı aydınları arasında 1860'lı senelerde belirginleşme içersine girmişti. Osmanlı aydınları Tanzimat'tan beri süregelen ıslahat girişimlerinin etkisiyle Batı'da yaygınlaşan liberal fikirleri yakından takip etmeye başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nde "siyasi, iktisadi ve kültürel" gelişmeler sağlanmasına yönelik faaliyetleri içeren siyasi hareketler ve bunları oluşturan şartlar bu dönemde ortaya çıkmıştı.³⁹

Yeni Osmanlılar Harekâtı'nı başlatanlar arasında bulunan asıl adı İbrahim olan Şinasi Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi sırasında Mustafa Reşid Paşa'nın aracılığıyla yüksek tahsilini görmek üzere Paris'e gönderilmişti. Burada pek çok Şarkiyatçı ve Batılı düşünürle tanışan Şinasi, onlardan yeni fikirler ve bilgiler öğrendi. Batı'da öğrendiği fikirlerin tesirinde kalan Şinasi Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkâr gazetelerinde yayımlanan makalelerinde Meşrutî bir rejim taraftarı olarak ortaya çıkmaya başladı. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin fikir hocası olan Şinasi Meşrutiyetçilik ve Hürriyetçilik fikirlerinin başta Namık Kemal olmak üzere Genç Türkler arasında yayılmasında etkili rol oynamıştı.⁴⁰

Şinasi devlet ve saltanat düzeninden ziyade zihninde yeni bir insan ve toplum biçimi oluşturmuştu. Nitekim ona göre: "on dokuzuncu yüzyılın dini medeniyettir. İşte bu medeniyetin saçtığı ışık sayesinde toplumumuz, içinde yaşadığı bilgisizlikten kurtulacak, gerçek huzur ve mutluluğa kavuşacaktır." Bu düşünceleri açıkça Şinasi'nin yeni bir dünya kurmak istediğini göstermektedir. Bunun için Fransa'da içtimai bir

³⁷ Koloğlu, Orhan "Osmanlılar'da Basın ve Kamuoyu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 6.Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.179

³⁸ Türköne Mümtazer, "Osmanlı'da Islahat ve Teceddüt", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 6. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999 s. 131

³⁹ Çavdar Tefvik, İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları, 1991, s. 10-11

⁴⁰ Uçman Abdullah, "Şinasi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.593-94

kişilik kazanan Şinasi Osmanlı ülkesine döndüğünde toplumcu bir dünya görüşü benimsemiştir.⁴¹

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin en önemli isimlerinden biri de Şinasi ile tanıştıktan sonra ondan etkilenen ve Tasvir-i Efkâr gazetesinde onunla birlikte çalışan Namık Kemal'dir. N.Kemal içinde bulunduğu içtimai ortamda siyasi hürriyetle yakından ilgilenmiş "efkâr-ı umumiye", "halkın hâkimiyeti", "cumhur", "cumhuriyet", "hürriyet" gibi kelimeleri hukuki terim anlayışı içinde kullanmıştı. Onun hukuk alanındaki fikirlerinde içinde yaşadığı cemiyet kadar Batı'dan aldığı düşüncelerde etkili olmuştu. Osmanlı Devleti'nin içtimai hayatı ve içtimai kurumları üzerine bazen tenkit edici bazen de savunucu düşünceler ileri sürerek, mevcut düzene bir yön vermeye çalışmıştı. Böylelikle bazı şeyleri değiştirmek istemişti.⁴²

Şinasi ve N. Kemal'den sonra ilk akla gelebilecek Yeni Osmanlılar Cemiyetinin mensuplarından biride Ziya Paşa'dır. Ziya Paşa farklı toplumsal zümrelerle temas halinde olmuştu. Tanzimat'tan sonra İstanbul'da bazı Mason loncaları ortaya çıkmıştı. Ziya Paşa'da bu localara üye olmuştu. Buradan hareketle Sultan Murat üzerinde Ziya Paşa'nın tesirinin olduğu düşüncesi tarihi bir hakikattir. Şöyle ki Sultan Murat ve şehzade Yusuf İzzettin Yusuf Efendilere hocalık yapan Ziya Paşa, Sultan Murat'ın tam olarak Masonluk felsefesini kavraması ve benimsemesini üzerinde mühim bir etkide bulunmuştu. Nitekim masonlarla ilgili bazı kaynaklar arasında Sultan Murat'ın isminin geçmesi bunu kanıtlar niteliktedir.⁴³

Ziya Paşanın siyasi hayatı oldukça hareketli geçmiştir.1867 senesinin mayıs ayında"Yeni Osmanlılar" cemiyeti mensupları Avrupa'ya kaçmış ve Paris'te toplanmışlardı. Buna müteakip Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal ile birlikte Ziya Paşa'ya Paris'e gelmelerini ve birlikte bir gazete çıkartmak suretiyle taraftarı oldukları siyasi fikirleri burada müdafaa etmek ve mevcut Osmanlı hükümetine muhalefet etmek için yanına davet etmişti. Bu teklif üzerine Ziya Paşa ve arkadaşları Paris'e hareket

⁴¹ Ekiz Osman Nuri, Türk Yazarları Dizisi, Şinasi, Hayatı, Sanatı ve Eserleriyle, Kastaş Yayınları, 1985, s.63-65

⁴² Balay Hayri, *Namık Kemal'in İslam'a Bakışı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 8-12

⁴³ Bilgegil M.Kaya, *Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s.201-203

etmişlerdi. Mustafa Fazıl Paşa cemiyeti kurmuş ve başkanlığını da Ziya Bey'e vermişti.⁴⁴

Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları içerisinde belki de en tuhaf şahsiyet Sarıklı İhtilalcı olarak da isimlendirilen Ali Suavi'di. Osmanlı Devleti Milliyetçilik akımının etkisiyle dağılma sürecine girerken Ali Suavi'nin İslam birliği arzusuyla başlayıp, Batıcılık akımına doğru sürüklenen düşünceleri zaman içerisinde onu mensubu bulunduğu "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" ile karşı karşıya getirmiştir. Öyle ki Suavi cemiyet içindeki arkadaşlarıyla fikrîsel açılardan ters düşmüştü. Diğer taraftan Ali Suavi Babiâli'ye karşı muhalefetine ise dini fikirlerini öne çıkarmıştı.⁴⁵

Muhbir gazetesinde yazdığı zamanlarda vaaz verdiği Şehzade Camisi'nde cemaatin dolup taşması üzerine Ali Suavi Babiâli'nin şimşeklerini üzerine çekmişti. Ali Suavi'nin bütün hayatı tek bir cümle ile özetlenecek olsaydı her halde şöyle söylemek mümkün olabilirdi. Çelişkilerle dolu bir insandı. Nedeni gayet açık ve basittir. İlk bakışta bir medrese âlimi, bir din hocası mizacı ile ortaya çıkan Ali Suavi, zamanla içinde bulunduğu kültür çevresinden etkilenecek Batı hayranı olmuştu. Sonra da İngiliz Stewar Lugh ile 1867 senesinde, hem şeriat hükümlerine göre, hem de Anglikan Kilise'sinde evlenmeye kadar gitmiştir. Bu çelişkili hayat, onun içerisinde dolaştığı kültür çevresinin çeşitliliğini yansıtmaktadır.⁴⁶

Yeni Osmanlılar ve daha sonra Jön Türk adını kullanan bu cemiyet, büyük cihan devleti olan Osmanlının içten kemirilmesinde büyük rol oynamıştır.

c. İTTİFAK-I HAMİYET CEMİYETİ

Şinasi, Namık Kemal ve arkadaşları, çıkardıkları Tasvir-i Efkar ve Tercüman-ı Ahval gazetelerinde padişahı ve hükümetin icraatlarını dolaylı yoldan sürekli tenkit etmekteydiler. Bu tenkitlerin neticesinde 1865 yılının haziran ayının başında İstanbul'da Belgrat ormanında piknik yapan, sağır Ahmed Bey'in oğlu Mehmed, reji komiseri Nuri, Namık Kemal, Kayazade Reşad, Suphi Paşazade Ayetullah, Mustafa Fazıl Paşa'nın

⁴⁴ Ziyad Ebuzyiya, *Şinasi*, (Yayına Hazırlayan: Hüseyin Çelik), İletişim Yayınları, İstanbul, 1977, s.275-277

⁴⁵ Abbaslı Nazile, *Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2002, s. 47-48

⁴⁶ Abbaslı, a.g.e., s. 47-48, 60

yardımıyla “İttifak-ı Hamiyet” adında bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyet, Ali ve Fuat Paşa'nın siyasetine muhalefet etmekteydi. Daha sonra Yeni Osmanlılar adını alan bu cemiyet, İtalyan “karbonari” teşkilatının programını benimsemiştir. Fikri liderliğini Şinasi'nin yaptığı cemiyetin asıl lideri ise Mehmed Beydi. 1865'te Şinasi'nin Paris'e kaçması üzerine cemiyetin fikri liderliğine Namık Kemal getirilmiştir.

Batıdan empoze edilen fikirler doğrultusunda, kurulan bu cemiyet batının fikirlerini adeta bir eylem unsuru olarak belirlemektedirler. Bu cemiyetin kuruluşu, Osmanlıyı dıştan yıkamayan batılı- haçlı zihniyeti açısından oldukça önemli bir olaydı. Bu bakımdan batılılar bu oluşuma kayıtsız kalamazlardı ve kalmadılar da hemen harekete geçerek bu cemiyet üyelerini kendi planlarına dahil etmişlerdir. Böylece Osmanlı'nın askeri ve siyasal alanda hezimete uğrayarak, sonunda devletin temelinden değiştirilmesine yönelik, gizli teşkilatın zemini hazırlanmış ve bu fırsatı mükemmel bir şekilde kullanan batı oyununu kusursuz oynamıştır. Avrupa bu cemiyeti desteklerken, milliyetçilik duyguları ile dolu olan gençlerin, milli heyecanlarını desteklemiş ve onların düşüncelerine ters bir hareket ve sözde bulunmamıştır.⁴⁷

Cemiyet, ilk toplantısını sağır Ahmed Bey'in yalısında yapmıştır. Cemiyete daha sonra, Ziya Paşa, Ali Süavi, Ebüzziya Tevfik, Mizancı Murad ve Ağah Efendi'de üye olmuştur. Cemiyet hızla büyümüş ve üye sayısı kısa zamanda 245'i bulmuştur. Üyeler arasında vezirler, askerler ve edebiyatçılarda çoğunlukta bulunmaktaydı.

Cemiyetin ilk toplantısına, kurucu üyelerden olan Ayetullah Bey elinde Karborani ve Lehistan gizli derneği ile ilgili kitaplarla gelmiş bu da cemiyetin dış etkilere açık bir oluşum olduğunu göstermekteydi. Nitekim bu etki kendisini göstermiş ve cemiyete, Hıristiyan, Yahudiler üye olduğu gibi mason lider, Leon Kahun da katılmış ve faal bir üye olarak görev almıştır. Katılan üyelerin renkliliği sayesinde cemiyet hızla büyümüştür. Avrupa'ya hastalık derecesinde bağlı bazı paşazadeler, beyzadeler, masonlar, Hıristiyanlar ve Yahudi gençlerle, Osmanlı devlet ileri gelenlerinden şu veya bu şekilde şikayetçi olan herkes bu cemiyet içinde yer almaya başlamışlardır.⁴⁸

⁴⁷ Kuran, Ahmed Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan matbaası, İstanbul 1945, s:11-12

⁴⁸ Mardin, a.g.e, s:42

Cemiyet'in amacı Ali Paşa'nın şahsi, ağır ve ezici politikasına son vermek ve meşruti yönetimi kurmaktır. Cemiyet iktidardaki paşaları Avrupa'ya karşı fazla tavizci buluyor ve devletin bütünlük ve egemenliğinin yeterince korunmadığını düşünüyorlardı.⁴⁹

Cemiyet öncelikle Ali Paşa'yı devirerek yerine, yeni usulü benimseyecek ve hürriyet taraftarı bir şahsı getirmeyi amaçlamışlardır. Bu amaçlarını gerçekleştirirken, Şirvanzade Rüştü Paşa, Mithad Paşa, Mısırlı Sami Paşa, Yusuf Kamil Paşa gibi devletin ileri gelenlerinden yardım ummuşlardır.

Yine cemiyet üyeleri, halka siyasal haklarını tanıtmayı kendilerine görev edinmişlerdir. Halkı bilinçlendirerek, Müslüman olmayan tebaanın bu sayede devletten ayrılmaktan vazgeçeceğini ya da Avrupalı devletlerin azınlıkların haklarının müdafaa etmekten vazgeçeceklerini düşünmekteydiler.⁵⁰ Meşrutiyetle halk, Tanzimat'ın getirdiklerine ilaveten siyasal halklarda elde edeceklerdi. Yine bu görüşe göre Tanzimat paşalarının da baskısı son bulacaktı.

Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, bu cemiyete sonradan katılmış ve cemiyet onun yardımıyla hayat bulmuş, onun desteğiyle varlıklarını sürdürebilmiştir. 1829 yılında Kahire'de doğan ve Hidiv İsmail Paşa'nın kardeşi olan Mustafa fazıl Paşa, eğitilmek için İstanbul'a gelmiş ve Babı-Ali'de görev almıştır. Girdiği memuriyette kısa zamanda yükselmiştir. İhtiraslı, zeki ve kurnaz bir adam olan Mustafa Fazıl Paşa oldukça zengin olduğundan etrafında bir hayli insanı kısa sürede toplamıştır. 1857 yılında ise Paşa vezir rütbesiyle, Tanzimat meclisi üyesi olmuştur. Daha sonra Maarif Nazırlığı'na daha sonra ise Maliye Nazırlığının başına geçmiştir. Maliye Nazırlığı sırasında millete ne kazandırdığı belli olmayan ama bu görevdeyken servetine servet katan ve bu serveti Osmanlı'nın bir an önce yıkılması için kullandığı ise bir gerçektir. Mustafa fazıl Paşa yeni Osmanlılar cemiyeti kurulurken kadronun içinde yer almamasına rağmen, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın, Padişah Abdülaziz'e başvurarak, Mısır Hidivliğinde uygulanan veraset sisteminin değiştirilerek Hidivliğin babadan oğla geçmesi teklifinde bulunur ve bu teklif kabul edilir. Bu teklifin kabul edilmesi Mustafa Fazıl Paşa'nın Hidivlik hakkını

⁴⁹ Akın, Rıdvan, Dağılma Devri ve Türkçülük hareketi, 1908-1918, Der yayınları, İstanbul 2004 s:66-67

⁵⁰ Akşin, Sina, Jön Türkler İttihat ve Terakki, İmge İstanbul 1998, s:39-41

kaybetmesine neden olduğu için Paşanın, Padişah ile Ali ve Fuat paşalara düşman olmasına neden olmuştur. Bu düşmanlık sebebiyle, onları taht ve iktidardan uzaklaştırmak için yeni Osmanlılar cemiyetine katılmış ve onlara maddi yönden desteklemiştir.⁵¹

Paris'te sürgün hayatı yaşayan Mustafa Fazıl Paşa 1867'de, Fuat Paşayla kişisel nedenlerle çekişmeye girmiş ve Osmanlı devletindeki meşruti hareketlerin içinde olduğunu göstermek amacıyla Fransızca bazı mektuplar yayınlamıştır. Bu mektuplardan birinde kendisini “Genç Türkiye Partisi'nin” temsilcisi olarak tanıtmıştır. Mustafa Fazıl'ın bu yakıştıması Avrupa'da tutulmuş ve akımın böyle bir ad alması üzerine Paris'e kaçan Namık Kemal, Ali Süavi ve Ziya Paşa'nın katılmasıyla yeniden kurulduğunda “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” adını benimsemişlerdir.

İttifak-ı Hamiyet adındaki cemiyet, Ayasofya camiinde yaptıkları bir toplantıda, yeni kabineyi oluşturacak kişileri tayin etmişler ancak Ali Paşa'nın yerine geçecek kişi üzerinde anlaşamamışlardır. Mehmed Bey bu makama amcası Mahmud Nedim Paşa'nın getirilmesini önermiş fakat diğerleri Ahmed Vefik Efendiyi layık görmüşlerdir.⁵²

Ayasofya toplantısından sonra hükümet durumun farkına varmış ve takibata başlamıştır. Cemiyetin ileri gelenlerinden bazıları Mahmudiye gemisinde tevkif edilmiştir. Bazıları ise Avrupa'ya kaçarak padişah ve Bab-ı Ali hükümetleri aleyhinde faaliyet göstermeye başlamışlardır. Hindistan ve Uzak Doğu ile Kuzey Afrika topraklarını işgal eden İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci devletler de Osmanlı düzenine ve Abdülaziz Han'a karşı gelişen bu hareketi ellerinden geldiğince desteklemiştir.

Abdülaziz Han ise Avrupalı devletlerin, ülke içindeki Hıristiyan azınlıkları her fırsatta kışkırtmaları ve her fırsatta bu durumu bahane ederek içişlerimize karışmaları yine yurt dışında Padişah aleyhindeki hareketi desteklemeleri üzerine, diğer devletlerin egemenliğinde olan Müslümanlara daha çok destek verip teşkilatlandırmaya başlamıştır.

⁵¹ Danişmend, a.g.e, s:73

⁵² Mordtmann, Andreos David, İstanbul ve Yeni Osmanlılar, çeviren Gertraude Songu-Hebermann, pera yayıncılık, İstanbul 1999, s:34-35

Paris'te sürgün hayatı yaşayan Mustafa Fazıl Paşa, Abdülaziz Han'la Ali ve Fuat Paşaların karşısında yer aldığından dolayı, Avrupa'daki Yeni Osmanlıları maddi ve manevi yönden desteklemekte ve Paris'te Yeni Osmanlılar tarafından çıkarılan "Liberte" gazetesinde Abdülaziz Han'a hitaben Fransızca açık bir mektup yayınlamıştır.⁵³ Mektupta, devletin durumu hakkında bazı açıklamalar yapmış ve çeşitli reformlar yapılmasıyla meşruti yönetime geçilmesini tavsiye etmiştir. Yine sultana etrafındaki devlet ileri gelenlerinden Ali ve Fuat Paşaların hain ve bilgisiz kişiler olduğunu ileri sürmüştür. Bu mektup Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik ve Sadullah Beyler tarafından Türkçeye çevrilerek Tasvir-i Efkâr gazetecileri tarafından çok sayıda basılarak dağıtılmış ve yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri arasında büyük heyecan uyandırmıştır.⁵⁴ Bu mektubun yayınlanması o dönemde ülke için büyük bir talihsizlikti. Çünkü bu mektup, Osmanlının içişlerine karışmak için batının elinde büyük bir malzeme olmuştur. Fazıl Paşa bu mektupla yetinmemiş, birde mektuba bazı açıklamalar ekleyerek yabancı devlet adamlarına göndermiş ve onlara Osmanlının içişlerine karışmaları için fırsat vermiştir.

Yurt içindeki ve dışındaki, Jön Türklerin faaliyetlerinden rahatsız olan Ali Paşa, bu mektubu bahane ederek harekete geçmiş ve Ali kararnamesini çıkararak basına sansür koymuştur. Jön Türklerin liderlerinden olan Ali Süavi Kastamonu'ya gönderilmiş, Namık Kemal ile Ziya Paşa ise taşra memuriyetlerine tayin edilmişlerdir.

Ali Paşa'nın Jön Türklere karşı giriştiği hareketi haber alan Mustafa Fazıl Paşa, Jön Türklerin liderlerini Paris'e davet etmiştir. Bu davet üzerine mayıs 1867'de bir Fransız vapuruyla İstanbul'dan ayrılan Jön Türkler Paris'e taşınarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni burada kurmuşlardır. Paris elçiliği memurlarından Kani Paşazade Rafet Bey de onlarla işbirliğine girişmiştir. Sürgün edildiği Kastamonu'dan kaçan Ali Süavi, Paris'e giderek Yeni Osmanlılara katılmıştır.⁵⁵

Ali Süavi daha sonra Londra'ya geçerek 1867 yılında Muhbir gazetesini çıkarmıştır. Mustafa Fazıl Paşa'nın desteğiyle Avrupa'da geniş bir yayın faaliyetine

⁵³ Akşin, a.g.e s:39-41

⁵⁴ Kocabaş, a.g.e. s:27

⁵⁵ Mardin, a.g.e. s:53-54

girişen Jön Türkler biri sönüp diğeri açılan ve sayıları gittikçe çoğalan gazete ve dergilerinde, genellikle belli başlı bir nokta üzerinde durmuşlar ve hep aynı şeyleri tekrarlamışlardır. Namık Kemal, Ali Süavi, Ziya Paşa gibi meşhur kalemler dile getirdikleri fikirlerde, Osmanlı Devleti'ne meşrutî idarenin getirilmesi ve bütün azınlıklara Avrupai tarzda hak ve hürriyet verilmesi şeklindeydi.⁵⁶

Jön Türk hareketi içinde zamanla görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bir kısmı kanlı bir mücadele ve ihtilal taraftarı iken bazıları da fikri mücadeleye devam edilmesi, din ve devlet işlerinin birlikte yürütülmesi taraftarıydı. Ali Süavi ve Mustafa Fazıl Paşa birinci kısımda Namık Kemal ve Ziya paşa ise ikinci kısımda yer alıyorlardı. Bu görüş ayrılıkları sebebiyle Ali Süavi Londra'da çıkardığı "Muhbir" gazetesinde görüşlerini açıklamış. Namık Kemal, Ziya Paşa ve arkadaşları ise Jön Türklerin yayın organı niteliğini taşıyan Hürriyet gazetesini Paris'te çıkarmaya başlamışlardır. Bu gazeteyle görüşlerini anlattılar. Muhbir gazetesi kapanan Ali Süavi ise tekrar Paris'e dönerek "Ulum" gazetesini çıkarmaya başlamışlardır.

Sultan Abdülaziz Han 1867 senesinde İngiltere ve Fransa'ya gerçekleştirdiği seyahatleri sırasında burada bulunan Jön Türklerin bazı ileri gelenleriyle görüşmüştür. Padişah'tan af dileyen ve nazırlık verilen Mustafa Fazıl Paşa, maksadına ulaşmış böylece jön Türklerden ayrılmış ve Osmanlı Devletiyle dost geçinmek isteyen İngiltere ve Fransa hükümetleri nezdinde itibarları kalmayan Jön Türkler parçalanmışlardır. Bu parçalanmada aralarındaki görüş ayrılıkları da etkili olmuş ve küçük guruplara ayrılmışlardır.

Mustafa fazıl Paşa'nın affedilerek tekrar yurda dönmesi aslında Osmanlı devleti için büyük bir talihsizlik, jön Türkler için ise büyük bir şanstı. Çünkü padişah ve Osmanlı devletine düşmanlık gösteren Mustafa Fazıl, İstanbul'a dönmekle devletin içine sokulma ve devleti içeriden ele geçirme çalışmalarını hızlandırma imkanı bulmuştu. Mustafa Fazıl, yurtdışında bulunan yeni Osmanlıları affettirme yerine onları daha da bilinçlendirerek bir ihtilal yapma ve Abdülaziz Han'ı tahtan indirme planları yapmıştır. Yeni Osmanlıları Padişaha karşı daha da kıskırtan Mustafa Fazıl içeride ise vezirlik makamına kurularak Padişahın yanında nüfusunu artırmaya çalışmaktaydı.

⁵⁶ Kocabaş, a.g.e. s:35-36-37

Mustafa Fazıl Paşa servetini de bu doğrultuda harcamaktan çekinmemiş ve olan mal varlığını Jön Türklerin devlete karşı olan hareketlerine tahsis ederek, onlara gazete ve dergi çıkarmaları için sermaye sağlamıştır. Yine cemiyet üyelerine ayrı ayrı aylık bağlayarak onları mücadelelerinde teşvik etmiştir.

Aslında Mustafa Fazıl Paşa'yı jön Türklerin, ne düşündüğü yenilikler ne de ıslahat hareketleri ilgilendirmemekteydi. Onun amacı intikam alabilmek için Osmanlının huzurunu bozmak, devlet içine fitne sokmak ve bu konuda da “Yeni Osmanlıları” elinde daima bir koz olarak kullanmaktı. Bunun içinde jön Türklerin arasında oluşan ihtilafları sürekli olarak önlemeye çalışmış ve onların her isteğini kabul etmiştir.⁵⁷

Namık Kemal 1870 yılında aracılar yoluyla sadrazam Ali Paşayla barışarak İstanbul'a dönmüştür. 1871'de Ali Paşa'nın ölümü üzerine diğer Jön Türklerde yurda dönmeye hazırlanmışlar ve Ali Süavi ile Mehmed Bey dışındakiler İstanbul'a dönmüşlerdir. Dönenlerden bir kısmı padişahın özür dileyerek çeşitli devlet kademelerinde görevlendirilmişlerdir. Bazıları ise yayıncılık hayatlarına devam etmişlerdir.

İbret gazetesinin başyazarlığını yapan Namık Kemal, padişaha ve hükümete yönelik tenkitlerde bulunmuş ayrıca “Vatan Yahut Silistre” piyesinin oynaması sırasında çıkan olaylar neticesinde Kıbrıs'a sürgün edilmiştir.

Bu sırada jön Türklerden bazıları tutuklanmışlardır. Nuri ve Hakkı Beyler Akka'ya Ahmed Mithat ve Tevfik Beyler ise Rodos'a sürgün edilmişlerdir. Bütün bunlara rağmen bir kısım Jön Türk faaliyetlerine gizli olarak devam ederek Mithat Paşa'nın etrafında toplanmışlardır.

Meşrutiyetin ilanı için harekete geçen “Jön Türkler” önce Abdülaziz Han'ı bir askeri darbeye tahtan indirmişler ve yerine kendilerini destekleyen V. Murad'ı Padişah yapmışlardır. V. Murad'ın tahta geçmesiyle Mithat Paşa, serasker Hüseyin Avni Paşa gibi kimseler Jön Türkleri sürgünden çağırıp bunlara çeşitli vazifeler vermişlerdir. Kıbrıs'tan çağırılan Namık Kemal, padişahın özel katipliğine getirilmiş, Sadullah Bey

⁵⁷ Petrasyon, Yuriy Aşatoviç, Sovyet Gözüyle Jön Türk, Bilgi yayınevi, İstanbul 1974, s:59

ise mabeyn başkatipliğine getirilmiştir. Fakat bu memnuniyet uzun sürmemiş Sultan V. Murat rahatsızlanmış ve yerine meşrutiyeti ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamid Han tahta çıkmıştır. I.Meşrutiyetin verdiği serbestlik havasından istifade eden Jön Türkler cemiyeti bazı zararlı faaliyetlerde bulunmuş bunun üzerine cemiyet, II. Abdülhamid Han tarafından kapatılmış ve böylece Jön Türk cemiyetinin birinci devre faaliyetleri sona ermiştir.⁵⁸

d. JÖN TÜRKLER

Tanzimat, Osmanlı'da yeni fakat tahripkâr hareketlerin zuhur ettiği bir dönemdir. Bazı aydınlar ve devlet yöneticileri, Devlet-i Aliyye'nin içine düştüğü zor duruma, felsefesini ve bakış açısını Batı'dan alan ve medeniyetimizin ruhuna ters düşen yeni fikirleri, hareketleri çare olarak görürler. Bu yönelişlerden biri, Sultan Abdülaziz döneminde Yeni Osmanlı hareketi olarak başlayan, daha sonra Sultan Abdülhamid Han döneminde Jön Türklere dönüşüp nispeten daha farklı bir yolda devam eden siyasî cereyandır. Avrupalıların Jeune Turcs olarak tarif ettiği bu hareketin ismi Osmanlı'da da aynen kullanılmıştır.⁵⁹

İstanbul'da ilk kulübü kuran Mustafa Fazıl Paşa, sevilmediği için hükümet tarafından görevinden azledilince 1866'da Napoli'ye gider ve oradan da Paris'e geçer. Aradan iki yıl geçtikten sonra Paris'te Yeni Osmanlılar zümresinin başkanı olur. Paris'ten padişaha bir mektup yazan Mustafa Fazıl Paşa, ona memleketteki kötü idare ve siyasi krizden söz eder. Bu sıkıntıların çaresinin hürriyet olduğunu söyler.

Mustafa Fazıl Paşa, 1 Şubat 1867'de Paris'te bir sarraf dükkânı açar. Buradan hareketi destekleyecek Yeni Osmanlıları Fransa'ya davet eder. Ziya Paşa, Şinasi ve Namık Kemal, paşanın Paris'e getirttiği kişilerdendir. Büyük servete sahip olmasına rağmen getirttiği kişilerin bütün masraflarını Rothchild, Oppenheim gibi çeşitli şirketlere karşılatır. Zira onların "Osmanlı ülkesinde herhangi bir siyasî değişiklikten menfaat uman büyük banker muhitleriyle temasları vardı." Münasebette olduğu kuruluşlar sayesinde Mustafa Fazıl Paşa, yurt dışındaki Yeni Osmanlı Cemiyeti

⁵⁸ Kocabaş, a.g.e. s:53-54-55

⁵⁹ Kaya, Bilgegil, a, g, e s.85

mensuplarına maaş bağlatır. Bu aylıkları Osmanlı'nın yıkılmasından menfaat sağlayacak masonik şirketler tedarik eder.

Fransa'daki Jön Türkler iki gruba ayrılarak hareket ederler. Bunlardan birisi Ziya Bey'in başını çektiği daha mutedil bir anlayışla, ihtilâlcilik yapmadan muhalefet eden meşrutiyet taraftarları, diğeri ise ihtilâl taraftarlarıdır. Mehmet Paşa, Reşat Paşa, Tahsin Paşa ve Ali Süavi ikinci grupta yer alır. Jön Türkler Avrupa'da gazete, mektup ve bildirimler vasıtası ile fikirlerini neşrederler. Ali Süavi, 31 Ağustos 1867'de Londra'da Muhbir gazetesini çıkardıktan sonra Agâh Bey ve Reşat Bey nezaretinde 29 Haziran 1868'de diğeri bir gazetesi olan Hürriyet yayımlanır. Ali Süavi: "Muhbir, doğru söylemenin yasak olmadığı bir memleket bulur, yine çıkar." sloganıyla gazetesinin ilk nüshasını padişaha meydan okuyarak çıkarır. Saltanatı tasallut olarak vasıflandıran Ali Süavi'ye göre, oyalanan halk tez zamanda uyandırılmalıdır. Ardından "Gaflet içinde olanlar dahi artık padişaha karşı uyanmalı. Çocuklar gibi oyalanarak hep aldandık. Artık vatan kardeşleri uyanmalı. Şüphe yok ki bir kimse zalimi yahut yardımcısını katledeceği işi helâldir ve uygundur." ifadeleriyle saltanat idaresindekilerin katline hüküm verir. Jön Türkler yayımlarında devamlı olarak vatan, millet, adalet gibi konuların yanında milliyetçilik, dinde reform, padişahın otoritesine son verme meselelerini neşreder. Meselâ Mustafa Fazıl Paşa, Nord gazetesindeki bir yazısında hürriyet için yapılan mücadeleden söz eder: "Amme refahını, hususi menfaatlerinden önce getirmek için Müslüman, Katolik veya Ortodoks Rum olup olmamanın ehemmiyeti yoktur. Bunun için terakki adamı ve iyi vatanperver olmak yeter. Kendilerini temsil etmekle iftihar duyduğum büyük Jön Türk partisinin samimi kanaati böyledir. Bu, Girit isyanı ve muhtelif mıntıklar içinde karşımıza çıkan daha büyük gâileler; onu fikir, tecrübe ve ıstırapla kemale erdirdiği reform projelerini gerçekleştirme azmi içinde demektir." Paşanın fikirlerine göre hürriyet için gayret eden zümrenin milliyeti önemli değildir. Her grup bağımsızlığı için harp etmelidir. Osmanlı'ya zarar veren Girit İsyanı gibi hareketler bu yolda atılmış adımlardır. Dolayısıyla hürriyet uğrunda ülkeyi bölmek M. Fazıl Paşa'ya göre meşru bir usul sayılır. Bilhassa ikinci grup, yazı ve fikirleri ile Anadolu'daki muhalifleri yönlendirir. Meselâ dinde reform yapmak için Konya ve Üsküdar'daki bazı sapık tarikatları kullanırlar. Onlar vasıtasıyla ehl-i sünnet inancını sarsmaya ve onun içine reenkarnasyon gibi bâtil fikirleri yerleştirmeye çalışırlar. Üstelik Ziya Paşa, padişahı delilikle suçlar ve artık idareye el koymanın gerekliliğinden söz

eder: “Bir hükümetin mahvolma zamanı gelince Cenab-ı Hak evvelâ reisinin aklını alır. Onun için zamanın padişahı (Sultan Abdülaziz) çıldırdı. ... Ey vatandaşlar bu inkılâbın tamamlanması bize kaldı. Bir millet, işi milletçe yapamaz ise o iş milletin terakki ve ıslahına asla yardım etmez. İşte numunesi meydanda duruyor. İslah ve ilerlememizi bir şahsın idaresine bıraktık.”

1870'ten sonra Yeni Osmanlı Hareketi arasında ihtilâf çıkar. Teşkilât üyeleri gruplara ayrılınca hareket gücünü kaybeder. Cemiyeti örgütleyen Mustafa Fazıl Paşa'nın, Avrupa ziyaretinde padişahın tarafına geçmesi ayrılığı tetikleyen ilk sebeptir. Bu hâdise Ali Paşa ve Fuat Paşa tarafından hiç hoş karşılanmaz. Yeni Osmanlı Hareketi'ni bölen ikinci sebep ise, dinî bir çevreden yetişmesine rağmen kendine sarıklı ihtilâlciler denenen birçok kişiye göre şarlatan olan Ali Süavi'nin Muhbir gazetesinde arkadaşlarına karşı takındığı menfî tavidir. Üstelik Hürriyet gazetesini çıkarma meselesinde Rıfat Bey'in, Namık Kemal'i oyalaması grubun arasında soğukluğa sebep olur. Ayrıca İstanbul'a dönen Mustafa Fazıl Paşa, Osmanlı aleyhinde yazı kaleme alan Jön Türkleri maaşlarını kesmekle tehdit eder. Artık Jön Türkleşen bu hareketin müntesipleri yalnız kalır ve şahsî gayretlerle fikirlerini yayarlar. Birçok Jön Türk maddî sıkıntı içine düşer. Avrupa'da yaşayamaz hâle gelince ülkelerine dönerler. Meşhur Müsteşrik Vamberi, Londra'da kahvehanelerde rastladığı Jön Türkler hakkındaki müşahedelerinde “bu zümrenin Avrupa ihtilâlcilerini taklit etmiş olduklarını ve Osmanlı ricalinden birçok şahsı suiistimalle itham ettiklerini” anlatır. Yeni Osmanlı hareketi faaliyet ve tesirleriyle Osmanlı'da bir yıkımı başlatır ve Jön Türk Hareketi netice verir. Onların vatan, millet, hürriyet gibi konuları ifratkârâne ve dengesiz davranışlarla ülkelerine taşınmaları içte ve dışta zor durum yaşayan Osmanlı'ya ağır bedeller ödetir. Kendileri daha sonraları hatalarını anlasalar da, dönülmez bir yola girilir. Böylece Osmanlı'da tedavisi mümkün olmayacak bir yara açılır ve halka birçok menfî fikir aşılır. Bir nesli, medeniyetimizle örtüşmeyen zararlı fikirler ve yayımlarla ifsat ederler.⁶⁰

1876 yılında ise II. Abdülhamid Han meşrutiyet'i ilan ederek Kanun-i Esasi'yi kabul etmiştir.

⁶⁰ Mardin, a.g.e s, 76-77-86

Meşrutiyetin ilan edildiği sırada Balkanlardaki kargaşaları görüşmek ve problemlere çözüm bulmak üzere büyük devletler İstanbul'da bir konferans toplamışlardır. İçerisinde müslim ve Gayri-müslim tebaadan temsilciler bulunan Meclis-i Mebus'anın açılışı aynı saate getirilmiştir.

Meclis-i Mebus'ta konuşma yapan Saffet Paşa, Osmanlı Devletinde Meclis-i Mebus'un açılması ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle böyle bir konferansa ihtiyaç kalmadığını belirtmiştir. Bu meselenin Osmanlının iç meselesi olduğunu ve konunun Meclis-i Mebus da tartışılarak çözüm bulunması gerektiğini belirtmiştir. Fakat konferans delegeleri bu sözlere önem vermemişler kendi aralarında müzakerelere başlamışlardır.

Konferansta inisiyatif Osmanlı'nın ezeli düşmanı Rus sefirinin eline geçmiş ve bu fırsatı değerlendiren Rusya, Balkanlar'daki Osmanlı vilayetlerinde muhtariyet idarelerinin kurulmasını ve ıslahatlar yapılması gibi Osmanlı Devleti'nin kabul edemeyeceği ağır şartlar ileri sürerek işi yokuşu sürmüştür. Fakat Osmanlı'nın direnmesi üzerine bu ağır şartlar Osmanlı'nın lehine dönmüş ve hafifletilmiştir. II. Abdülhamid, şartların lehimize dönmesi üzerine İstanbul Konferansı kararlarının kabul edilmesini ve harbin kesin olarak önüne geçilmesini istemekteydi. Meclis-i Mebusan ise Sultan'a muhalefet ederek konferans kararlarına karşı çıkıyordu. Bu muhalefet karşısında konferans bir neticeye varılmadan dağılmıştır. Rusya, konferans kararlarını, Avrupalı devletler adına Osmanlıya zorla kabul ettirmek bahanesiyle harp ilan etmiştir.

Harpte, Osmanlı Devleti'nin bütün cephelerde yenilmesi yeni ilan edilen Meşrutiyeti olumsuz etkilemiş ve Meclis-i Mebusan'da ateşli tartışmalara neden olmuş ve bu durumun sorumlusu olarak II. Abdülhamid Han gösterilmiştir. Meclis-i Mebusan da Sultan aleyhine olan havanın artması ve Rus ordularının İstanbul önlerine kadar gelmeleri üzerine II. Abdülhamid Han meclisi fes etmiştir.

Sultan'ın meclis-i Mebusan ile arası harp ilanı konusunda açılmıştı. Savaş taraftarı olan meclis, savaşta yenilgi almaya başlayınca bu yenilginin sorumlusu olarak Padişahı suçlamışlardır. Yine mecliste padişah aleyhine olan sataşmalar II. Abdülhamid

Han'ı çok üzmüş ve hepsi mason olan yeni Osmanlıların kendisini tahtan indireceğini düşünerek meclis'i kapatmıştır.⁶¹

Ayrıca meclis-i mebussan devlet içinde devlet olmuş ve etnik gruplarda yaygınlaşan milliyetçilik hareketleri devletin en yüksek kurumlarından beslenmekteydi. Bu yüzden II. Abdülhamid Han, Osmanlı devletinin dağılmasını önlemek için meclisi dağıtmış ve meşrutî hareketin liderleri tutuklanmış kimisi ise sürgüne gönderilmiştir.⁶²

Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kaldırılması ve meclisin kapatılması, yarı aydınlar üzerinde şok etkisi yapmış, gayr-i müslim unsurlar, Türk olmayan etnik gruplar ve tüm batı taraftarları da bunlar kadar şaşkınlık içine düşmüşlerdir. Bu şaşkınlıklarını üzerlerinden attıktan sonra bir durum değerlendirmesi yapmak için bir araya gelmişlerdir. Kendileri gibi düşünenlerle hemen irtibata geçip yeni çevrelerle işbirliğine girişmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Dönemin devlet adamları ve yarı aydınları genellikle batı eğitimi almışlardı ve önceki Jön Türklerin fikirlerini benimsedikleri için, sürgünleri ve tutuklanmaları onları çok etkilememiş, tersine kendilerinin fikir hareketliliklerini artıracak eyleme dönüşmesine neden olmuştur.

Osmanlı mebussan meclisi, bakıldığı zaman devletin içene sokulmuş aykırı bir toplum gibiydi. Mecliste herkes vardı. Ermeni, Yahudi, Sırp, Bulgar ve Arnavut azınlıklardan oluşan meclis aritmetiği, Osmanlının yok olmasını isteyenlerin toplanma yerine dönüşmüştür.

Mecliste yer alanlar, kendi etnik ya da dini dayanakların menfaatleri doğrultusunda yürümekteydi. Hepsi devlete karşı biraz daha güçlenmek için uğraşıyordu. Bunların hedefleri, devlete yön vermek, onu çöküşten kurtarmak değil, aksine yıkılışı çabuklaştırmak ve azınlıklara özerklik verilmesini sağlamaktı.

II. Abdülhamid Han, bu gerçeği bildiği için meclisi açıldıktan kısa bir süre sonra kapatmaktan ve sert tedbirler almaktan başka çare bulamamıştır.⁶³ Anayasa ve meşrutiyet hükümlerinin muhalifleri yeniden uygulamaya konulmasını istemeye

⁶¹ Akşin, a.g.e. s:61

⁶² İrtem, Süleyman Kani, Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilalı, Temel yayınları, İstanbul 2004, s48

⁶³ Akşin, a.g.e. s:65

başlamışlar ve bu istekler baskı gruplarının şiddet eylemlerine dönüşmesine yol açmıştır. Yapılan gizli toplantılarda yeniden teşkilatlanma ve çeşitli gruplarla işbirliği yapılmasına karar verirler.

Muhالیf gruplar, İstanbul, Kahire, Paris ve Rumeli’de yeniden teşkilatlanmaya girişmişlerdir. Ama bu kez cemiyet olmaktan daha çok bir baskı grubu kimliğiyle etkin olmaya ve o yörelerin devlet kadrolarına etki etmeye çalışmışlardır. Bu gruplar ülkenin içinde yer alan ve yurtdışında bulunan diğer bütün muhalif gruplarla irtibat halinde bulunmakta ve Padişaha karşı geniş bir direniş cephesi oluşturmaktaydılar. Bu direniş cephesinin hızla büyümesi sonucu bazı sorunlar ortaya çıkmış ve bütün bu muhalif grupların bir çatı altında toplanması kararlaştırılmıştır. Böylece yeni bir hareket oluşmaya başlamıştır.⁶⁴

II. Abdülhamid’in Meclis-i Mebus an’ı kapatıp Kanun-i Esasi’yi rafa kaldırması, meşrutiyet taraftarı yeni Osmanlılar ve onları destekleyen İngilizlerin düşmanlığını üzerine çekmesine neden olmuştur. Yeni Osmanlı, İngiliz iş birliği ilk fırsatta II. Abdülhamid Han’ı iktidardan uzaklaştırarak yerine tekrar V. Murad’ı getirmek istiyorlardı. Bu uğurda Aziz Bey-Skalyeri Komitesi ve Ali Süavi tarafından iki ihtilal girişiminde bulunulmuş, fakat başarılı olunamamıştır. Bu olaylar II. Abdülhamid Han’ı, İngilizlere iyice düşman etmiş ve bu düşmanlığı Sultan Abdülaziz’in katlinde İngilizlerin parmağının bulunduğu anlaşılması, yine İngilizlerin Berlin anlaşması yapılacağı sırada Sultana baskı yaparak Kıbrıs’a yerleşmeleri ve Ermenilerin koruyuculuğuna soyunmaları bu düşmanlığı iyice artırmış Mısır’ın işgali ise düşmanlığı perçinlemiştir.

Fransa’nın Almanya’ya yenilmesi sonucu, Fransız-Rus dostluğu başlamış ve Fransa’nın, Tunus’u işgal etmesi ile Fransa ile ipler kopmuş ve Osmanlı-Almanya yakınlaşması başlamıştır. Fakat bu yakınlaşma İngiltere ve Fransa’nın işine gelmemiş ve Osmanlı’yı güç duruma düşürmek için Doğu Anadolu’da Ermeni isyanlarını teşvik etmeye başlamış, Osmanlıyı paylaşmak ve Sultanı hal etmek için Rus Çarına teklifte bulunulmuştur.

⁶⁴ Ebuzziya, Tefvik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Kervan yayınları, İstanbul 1973, s:48

Ülkenin bu kargaşa halinde, Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından beri dağınık halde bulunan “Jön Türk hareketi da” birden bire toplanmış, hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başlamıştır.⁶⁵ Bu hızlı teşkilatlanmanın asıl amacı Berlin Antlaşmasının yaralarını saran ve kendisine yeni bir siyaset tutan, güçlü bir idare kuran Sultan Abdülhamid Han'a karşı organize edilen bir teşkilattı.⁶⁶

Bu hareket milli bir ihtiyaçtan doğmamıştı. Kendi kafalarında, Osmanlının yetersiz kaldığına inanan ve batı tipi bir yolun seçilmesiyle düze çıkılacağına inanan kişilerin hareketiydi.

Bu şahısların dillerine doladıkları, hürriyet, adalet ve eşitlik sloganları, sadece ülke içinde ve dışında ki azınlık unsurlarına yarayan bir merhemdi. Bu sloganlar, Osmanlı toplumunu oluşturan; Arnavut, Bulgar, Yunan, Sırp, Hırvat, gibi grupların ve Yahudi-Ermeni cemaatlerinin isyanına yol açmaktaydı. Jön Türklerin düşündükleri fikirler, azınlıklara devlete müdahale imkanı vermekte ayrıca bu işe hakem olarak da Avrupalıları tayin etmekteydi.⁶⁷ Çünkü Osmanlının ümmet bütünlüğüne ve çok uluslu bir mozaığe sahip olduğunu görmemek ve meşruti yönetim konusunda direktmek, Sırları, Bulgarları, Rumları, Ermeni ve Yahudileri devlet yönetimine sokmak, onları bir bakıma devlet sahibi yapmak anlamına gelmekteydi. Bu durum ise devletin ömrünü uzatmaz aksine kısaltırdı.

Jön Türkler, meşruti idare diye feryat ederlerken, aslında bu fikirleri Hıristiyan Avrupa tarafından sürekli olarak telkin edilmekte ve ateş sürekli harlanmaktaydı. Hedef ise masonları, Yahudileri ve Hıristiyanları ile demokrasi, eşitlik çığlıkları atıp meşrutiyet planını uygulamaya koymaktı.

Osmanlıyı biz kurtarıyoruz diye yola çıkan gençler ne yazık ki ellerinde mason teşkilatlarının gizli ihtilal beyannameleri ile işe başlarlar. Bu ise Avrupa'nın devlete her yönüyle müdahale eder bir durum oluşturmuştur. Aynı zamanda bu durum toplumda bir dejenerasyon meydana getirmiş, ahlaki ve dini yapı ölçüleri gözetilmemiştir. Dil ve

⁶⁵ Rodaric, H. Davison, Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1851-1876, çeviren: Osman Akınhay, papirus yayınları, İstanbul, 1997, s:22-23

⁶⁶ Mardin, a.g.e. s:68-69

⁶⁷ Akın, a.g.e. s:81-82

kültür birliğiyle bütünlüğün korunması yerine Fransız sahnelerinde temsillerle hazırlıksız hürriyet oyunlarına girilmiştir.⁶⁸ Artı herkes hürriyetçi, eşitlikçi ve şaşmaz bir adalet savunucusu olmuştur. İşin garip yanı ise ortada bir adaletsizliğin, eşitsizliğin olmamasıydı.

Paşazadelerin, beyzadelerin, batı tipi çıkışları kendi ihtiraslarının kökeninde beslenen yenilik hareketleri, bir yarar değil, aksine milli bir zarar getirmiştir. Jön Türkler öyle bir maceraya girmişlerdir ki altı yüz yıllık bir devlet on yıl gibi kısa bir sürede yok olmaya hazır hale gelmiştir. Bunlar devlet yönetiminde birlik sağlayan bütün manevi değerleri baltalamışlar ve böylece nesiller arası doldurulamaz boşluklara neden olmuşlardır.

Bu hareket aslında sadece dış güçler tarafından değil devletin yok edilmesi için içerden de tezgahlanmış bir harekettir. O dönemde ortaya atılan Osmanlılık ve Türkçülük akımlarının hiçbir önemi yoktu. Çünkü devlet zaten Türk devletiydi ve İslamiyet bütün birleştirici unsurlarıyla uygulanmaktaydı. Bu yüzden ortaya atılan akımlar sadece milliyetçiliği kuvvetlendirmekte bu da devleti parçalara ayırmak için müthiş bir ortam oluşturmaktaydı.⁶⁹

Mason locaların direktifleriyle biçimlenen, hürriyet, adalet ve eşitlik sözleri, daha çok devleti ele geçirmiş, yönetime sızmış dönmelere, devşirmelere, batı hayranı paşazadelere ait bir modaydı ve sadece onlara ihtiyaç olan şeylerdi. Çünkü bozukluk, rahatsızlık halk tabakasında değil, devlet kadrolarındaydı. Öyle ki meşrutiyet hareketi başlayınca onun meyvelerini yiyenler halk tabakası değil, Osmanlı vatandaşı olan azınlıklar, sırtını devlete dayamış olan beyzadeler, Osmanlı olmadıkları halde makam ve mevkileri işgal edenler, Yahudiler, Ermeniler meşrutiyetin meyvelerini yemeye başlamışlardı. Meclis onlar tarafından doldurulmuş ve devletin hazinesi yine bu kişiler tarafından sömürülmeye başlanmıştı. Kendilerine büyük ayrıcalıklar getirmişler ve yeni ihtilallerle karışıklıkların oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Osmanlı devletine hizmet

⁶⁸ Ebuzziya, Tefvik,, a.g.e. s:50-51

⁶⁹ Koloğlu, Orhan, Avrupa'nın Kısacasında Abdülhamid, İletişim yayınları, İstanbul 1998 s:67-68

etmek bahanesiyle yola koyulanlar aslında Osmanlı devleti üzerinde yeni devletlerin kurulmasına zemin hazırlamaktaydılar.⁷⁰

Jön Türkler, Padişahın şahsına karşı ortak hareket etmekte, fakat muhalefet anlayışları kişiden kişiye değişmekteydi. Meşrutî idare özlemleri demokratik bir ihtiyaçtan değil, Padişaha duydukları kinden kaynaklanmaktaydı. Bu yüzdende hareketin lider kadrosu ya saraya mensup kişiler ya da onlara yakınlığı olan kişilerdi.

e. İTTİHAT-I OSMANİYE CEMİYETİ

Sultan II. Abdülhamid Han'a, muhalefet olarak doğan ilk "jön Türk teşkilatının adı "İttihat-ı Osmani Cemiyeti" olmuştur. Bu cemiyet tam bir teşkilat özelliği taşınamasına rağmen, Jön Türklerin teşkilatlanmasında bir başlangıç oluşturmuştur. Sultan'a karşı ilk hareket mektep-i Ali talebeleri arasından çıkmış mektep-i Askeriyede vücut bulmuştur. Burada öğrenim gören beş talebe 1889 yılından beri hükümetin suiistimallerini, halkın baskı ve mezalim altında ezildiği düşüncesiyle hükümete karşı harekete geçmek üzere gizli bir cemiyet kurmaya karar vermişler. Cemiyeti kuran bu beş kişi şunlardır: Konyalı Hikmet Emin, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Ohrili İbrahim Temo, Arapkırlı Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmed Reşid. Bu beş kişi 1890 mayısının 21. günü mektep-i tıbbiye'nin hamam önündeki odun yığınları üzerinde toplanarak birkaç sene sonra "ittihat ve terakki" ismini alacak olan "İttihad-ı Osmani" cemiyetini kurmuşlardır.⁷¹

Cemiyetin lideri İbrahim Temo'ydu. Cemiyetin gizlilik esasları masonluktaki gizlilik esaslarına benziyordu. Örgüt kurulmadan bir yıl önce örgütün lideri olan İbrahim Temo, Brindizi ve Napoli'de bulunmuş ve buradaki farmason localarını ziyaret ederek İtalyan masonları teşkilatının tarihi ve örgütlenme biçimleri üzerine bilgi toplamış ve cemiyeti bu şekilde örgütlemiştir. İbrahim Temo, bir teşkilat kurma fikrini 1889 mayısında arkadaşları, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet ve Mehmed Reşid'e açmış bu kişilerin asıl amacı II. Abdülhamid'i devirmek olan bir cemiyet kurmayı kararlaştırmışlardır.

⁷⁰ Sırma, İhsan Süreyya, Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1990, s:38-39

⁷¹ Koloğlu, a.g.e.s:72-73

Cemiyet mensuplarının Mektep-i Tıbbiyede gizliden gizliye yaptıkları propaganda sonucu iki yılda sayıları yüze ulaşmıştır. İbrahim Temo'nun başkanlığında 1892 yılında Mithad Paşa'nın bağında dokuz kişiyle bir toplantı yapılmıştır bu toplantılar her hafta muhtelif yerlerde gerçekleştirilerek mükemmel bir idari nizamname hazırlamak üzere bir idari heyet teşkil edilmiştir.⁷² Cemiyet tam bir hücre teşkilatı şeklinde örgütlenmişti. Bir hücrenin üyesi diğer hücrenin üyesini tanımıyorlardı. Kısa zamanda cemiyete tıbbiyeden başka harbiye, bahriye, baytariye ve mülkiye mekteplerindeki üyelerle cemiyetin üye sayısı 900 kişiyi bulmuştur.

Mektep-i Tıbbiye'nin 9. sınıf öğrencilerinden Muzaffer Hasan, Eşref Ruşeyn, Muttefi Hasan adlı üç öğrenci Dr. Hüseyin Hulki aracılığı ile bir jurnal verirler. Mektep-i Askeri Nazırı Zeki Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in emriyle harekete geçerek cemiyet üyelerini tevkife başladılar. Mahkeme kurularak suçlu bulunanlar yargılandı. Şefik Ali, Ahmed Mehdi, Abdullah Cevded, Mehmed Reşid, Şerafettin Mağmumi, Mikail Useb, Tekirdağlı Mehmed, Nafi Celaleddin gibi cemiyetin ileri gelen isimlerinin okuldan atılmasına karar verildi. İbrahim Temo ise tevkif edilmeden Roma'ya kaçmış ve burada "Jön Türk" dergisini çıkarmaya başlamıştır.

İttihat-ı Osmani cemiyetinin Paris'e kaçan üyeleri burada bir birlik oluştururlar ve bu birliğin başına Avrupa'daki jön Türklerin en tanınmışlarından olan Ahmed Rıza getirilir. Dr. Nazım, ve Ali Zühtü Beyler de bu oluşum içinde yer alırlar. Ahmed Rıza burada Meşveret gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Mülkiye Mektebinde tarih hocalığı yapan Murad Bey ise Mısır'a kaçarak Mizan gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Yine bu gazeteler ülkeye gizlice sokularak okunmuştur.⁷³

Meşveret gazetesinin 3 Aralık 1895 tarihli yayınında kurulan bu cemiyetin amaçları yer almaktaydı. Örgütün görüşlerinin ilk olarak açıklandığı "Programımız" adını taşıyan bu yazıda şunlar yer almaktaydı:

"Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti, varlığını ortaya koymak amacıyla, Paris'te Meşveret adında bir yayın organı kurmuştur. Böylece İstanbul basınının ağzı

⁷² Yalçın, a.g.e. s:67-68

⁷³ Sırma, a.g.e. s:42-43

bağlanmıştır. Fransızca bir ilave ile yabancı okullara jön Türklerin eğilim ve isteklerini izleme imkanı verilecektir.

Aşağıdaki program, kendimiz için çizdiğimiz ve şimdiye dek izlediğimiz yolu ve varmak istediğimiz hedefi büyük bir açıklıkla ortaya koymaktadır.

Osmanlıda eski dostluk ve anlaşma bağlarının yeniden kurulmasını, canı gönülden isteyen bazı kimselerle işbirliği sağlamış bulunmaktayız. Amacımız düzenin sürdürülmesi için gerekli olduğuna inandığımız hanedanı devirmek değil, barış içinde zafere ulaşmasını istediğimiz terakki kavramını aşılmasıdır. İlkemiz, intizam ve terakkidir. Bizler şiddet yoluyla elde edilen imtiyazlar karşısında dehşet duyarız.

Şu ya da bu eyalet için değil tüm devlet için, tek bir millet için değil, Musevi, Hıristiyan, Müslüman bütün Osmanlılar için ıslahat istemekteyiz.

Medeniyet yoluna ilerlemek dileğimizdir. Amacımız Osmanlı unsurunu güçlendirmek ve kendi varoluş şartlarına saygı beslemek şeklinde ilerlemektir. Doğulu medeniyetimizi korumaya ve böylece batıdan yalnızca bilimsel evrenin gerçekten hazmedilecek ve halkları hürriyet yolunda ilerletecek genel sonuçları almaya kararlıyız.

Avrupa’da her çeşit bağınazlıktan arınmış, batı ve doğunun ortak çıkarlarından başka bir şey gözetmeyen, yürekli insanlar vardır. İşte biz bu insanlardan manevi destek almayı umuyoruz.

Osmanlı otoritesi yerine, yabancı güçlerin dolaysız olarak müdahale etme fikrine karşıyız. Bu, bir bağınazlık olarak nitelendirilmemelidir. Çünkü bizler dinin kişisel bir problem olduğunu düşünüyoruz. Bizleri böyle düşünmeye yönelten medeni ve milli gururumuzun doğurduğu ve kanuni hakkımız olan bir duygudur.”

Yabancı postaneler yoluyla ülkeye sokulan yayın organlarından Murad beyin Mısır’da çıkardığı Mizan, Meşveret dergisine nazaran daha çok ilgi toplamaktaydı. Ahmed Rıza’nın, İttihat ve Terakki çizgisinden pozitivist bir yapı anlayışına kayması cemiyet tarafından, toplum nezdinde dinsizlik olarak anlaşılabilirliği düşünülerek, bu

konuda Ahmed Rıza uyarılmıştır.⁷⁴ Ahmed Rıza'nın bu tutumunun saray tarafından halka karşı kullanılabilceği düşünülerek Ahmed Rıza, İbrahim Temo tarafından uyarılmış ve bu tutumun kazanmış oldukları çok az halk sempatisini de kaybetmelerine neden olabileceğini bildirmişlerdir. Ülke dışında bunlar olurken ülke içinde ise Sultan için bir suikast planı hazırlanmıştır.

Cemiyet, 1896 yılında II. Abdülhamid'i devirmek için bir darbe planı hazırlarlar. Darbeciler İstanbul'daki I. Tümen komutanı Kazım Paşanın yardımını da sağlamışlardır. Plana göre, Babı-ali bir nazırlar toplantısında basılacak ve şeyhlülislamdan fetva alınarak Abdülhamid Han hal edilecek ve yerine sorumluluğu yüklene bilirse V. Murad o olmazsa Abdülhamid Han'ın kardeşi Şehzade Reşad tahta çıkarılacaktı. Fakat darbe planı cemiyetin üyesi olan Nadir Bey tarafından açığa vurulmuştur. Nadir Bey'in, darbeden bir gün önce akşam Tokatlıyan lokantasında, ertesi gün yapılacak darbenin heyecanına kendini fazlasıyla kaptırması ve içkinin etkisiyle lokantada bulunan Terakki Mektebinin müdürü Mazhar Bey ve babası Askeri okullar genel müfettişi Zühtü İsmail Paşa'ya darbeyi anlatmasıyla olay açığa çıkmış ve böylece darbeciler tevkif edilerek sürülmüşlerdir.⁷⁵

Bu olaydan sonra İstanbul'daki jön Türk hareketi yavaşlamıştır. Ama Murad Bey, meşrutiyet lehine ve II. Abdülhamid Han aleyhine şiddetli yazılar yazmaya devam etmiş ve bu durum onu Jön Türklerin lideri konumuna çıkarmıştır. Mizancı Murad 1897 yılında Mısır'dan Cenevre'ye geçmiş ve faaliyetlerini burada sürdürmeye başlamıştır. Cenevre'ye İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet de gelerek jön Türk hareketinin bir diğer yayın organı olan "Osmanlı dergisini" çıkarmaya başlamışlardır.

1896 sonlarında, Cenevre ve Paris'te jön Türk liderleri arasında, İshak Sükuti, Şerafettin Mağmumi, Selanikli Nazım, Tunalı Hilmi, İbrahim Temo, Mithad Şükrü, Ali Zühtü, Çürüksulu Ahmed bulunmaktaydı. Liderleri ise Mizancı Murad'dı.

Mizancı Murad 1897 Haziranında, broşür yayınlarak jön Türklerin fikirlerini özetlemiştir. Murad Bey bu broşürde Osmanlı devleti için iki kötülük kaynağı olduğunu

⁷⁴ Yalçın, a.g.e. s:73-75

⁷⁵ Sırma, a.g.e. s:45-47

belirtmekte ve bu kaynaklarında en büyüğünün de “memleketi yöneten artık bir sultan değil şeytandır” diyerek Abdülhamid Han’ı göstermektedir.⁷⁶

1899’da padişahın kayınbiraderi damat Mahmud Paşa’nın oğulları, Prens Sabahattin ve Lütfullah’ı da yanına alarak Avrupa’ya kaçıp meşrutiyet taraftarlarının saffına geçmesiyle jön Türk hareketi iyice güçlenmiştir.⁷⁷ Mahmud Paşa Fransa’ya geldiğinde Ahmed Rıza’ya bir mektup yazarak ona övgüler yağdırmıştır. Ahmed Rıza’da hemen bu mektuba karşılık vererek, cemiyetin girişmiş olduğu, vatani kurtarma savaşına, hanedana mensup birinin müttelik olarak katılmasından sevinç duyduğunu belirtmiştir.

Yurtdışındaki jön Türkler, damat Mahmud Paşa ve oğullarının tavrıyla büyük bir heyecanın içine girmişlerdir. Ülke içinde artık azınlık gruplarında, muhalif çizgide yayın yapan, yayın organları çıkmaya başlamış ve Jön Türkler tek muhalif ses olmaktan kurtulmuşlardı.

Dışarıdan desteklenen bu çalışmalarla devlet bir kaosun eşiğine getirilmek istenmekte ve Mahmud Paşa’da buna faaliyetleri ile destek olmaktadır.

Paris, Cenevre, Kahire ve Brüksel’de üslenip yoğun faaliyet gösteren Jön Türk hareketi II. Abdülhamid Han’ın dikkatini çekmiş ve Sultan, jön Türkleri etkisiz hale getirmek için harekete geçmiştir. Yurt içinde örgüt üyelerine göz açtırmayan II. Abdülhamid yurt dışına da adamlarını göndererek jön Türkleri davalarından vazgeçirmeye çalışmıştır. Bu faaliyetler sonucu Murad Bey ikna edilmiş ve İstanbul’a dönmüş bu durum jön Türk hareketini bir hayli geriletmiş ve 1906 yılına kadar jön Türk hareketi çöküntüye girmiştir. Ahmed Rıza Bey ise Sultanla uzlaşmayı reddetmiş ve Paris’te muhalefetini sürdürmeye devam etmiştir.

II. Abdülhamid jön Türklerin Cenevre üstünü de çökertmiş ve burada faaliyet gösteren İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet’in çıkardığı Osmanlı dergisi, sultanın Trablusgarp ve Fizan’daki siyasi mahkûmları serbest bırakması şartıyla kapatılmıştır.

⁷⁶ Temo, İbrahim, İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba yayınları, İstanbul 2000, s:59

⁷⁷ Düzdağ, M. Ertuğrul, Yakın Tarihimizde, Gizli Çehreler, Geyik yayınları, İstanbul 2004, s:103-104

II. Abdülhamid bütün çabalarına rağmen, Damat Mahmud Paşa ve oğullarını pasifsizle etmeyi başaramamıştır. Damat Mahmud, paşa öldükten sonra onun yerini yeğeni Prens Sabahattin almış ve sonuna kadar, Sultan'a direnerek faaliyetlerine devam etmiştir.⁷⁸

f. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

İttihat ve Terakki Türkiye'de kurulan ilk siyasi parti olarak kabul edilir. 21 Mayıs 1889'da İttihad-ı Osmani adıyla ve Abdülhamid Hanı tahttan indirmek gayesiyle gizli bir cemiyet olarak kuruldu. Daha sonra İttihat ve Terakki adını aldı. Yapılan ilk toplantıda Cemiyetin başkanlığına Ali Rüşdü, kâtipliğine Şerefeddin Mağmumi, muhasip üyeliğe de Asaf Derviş'i seçtiler.

Cemiyet, İstanbul'daki sivil ve askeri okul talebeleri arasında taraftar kazanarak süratle büyüdü. İtalyan Karbonari mason teşkilatını örnek alarak kurulan bu gizli cemiyet, hücreler halinde teşkilatlandı. Hücre içindeki her üyeye bir sıra numarası verildi. Birinci hücrenin birinci üyesi İbrahim Temo idi.

Cemiyet üyeleri, Galata Fransız Postahanesi aracılığıyla merkezi Paris'te kurulan Jön Türklerle irtibat kurdular. Cemiyetin üyelerinden olan Bursa maarif müdürü Ahmed Rıza Bey, Paris'teki bir sergiyi gezmek bahanesiyle Fransa'ya gidip, Jön Türkler grubuna katıldı ve geri dönmedi. İttihad-ı Osmani cemiyetinin fikirlerini yaymaya başladı. Çok geçmeden onlar arasında hâkim bir sima oldu. Cemiyet, Sultan Abdülhamid Han'a karşı kişi ve çevrelerle kurduğu münasebetler neticesinde tanınmaya başladı; yurt içinde ve dışında şubeler kurarak teşkilatlandı. Ahmed Rıza, Avrupa'daki teşkilatın adını, Auguste Comte'in pozitivist felsefesinin parolası olan Nizam ve Terakki koymak istedi. Jön Türkler bu ismi kabul etmeyip, İstanbul'daki İttihad-ı Osmani Cemiyetinin ittifadının da bu cemiyetin isminde yer almasını istediler. Böylece İstanbul'dakilerin İttihatçı ile Ahmed Rıza'nın Terakki'si bir araya getirilerek, cemiyetin adı İttihat ve Terakki oldu.⁷⁹ Cemiyetin yayın organı olarak Meşveret Gazetesi ve Fransızca ilavesi, Paris'te yayınlanmaya başladı. Daha sonra Cenevre ve

⁷⁸ Kocabaş, a.g.e. s:72-73

⁷⁹ Feroz Ahmed, 1908-1914 İttihat ve Terakki, Çev Nuran Yavuz, Kaynak yayınları, İst 1971

Brüksel’de yayın hayatına devam eden Meşveret gazetesi yurda gizlice sokuldu. Cemiyetin para ihtiyacını Paris mason locası karşıladı.

Özellikle Mektebi Tıbbiye-i Askeriye içerisinde hızla yayılan bu hareketin etkisi kısa zamanda İstanbul’da bulunan Harbiye Mektebi, Baytariye Mektebi, devlet idaresinde görev alacak memurları yetiştiren Mülkiye Mektebi, Bahriye Mektebi, Topçu ve Mühendishane gibi önemli mekteplere de sıçramıştı. Bu çerçevede bu hareket belirli bir zümrenin çocukları arasında yayılma imkânı elde etmişti. Çünkü Osmanlı Devleti’nde iyi aile çocuklarının meslek tercihi konusunda önlerinde çok fazla seçenek yoktu. Bu gençler ya orduya katılıyor Ya da devlet memuru oluyorlardı. İşte bu okullarda okuyan gençler yeni Osmanlılar’ın etkisiyle ihtilal fikirlerini benimsiyorlardı. Mesela İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kurucularından biri olan İshak Sukuti N.Kemal’in fikirlerini büyük bir şevkle yaymıştı ve bu sayede de tanınmıştı.⁸⁰ II. Abdülhamid nezdinde ve nazarında böyle bir muhalefet hareketinin ortaya çıkması, kendi okullarında eğitim görmüş olan bu yeni neslin ona karşı sadakatsizliği idi. Üstelik yeni ortaya çıkan İttihat ve Terakki olarak isimlendirilen bu teşkilatın menşei 1789, 1830 ve 1848’lerdeki Fransız İhtilal’ının öğretilerine kadar uzanmaktaydı. Yukarıda zikredilen ihtilal fikirlerinin yayılmasında etkili olan diğer biri neden de, Osmanlı Devleti’nin Tanzimat Dönemi’nde Avrupa’ya öğrenci gönderirken aynı zamanda ülkeye Avrupa’dan eğitimciler getirmiş olmasıydı. Böylece Osmanlı memleketinde Batılı anlamda okullar ve enstitüler kurulmuştu. Alınan bu tedbirler Avrupa akımlarından ve düşüncelerinden etkilenme tehlikesini de beraberinde getirmişti. Liberal ve meşruti fikirlerden etkilenen genç nesil hedeflerine ulaşmak için gizlice İttihat ve Terakki Örgütü’nü kurmakla işe başlamıştı.⁸¹

Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye gibi yüksek okullarda gizli kollar ve komiteler teşkil eden cemiyetin yurt içindeki varlığı, 1895 yılındaki Ermeni olayları sebebiyle duyuldu. 1895’teki Ermeni kalkışmasında, Ermeni bağımsızlık ve özgürlük hareketine bağlı bir örgütün Osmanlı Bankası’nı basması, İstanbul’da bir kargaşa meydana getirmişti. İşte bu olaylar esnasında örgüt ilk bildirisini yayınladı. Bildiride şunlar yer almaktaydı: Müslüman ve yurtsever Türkler, Ermeniler öylesine yüz buldular ki tüm

⁸⁰ Ramsaur.a, g, e, s. 37-38

⁸¹ Gencer Mustafa a.g.e. s. 44-45

yabancıların saygıdeğer olarak kabul ettiği devletimizin en yüksek katı olan Babıâli'yi basıyorlar. Başkentimizde asayiş bozuyorlar. Bu küstahça hareketler yurtsever ordumuzun üzüntü nedeni olmaktadır. Ancak bu meydan okurcasına, acı ve üzüntü veren hareketler despotların, yöneticilerin baskı yapmalarına neden olmaktadır. Biz Türkler, bütün Osmanlılılar gibi bu despotik yönetimden kurtulmak istiyoruz. Örgütümüz bu amaçlar uğruna eylem veriyor. Gelin bu gün Babıâli'ye yürüelim ve Ermeniler'i kınayalım. Kıyıcılığın merkezi olan Şeyhülislam'ın konağına ve Yıldız sarayına saldıralım. Despotları ortadan kaldıralım, yok edelim. Birleşip el ele verelim gücümüzü çoğaltalım. Bizim de özgürlük ateşiyle yandığımızı ona layık olmak için tuttuğumuzu tüm uygar dünyaya kanıtlayalım. Bu bildirinin altında o güne kadar görülmemeyen bir imza yer almaktaydı: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti.⁸²

Bu olay üzerine, Dr. İshak Sükuti, Dr. İbrahim Temo, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Akil Muhtar, Tunalı Hilmi gibi faal üyeleri, yapılan soruşturmalar neticesinde suçlu bulunarak dağıtıldılar. Bazıları çeşitli yerlere sürülen cemiyet üyelerinin bir kısmı yurt dışına kaçtı. Yurt dışı faaliyetleri Bükreş, Paris, Cenevre ve Kahire'den idare edilmeye başlandı. 1897 yılında cemiyetin Cenevre ve Kahire şubeleri faaliyete geçti. Cenevre şubesinin çıkardığı Mizan ve Osmanlı gazeteleriyle Kahire şubesinin çıkardığı Kanun-i Esasi ve Hak gazeteleri cemiyetin fikirlerinin destekçiliğini yaptılar. Bükreş şubesini İbrahim Temo; Paris şubesini ise Ahmed Rıza idare etti.⁸³

Kalabalık bir kitle teşkil etmeyen ülke dışındaki cemiyet mensupları, sürekli anlaşmazlıklar içindeydi. Sultan İkinci Abdülhamid Han, yurt dışındaki bu muhalifleri ikna veya pasifize etmek için gerekli tedbirleri aldı. Zaten fikri ve siyasi sebeplerden dolayı ikiye bölünmüş olan İttihatçıların Cenevre grubunun lideri Mizancı Murad Beyle anlaşması için serhafiye Ahmed Celaleddin Paşayı vazifelendirerek Avrupa'ya gönderdi.

Ahmed Celaleddin Paşa'nın gizli çalışmaları neticesinde, muhaliflerden büyük bir kısmı İstanbul'a döndüler ve Padişah'ın hizmetine girdiler. Ancak Ahmed Rıza'nın çevresinde kalan bir grup, Osmanlı Devletine karşı şiddetli muhalefete ve basın yoluyla

⁸² Çavdar, a.g.e s.16-17

⁸³ Kuran, a.g.e.s:138

propagandaya devam ettiler.⁸⁴ Bu sırada Sultan İkinci Abdülhamid Han'dan istediği ilgiyi göremeyen eniştesi Damad Mahmud Celaleddin Paşa da, ülke dışına kaçarak, iki oğlu Prens Sebahaddin ve Lütfullah beylerle Paris'e gitti. Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın ve Osmanlı Devletinin aleyhinde faaliyete başladı. Böylece Avrupa'daki Jön Türk hareketi biraz canlandı. Ancak anlaşmazlık ve şahsi rekabetler de gittikçe arttı.

4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te, bütün Jön Türkleri içine alan bir kongre toplandı. Bu kongreye; Prens Sebahaddin, Ahmed Rıza, İsmail Kemal, İsmail Hakkı(Paşa), Hoca Kadri, Halil Ganem, Mahir Said, Yusuf Akçura, Ferid Bey, Ali Haydar, Hüseyin Siret, İbrahim Temo, Dr. Nazım, Dr. Refik Nevzat ile Ermeniler ve Rumlar adına da bazı şahıslar katıldı. Kongrede takip edilecek usul ile ilgili görüş ayrılıkları belirdi. Ahmed Rıza ve arkadaşları cemiyetin adını Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti olarak değiştirip, Paris'te Meşveret'i çıkarmaya devam ettiler. Mısır'da da Şurayı Ümmet Gazetesi'ni kurdular. Prens Sebahaddin ve taraftarları da Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyetini kurup Terakki Gazetesi'ni çıkardılar. İki cemiyet yayın organlarıyla birbirlerini itham etmeye devam etti. Bir taraftan da taraftar kazanmak için program ve fikirlerini açıklayıp yaymaya koyuldular.⁸⁵

Cemiyet, Rumeli'de de hızla teşkilatlandı. Yalnız Tiran'da olmak üzere, Köstence, Dobruca, Şumnu, Plevne, Sofya, Kızanlık, Vidin ve İşkodra'da birçok şubeler açıldı. Terakki ve İttihat Cemiyeti batı dünyasında Jön Türklerin temsilcisi olarak tanıtıldı.

1906 Eylülünde ekseriyeti üçüncü ordu subaylarından olan; Bursalı Tahir, Naki, Edib Servet, Kazım Nami, Ömer Naci, İsmail Canbolat, Hakkı Baha beyler ile posta ve telgraf idaresi başkatibi Mehmed Talat, Rahmi ve Midhat Şükrü beyler tarafından Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruldu. Sultan Abdülhamid Hanı tahttan indirme gayesini güden, ihtilalcı bir hüviyete sahip olan ve kurucularının ekseriyetinin mason olması ile dikkat çeken bu cemiyet, ülke içinde veya dışında aynı gaye ile kurulan cemiyetleri kendine çekerek kaynaştırmayı başardı. Cemiyet, silahlı kuvvetler çevresinde hızla yayıldı. Asker ve sivil üyeleri fazlalaşarak ihtilalcı bir güç

⁸⁴ Mehmed Selahddin Bey, İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim, İnkılap yayınları, İstanbul 1986, s:56-57

⁸⁵ Öztuna, Yılmaz *Büyük Osmanlı Tarihi*, 5. Cilt, Ötügen Neşriyat, İstanbul 1994, s.402

meydana geldi. Bu cemiyet, bir yıl sonra Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetinin Paris şubesiyle birleşme kararı aldı. Hem yurt içinde hem de yurt dışında faaliyet gösteren Terakki ve İttihat Cemiyetinin biri Selanik'te, diğeri Paris'te olmak üzere iki merkez-i umumisi ortaya çıktı.

Bu birleşmeden sonra Rumeli'de hızlı bir şekilde teşkilatlanan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti komita faaliyetlerine girişti. Enver Bey, Tikveş yöresinde; Niyazi ve Eyüp Sabri beyler Resne ve Ohri'de; Selahaddin ve Hasan Tosun beyler Arnavutluk'ta hürriyet taburları kurarak tedhiş hareketlerini yaygınlaştırdılar.⁸⁶ Buldukları bölgelerdeki gayri Müslim ve Türk olmayan unsurlarla da işbirliği yaparak, Müslüman ahaliyi Sultan Abdülhamid Hana karşı ayaklanmaya çağırdılar. Durumun tehlike arz ettiğini gören Sultan II. Abdülhamid Han, bu komita faaliyetlerini bastırmak üzere Makedonya'ya asker sevk etti. Gönderilen askeri birliklerden de İttihatçı komitacılara katılanlar olması, cemiyetin Manastır ve Selanik'te hürriyet ilan edeceğine dair aldığı kararı padişaha bildirmesi, durumu iyice tehlikeli bir hale soktu. II. Abdülhamid Han yaşanan durumun nazikliği üzerine Kanun-i Esasiyi yürürlüğe koydu. 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyeti ilan etti.

II. Abdülhamid meşrutiyeti ilan etmişti ama asıl istenilen gerçekte bu değildi; Abdülhamid'in artık hükümet ve icra ile ilgisi kalmamıştı. Fakat gölgesi dahi İttihatçılar'ı ve yabancı devletleri ürkütmeye yetmişti. O tahtta kaldıkça birçok karanlık maksadın tahakkuk imkânı olamazdı. Nihayet bütün muhalifleri, hükümdarı devirmek hususunda birleştiler. Tek engel, birinci orduydü. Merkezi İstanbul'da olan bu ordu Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki en büyük vurucu gücüydü. Bunun içinde tarihimize 31 Mart olarak geçen olay tezgahlanmış ve II. Abdülhamid tahtan indirilmiştir.

Sultan Abdülhamid'in hal'inin kendisine tebliğ tarzı, Türkiye tarihinin asla silinmeyecek

lekelerden biri olarak kalacaktır. İttihatçılar dahi bu hatalarını daha sonra anlamışlar ve bunu bir hatay-ı azim'e olarak vasıflanmışlardı. Çünkü hal'i tebliğe, milletvekili ve senatörlerden şu heyet memur edilmişti; Selanik milletvekili Yahudi Emanuel Karaso, Senatör Ermeni Aram, Draç milletvekili Arnavut Es'ad Toptani Paşa ve Senatör Bahriye Feriki (koramiral) Gürcü Arif Hikmet Paşa yeryüzündeki Müslümanlar'ın Halifesi'ne

⁸⁶ Koloğlu, a.g.e. s:95

hal'ini tebliğ edecek dört kişilik heyette iki gayri Müslim bulunmuştu. Ayrıca bu kişiler Osmanlı Devleti'ne ve Müslümanlar'a karşı zararlı faaliyetlerde bulunmuş şahıslardı. Nitekim bunlardan Karaso, İtalya'dan para alan bir casusu olup Libya'nın İtalya tarafından işgal edilmesinde önemli rol oynamış, daha sonrada İtalya'ya kaçmış bir vatan hainidir. Jandarma Paşa'sı olan Es'ad Toptani, birkaç sene sonra devlete isyan ederek Arnavut istikbali için silah çekmiş ve sayısız Türk'ün kanına girmiş bir adamdır. Aram Efendi'nin Ermeni ihtilal komiteleri ile yakın ilgisi olup II. Abdülhamid'ten Ermeniler'in intikamını almak için heyete sokuşturulmuştu. Arif Hikmet Paşa, sonraki senelerde karanlık siyasi hayatı olan bir denizcidir.⁸⁷

⁸⁷ Öztuna, a.g.e., s.405-406

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE BATILILAŞMA HAREKETLERİ VE JÖN TÜRKLER

A. BATILILAŞMA VE OSMANLI DEVLETİ

Günümüz Türkçe'sinde Batılılaşma (Garplılaşma) tabiri, genel olarak Batı ülkeleri dışında kalan toplumlarda, özel olarak da Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiye'sinde, Batının gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek için gerçekleştirilen siyasi, sosyal ve kültürel hareketleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Ancak Osmanlıların Batıya yönelişinin başlangıcından beri öncelikle askeri ve eğitim müesseselerini içine alan değişme, başkalaşma ve gelişmelere, bir taraftan sosyal olayların karakteri, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin tarihî özelliği ve coğrafi konumu dikkate alınarak birçok isim verilmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında teceddüt veya ıslahat daha sonra Tanzimat olarak adlandırılan hareketler, İstanbul'un çeşitli kesimlerindeki farklı yaşayış biçimlerini de ifade etmek üzere asrılık, asrileşme gibi benzer kavramlarla da anlatılmaya çalışılmıştır.⁸⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, idarî ve askerî sıkıntılarla karşılaşması devletin yöneticilerini ıslahat tedbirleri almaya sevk etmiştir. Ancak genellikle yapıldığının aksine bu ıslahat tedbirlerini bir çeşit Batılılaşma başlangıcı olarak görmek yanlış olur. Genç Osman, IV. Murad ve Köprülüler devrindeki ilk ıslahat girişimleri, Batı'nın taklidi gibi bir düşüncenin tamamıyla dışında ve devletin meselelerine bütünüyle geniş dinamiği çerçevesinde çözümler bulma düşüncesini taşımıştır. Bunun ötesinde Osmanlı üst tabakaları ve yöneticileri Batı kültürüne karşı küçümseyici bakış açılarını sürdürmüşlerdir. Nitekim dönemde kaleme alınan, ıslahatı konu alan ve aralarında Koçi Bey Risalesi gibi oldukça ün kazananları da bulunan eserlerde Batı'nın taklidi alanında herhangi bir ifadeye rastlanmaz ve problemlere, her şeyin düzen içinde olduğu eski dönemlerdeki kuralların uygulanması ile çözüm bulunması sürekli bir

⁸⁸ Berkes, Niyazi. *Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*. Yön yy İstanbul:, 1965, s.52-53.54

biçimde önerilir.⁸⁹ Bundan sonraki safha ise devletin Batı ile ilgilenmeye başlaması biçiminde ortaya çıkmıştır. Özellikle Lâle Devri süresince Batı kültür ve müesseselerine yoğun bir ilgi vardır. Damat İbrahim Paşa tarafından Paris’e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmed Çelebi’ye verilen talimatta. “Fransa’nın vesaiti umrân ve maarifine dahi lâyıkiyla kesbi ittıla ederek kabili tatbik olanların takriri” ifadesi göze çarpmaktadır. Nitekim Mehmed Çelebi, çok değişik bulduğu bu yapının görünürdeki özelliklerini ortaya koymaya çalıştığı gibi beraberinde Paris’e giden oğlu Said Mehmed Efendi de İstanbul’da matbaa kurmak için ilk girişimleri başlatmıştır. 1730-1731 Patrona Halil İsyanı ile sona eren Lâle Devri’nin ardından da Batı ile temaslar sürdürülmüştür. I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde bilhassa Batı’nın askerî usullerinin uygulanması çabalarına ağırlık verilmiş. Batı ile olan temaslar sıklaşmış ve daimi elçiliklerin kurulması yaygınlaşmıştır. Bu girişimin “Avrupa kaidesi” çerçevesinde hareket etme fikriyle ortaya konulması ilginçtir. Nitekim Osmanlı metinlerinde söz konusu gelişme, “Avrupa’nın terakkiyatı Cedidesi ve Devleti Aliye’nin vakti hâli iktibasınca düveli Avrupa ile peyda olan revâbıtı adide düveli Avrupa kaidesinde sefaret usulünün “vaaz ve tesisi” biçiminde anlatılıyor. Nihayet III. Selim döneminde Batı ile temaslar arttırıldığı gibi özellikle askerî alanda Batılılaşma çabalarına büyük bir hız verilmiştir. Bu hususta özel görevle Paris’e gönderilen İshak Bey aracılığıyla bizzat Fransa kralından, Fransızların söz konusu alandaki fikri sorulmuş ve bir dizi mektup teati edilmiştir.⁹⁰

Jön Türklerin Batı tipi bir yönetim biçimi yani anayasa ve temsil kurumları istemeleri onların muhalefetinin yalnızca bir cephesini teşkil etmektedir. Bu kimselerin aynı zamanda Büchner’in eserlerini Madde ve Kuvvet adıyla Türkçeye tercüme ettiklerini unutmamak gerekir. Sabahaddin Bey, “Medeniyyet-i Garbiyye ile münasebete giriştiğimizden beri memleketimizde bir intibah-ı fikrî gözüküyor, bu münasebetten evvel cemiyetimiz bir hayât-ı fikrî ihtiva etmiyordu” derken (Terakki nr. 1, Nisan 1321) Batı’nın emperyalist ve yayılmacı politikalarına en sert bir biçimde karşı çıkan ve bu alandaki en önemli eserlerden La Faillite morale de la politique Occidentale

⁸⁹ Bernard Lewis, a.g.e. s. 54

⁹⁰ Işın. Ekrem “Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm”.Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, 2. bs. 1985, s. 352-362.

en Orient'nm (Ziyad Ebuzziya tarafından Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflâsı adıyla tercüme edilerek basılmıştır; İstanbul 1982) yazarı olan Ahmed Rızâ Bey, Brezilya'da olduğu gibi pozitivizmin şekillendirdiği bir toplum arzuluyor ve ülke şapka ile rahatlıkla dolaşılır bir hale gelmedikçe geri dönmeyi düşünüyordu. Burada önemli olan nokta, bu kimselerin, ılımlı batılılaşma yanlıları gibi problemin esasını teşkil eden batı bilim ve teknolojisinin devlete naklini ya da Avrupa güçleriyle olumlu ilişkiler ve Avrupa dengesinin parçası olarak milletlerarası ilişkilerde rol almayı arzulamanın ötesinde, Osmanlı dünyası için tamamen yabancı olan, sosyal onay ve uzlaşma sağlanması imkânsız bulunan yeni bir değerler sistemi kurmak istemeleridir.⁹¹

Meşrutiyetin ilânının hemen sonrasında Mehtap dergisinde (kapatıldığı dönemde Şebtâp adıyla da çıkmıştır) bu alanda ilk tartışmalar başlatılmıştır. 1911'de Doktor Abdullah Cevdet tarafından İstanbul'da yayımlanmaya başlanan İctihad mecmuası bu düşünce hareketinin merkezi haline gelmiştir. Başta Abdullah Cevdet, Kılıçzâde Hakkı ve Celâl Nuri beyler olmak üzere materyalizm, pozitivizm, Darwinizm, Freudizm gibi batı'daki sivri akımlara kendilerini kaptıran pek çok yazar. Osmanlı toplumunun gerek yapısal problemlerin gerekse bu problemlere bağlı siyasi meselelerin çözümü için topyekûn batılılaşma dışında bir çaresinin bulunmadığını iddia etmişlerdir. Bu kimselere göre temel mesele “Asyaf kafalar”ın batılılaştırılmasıdır. Garpcılar, bu temel değişim gerçekleştirilmeden yapılacak ıslahat veya değişikliğin bir sonuç getirmeyeceğini savunmuşlardır. İctihat başyazarı. “Biz Avrupa'ya gitmezsek Avrupa bize gelecek” şeklindeki anlatımı ile bu noktaya işaret etmek istemiştir. Garpcılara göre Batı ile onun dışındaki sosyal yapılar arasındaki ilişkiler güçlü ile zayıf, zengin ile fakir arasındaki ilişkilere benzemektedir.⁹² Batılılaşmanın hangi düzeyde gerçekleştirilmesi gerektiği tartışmasında Garpcılar klasik tezlerin ötesinde bir fikri ortaya atarak fert düzeyindeki bir değişikliği arzu ediyorlardı. Nitekim bu dönemde fert düzeyinde Avrupa adabı muaşeretini yayma konusundaki girişimler garpcıların temel çabalarından birisi haline gelmiştir. İctihat'daki yayınların yanı sıra bilhassa Yirminci Asırda Zekâ mecmuasının resimler yardımıyla Avrupa adabı muaşeretini benimsetme yolundaki

⁹¹ Göçek Fatma Müge, Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü. Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme, Ankara 1999, s. 305

⁹² Kuran, a.g.e. s:54-55

gayretlerini özellikle belirtmek gerekir. Garpcılar, batılılaşma hareketi önünde engel olarak gördükleri din kurumuna ve geleneksel değerlere karşı da büyük bir mücadele başlatmışlardır. Bu alanda, Hollandalı Reinhardt Dozy'nin *Essai sur l'histoire de l'Islamisme* adlı kitabının Abdullah Cevdet tarafından, *Tarihi İslâmiyet* (İstanbul 1908) adıyla Türkçeye çevrilmesi olayında görüldüğü gibi din düşmanlığı yapılmıştır.⁹³

Geleneksel değerler alanına gelince Garpcılar bunların, ister dinden kaynaklansın isterse kaynaklanmasın, sosyal gelişmenin önünde büyük bir engel teşkil ettiğini savunuyorlardı. Garpcıların kitaplarında ve başta *İçtihad* olmak üzere çeşitli dergilerde yazdıkları makalelerde Batı'daki din karşıtı cereyanlardan basmakalıp alınan fikirlere dayanılarak sürekli bir biçimde geleneksel değerlerden tamamen arınmış, din kurumunu bir batıl itikatlar bütünü olarak gören ve bunların yerine Batılı değerleri ikame eden bir tipin profili çizilmiştir. Israrla işlenen bu tipler bazen bir hoca ile tartışan materyalist tıbbiye talebesi, bazen da halkı eğitmek gayreti içinde Avrupa'da tahsilde bulunan bir genç olmaktadır. Bu tiplerin en çarpıcı ve etkili biçimde ortaya konulduğu yazı dizileri, Kılıçzâde Hakkı Bey'in "Dinsizler" ve "Yûnus Hoca Hikâyeleri" başlığı ile kaleme aldıklarıdır. Meselâ birinci dizide tamamen Batı değerlerini benimseyen bir ailenin hayat tarzı ve geleneksel yapı içerisinde yaşayan diğer insanlara göre elde ettiği avantajlar idea edilmektedir. Burada çizilen ideal tip de, belirtildiği gibi, içinden çıktığı sosyal gerçekliğin dışında ve üstün olduğuna inanılan bir diğer gerçekliğin değerlerini benimsemekte ve bununla da kendi toplumunu normal gelişiminin çok ötesinde bir hızla ve olumlu bir biçimde değiştireceğine inanmaktadır.

Bunun yanı sıra dergilerinde, klasik Yunan düşünürlerinden başlayarak pek çok materyalist düşünürün fikirlerini tanıtmışlardır. Aynı zamanda dinden bağımsız bir ahlâk anlayışının benimsetilmesi için Sanfani gibi yazarların eserleri Türkçeye çevrilmiştir (*Tıbbiyeli ve Nişanlısı*, İstanbul 1912). Bu inançla Garpcılar Batılılaşma konusunda, o döneme kadar görülmemiş bir plan hazırlamışlardır. 1912 yılında yazılan ve gerek yerli gerekse yabancı pek çok yazar tarafından Abdullah Cevdet'e atfedilen bu taslak gerçekte Kılıçzâde Hakkı Bey tarafından kaleme alınmıştır. Aşağıda ileri sürülen

⁹³ Hanioglu, M.Şükrü, *Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, üçdal, Neşriyat, İstanbul 1985 s119-120

planın maddeleri okununca Abdullah Cevdet ve arkadaşlarının soysuzlaştırma düşünceleri ve din düşmanlığı açıkça görülür.⁹⁴

Planın ilk maddesi, hanedan mensuplarının ve özellikle şehzadelerin eğitimiyle ilgili olup burada Avrupa ülkelerinde olduğu gibi genç şehzadelerin orduda görev almaları istenmektedir. İkinci maddede modern Batılı değerlerin geleneksel değerlerin yerini nasıl alması gerektiği konusunda ilginç bir teklif yapılmakta ve binaların üzerine asılan “Yâ Hafız” levhalarının altına bir de sigorta şirketinin levhasının asılması önerilmektedir. Üçüncü maddede önemli bir istek olarak Bizanslıların başlığı olarak tanımlanan fesin terk edilmesi, yerine yeni bir millî başlığın alınması ve askerî kalpakların dahi değiştirilerek eski Türklerin kullandıkları başlıklara benzer, fakat çağın “nezaket”ine uygun bir başlık kabulü önerilmektedir. Dördüncü maddede kadınlara çeşitli hakların verilmesi ve dini makamların bu konuya karışmamaları istenmektedir. Aynı konuyu ele alan beşinci maddeden sonra altıncı madde ile tekke ve zaviyelerin ilga edilmesi, bir sonraki madde ile de medreselerin kapatılarak yerlerine Batı yöntemlerine göre eğitim veren kurumların tesisi talep edilmektedir. Geleneksel alışkanlıkların terk edilmesi gereğine işaret eden sekizinci madde sonrasında dokuz ve on birinci maddeler yeni bir ahlâk telakkisi oluşturma etrafındaki teklifleri ele almakta, onuncu madde ise cemiyetlerin yönetime dair işlerle ilgilenmemelerini önermektedir. On ikinci madde, meşihatta yapılacak bir reform ile bu makamın modernleşme taraftarlarının destekçisi durumuna getirilmesini teklif etmektedir. On üçüncü madde orduda yapılması düşünülen ıslahat hakkındadır. On dördüncü maddede bütün mezheplerin tek bir mezhep çatısı altında birleştirilmesi teklif edilmektedir. On beşinci madde dilde yapılması düşünülen reformu tartışmakta, on altıncı maddede özel girişimin toplumda itici güç olması gerektiği belirtilmekte, on yedinci maddede geleneksel değerlerin bırakılması yolundaki istekler tekrarlanmakta, on sekizinci maddede ise kanunlarda çağın gereklerine uygun reformların yapılması istenmektedir.⁹⁵ Cezaî takibata uğramamak için yer yer gülünç örneklerle işlenmiştir. Batıcılar bu tezleri yüzünden toplumun çeşitli kesimlerinden önemli tepkiler almışlar ve bilhassa meşihat makamından yapılan müracaatlar sonucunda bu alanda kaleme alınan yazılar sebebiyle

⁹⁴ Hanioğlu, a.eg.e s.128

⁹⁵ Abdullah Cevdet, “Pek uyanık bir uyku devam ve hitam”, **İçtihad**, No:57, 20 Mart 1913, ss. 7-10

garpçı yazarlar yargılanmış ve dergileri kapatılmıştır. Özellikle İslami dergiler batılılaşma yolundaki tezlere karşı yoğun bir muhalefeti dile getirmişlerdi.

Nitekim bu muhalefet garpçılar üzerinde de etkisini göstermiş ve batılılaşmanın sınırı, ölçüsü, yöntemi, gayesi vb. konulardaki tartışmalar onları ikiye bölmüştür.

Balkan savaşlarının Osmanlı kamuoyunda meydana getirdiği radikalleştirici tesir ise batıcıların tezlerinde de benzer bir etkiyi doğurmuş, bu da aralarında büyük bir ayrılığa yol açmıştır. Bu şartlar altında Celâl Nuri Bey, İçtihad mecmuasında “Şîmei Husûmet” başlıklı bir makale yazmış ve Batı’nın Osmanlı toplumuyla hiçbir zaman dost olmadığını ve bundan dolayı batılılaşmanın batıya rağmen sürdürülmesi gerektiğini iddia etmiştir. Aynı mecmuanın bir sonraki sayısında bu yazıya cevap veren Abdullah Cevdet ise bu görüşün tamamen yanlış olduğunu, Osmanlıların Batı’nın bir talebesinden başka bir şey olmadıklarını belirtmiş ve bir tek medeniyet bulunduğunu, bunun da Avrupa medeniyeti olduğunu, dolayısıyla bunun gülü ve dikenini ile alınmasının elzem olduğunu ileri sürmüştür. Bu tartışma sonrasında, söz konusu fikirler etrafında ikiye ayrılan batıcılardan; “tam batıcılar” eskiden olduğu gibi İçtihad mecmuasında tezlerini dile getirirken, “kısımî Batıcılar” Celâl Nuri Bey’in liderliğinde, Serbest Fikir (kapatıldıkça Uhuuüeti Fikriyye ve Hürriyeti Fikriyye adlarıyla çıkarılmıştır) dergisindeki yazılarında tam batıcılığın Osmanlı Devleti’nin batı’nın bir uydusu durumuna gelmesinden başka bir anlam taşımadığını belirtmişler ve bu alanda bir sınır çizilmesinin gerekliliğine işaret etmişlerdir. Celâl Nuri Bey bu dergideki yazılarında geleneksel değerlerden olumlu olanların seçilerek bunlardan faydalanma yollarının bulunmasını istemiştir.

II. Meşrutiyet dönemindeki Batılılaşma faaliyetleri incelendiğinde de garpçıların, siyasî olmaktan oldukça uzak ve temelde fertte yeni bir ahlâk anlayışı gerçekleştirilecek sosyal değişim projesi ortaya koymuş oldukları görülmüştür. Nitekim daha sonra garpçıların bir bölümü Kurtuluş Savaşı’na destek olurken diğer bölümünün İstanbul hükümetleri tarafından önemli makamlara getirilmeleri, onların temel meselelerinin siyasî mücadele olmadığını göstermektedir. Ayrıca İttihat ve Terakki de özellikle yasal alanda Batılılaşma yanlısı çabalar içinde olmakla birlikte garpçıların temel yayın organı olan İçtihad’ın yayın faaliyetini durdurmuştu. I. Dünya Savaşı

sirasında en önemli yayın organlarının kapatılmış olması bu akımın faaliyetine büyük darbe vurmuştur. Bunun yanı sıra savaş şartlarının ve örfî idare makamlarının bu şartlar içinde sakıncalı kabul ettiği neşriyata izin vermemesi de bu kimselerin eylemlerini asgariye indiren bir diğer sebep olmuştur. Bu yüzden savaş yıllarında garpçuların Celâl Nuri Bey'in Edebiyyâtı Umûmiyye Mecmuası'ndaki makaleleri ve Abdullah Cevdet'in İkdâm gazetesindeki kısa süreli başyazarlığı dışında bir yayın faaliyeti olmamıştır.⁹⁶

B. JÖN TÜRKLER VE KÜLTÜR ANLAYIŞLARI

a. JÖN TÜRKLERİN BATI KÜLTÜRÜNE BAKIŞI

Osmanlı yöneticilerinin Batı'ya ilk yönelimleri; kuşkusuz bir zorunluluk sonucu ortaya çıkmıştı. Çünkü Osmanlı devlet adamlarında, Avrupa devletlerinin yeni usulü bilmesinden dolayı savaşlarda galip olduğu kanaatinin yaygınlaşması üzerine Avrupa'ya karşı ilgi ortaya çıkmıştı. Batı'ya yönelmenin gerekliliği ve Avrupa'nın bazı yönlerinin Osmanlı Devleti'nde uygulanması gerektiği Osmanlı idarecileri tarafından kabul edilmişti. Nitekim askeri alanda görülen Batılılaşma çabaları zaman içerisinde diğer alanlarda sıçramıştı. Fakat bunu sonucu zaman içerisinde olumsuz bir hal almıştı. Öyle ki Batılılaşma fikri genç aydınlar arasında, Batı Medeniyeti'ni kendi medeniyetinden üstün tutarak, git gide Batı'ya hayran olma biçimini almıştı.

Aslında Osmanlılar böyle olumsuz bir tesirin olmaması için tedbir dahi almışlardı. Bu bağlamda Paris'e göndereceği talebeleri şehir dışındaki bir konakta ikamet ettirerek, aralarında yalnızca Arapça ve Türkçe konuşturarak, en müktedir hocalardan ders aldırarak ve bütün bunların sonucunda; onları Batı'nın zararlı olarak algılanan kültür ve değerleriyle hiçbir ilişkiye geçmeden, birer bilim ithalatçısı olarak ülkeye döndürmek için gerekli çaba sarf etmeye çalışmışlardır. Fakat buna rağmen Osmanlı yöneticilerini şaşırtan gelişme, Osmanlı talebelerinin büyük bölümünde karşı

⁹⁶ Hanioglu, ag.e. s135-137

karşıya bulunulan bu yeni yapı hakkında gizlenilmeyecek kadar büyük bir şaşkınlık ve hayranlığın ortaya çıkmasıdır.⁹⁷

Sultan Abdülhamid'in hatıralarındaki şu ifadeleri mezkûr durumu aşikâr etmeye delildir: Avrupa'ya giden bazı gençler, orada laboratuarda ne olup bittiğine başlarını bile çevirmeden kadınların, erkeklerle dans ettiklerini görüyorlar, içki içtiklerine hayran kalıyorlar ve memlekete gelince Avrupa Medeniyeti'nin üstünlüğü diye bunu öğütlemeye çalışıyorlardı; “Yanlıştı” diyordum,”o zaman beni “örümcek kafalı” olmakla suçluyorlardı. Yine Avrupa'ya gönderdiğim gençlerin bazıları,” Fransız İhtilal ini okuyup öğreniyorlar”. Bu ihtilal'in neden koptuğunu araştırmadan memlekete geldikleri zaman “halkı ayaklanmaya çağırmayı Vatanseverlik” sayıyorlardı. İzin vermiyordum O zaman tıpkı ülkemin düşmanları gibi bana “Kızıl Sultan “ diyorlardı.⁹⁸

Modernleşmenin yönü hep Fransa olmuştur. Batıcılar Fransa'da yenilik adına ne görmüşlerse hemen onu ithal etmişlerdir. Tanzimat'ın ilk mensupları Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı kavram ve düşüncelerin romantik savunuculuğunu yapmışlardır. Fransız milliyetçiliğinden hareketle eşitlik temeline dayalı bir Osmanlı milleti inşa etmeye çalışmışlardır. Fakat savundukları bu fikirler Müslüman bir toplumda bir karşılık bulamadığı için havada kalmıştır. Yani modernleşme birtakım düşünce ve kavramların ithaliyle gerçekleşmiyordu. 1870'li yıllarla birlikte Fransa'ya eğitim için giden veya II. Abdülhamid Han döneminde Fransa'ya kaçan Jön Türkler aradıklarını orada buldular. O yıllarda Fransa'da bir hayli taraftar bulmuş olan pozitivist felsefeyi kullanarak topyekun bir zihinsel dönüşümü gerçekleştirebileceklerini düşündüler.⁹⁹

Katolik Fransa'da, yenilenme süreci devletle kilise arasında çatışmacı bir yöntemle gerçekleştiği için ateist temele dayanan felsefeler bu ülkede her zaman etkili olmuştur. August Comte tarafından sistematize edilen pozitivism de ateist bir temele dayanmaktadır. İnsanlık tarihini üç döneme ayıran Comte din ve metafizik çağından

⁹⁷ M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttahad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*, İletişim Yayınları, ist 1985, s.10-13

⁹⁸ Dabağyan Levon Panos, *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamid Han*, Kültür, Sanat, Yayıncılık 2003, 2. Baskı, İstanbul, s.214

⁹⁹ Işın, a.g.e 352, 362.

sonra artık akıl ve bilim çağına girdiğini ve bu çağda artık dine yer olmadığını söylüyordu.¹⁰⁰

Jön Türkler pozitivistlere samimi bir şekilde inanıyorlardı. Batı medeniyeti karşısında kapıldıkları kompleks onları Avrupa hayranı yapmıştı. Kendi medeniyetlerine de çağdaşları olan Avrupalı oryantalistlerin gözüyle bakıyorlardı. 19.yy sonunda Osmanlı düşünce hayatında yer bulan pozitivist İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesiyle siyasal alana da sirayet etti. II. Meşrutiyet'e kadar teorik olarak gelişen pozitivist anlayış, meşrutiyetten sonra bir toplumsal proje olarak yürürlüğe sokuldu. İttihat Terakki'nin önde gelen isimleri pozitivistlere kapılmışlardı. Örneğin derneğin kurucularından Ahmet Rıza'nın derneğin adını August Comte'nin pozitivistlerin sloganı olarak kullandığı "nizam ve terakki"den hareketle Nizam ve Terakki Derneği koymak istediği ancak tepki çekebileceği gerekçesiyle ifadenin yumuşatılıp İttihat Terakki'ye dönüştürüldüğü söylenir.¹⁰¹ Batı'yı yüksek bir uygarlık olarak benimseyen dernek üyeleri için terakkinin tek yolu pozitivistlerden geçiyordu. Sonradan siyasi parti haline gelecek olan derneğin adı da rastgele konmamıştı. Terakki kavramı pozitivistler aracılığıyla dönemin dilden düşmeyen kavramı haline gelmişti.

Laiklik de o dönemde toplumu pozitivistlerin ilkeleri doğrultusunda düzenlemenin bir aracı olarak ortaya çıktı. Jön Türkler Katoliklikle İslamiyet arasında benzerlik kurarak laikliğin Protestan ülkelerdeki gibi değil, Katolik Fransa'daki gibi dinle devlet arasındaki çatışmacı bir ilişkiden hareketle hayata geçirilebileceğini ve dolayısıyla devletin dini kendi otoritesi altına alması gerektiğini düşünüyorlardı. Ancak tam da bu noktada ortaya önemli bir sorun çıkıyordu. Bizim tarihimizde Avrupa'da olduğu gibi bir din-devlet çatışması olmamıştı. Ne kilise kurumu vardı; ne de ruhban sınıfı... Bu durum da laikliği bir din-devlet çatışması bağlamına oturtmayı, bu yolla Avrupa'da olduğu gibi devleti kilisenin otoritesinden kurtarıyoruz şeklindeki bir meşrutiyet zeminine dayandırmayı ortadan kaldırıyordu. Laikliği din-devlet çatışması bağlamına oturtamayan İttihat Terakkiciler o dönemin dilden düşmeyen kavramı olan terakkiden hareketle laikliği bir "din-terakki" çatışması temeline oturtular. Dinin

¹⁰⁰ Korlaelçi, Murtaza. Pozitivistlerin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri. Ankara: Hece Yayınları, 2000.s.48-49

¹⁰¹ Gencer Mustafa, Osmanlı Türk Modernleşme sürecinde Kültür, Din ve Siyaset ilişkileri, s:38-39

terakkiye mani olduğunu, din toplumsal hayattan izole edilmedikçe terakkinin mümkün olamayacağını ileri sürdüler. Dini inancın yerini pozitivist bir bilim inancının alması gerektiğini düşündüler.¹⁰²

19. yüzyıl Osmanlı aydını batılılaşma konusundaki bilgi eksikliğini daha çok Fransız toplumunu gözlemleyerek ve bu alanda fikir adamlarının öğretilerini yorumlayarak pusulanın yönünü tayin etmeye çalışmışlardır. Paris’i üs edinen Genç Türkler Avrupa’nın bu hemen hemen her sorunun tartışıldığı, çözümler üretildiği başkentinde kendileri açısından siyasal ve sosyal sorunların çözümünde yararlanabilecekleri ileri bir model ile karşı karşıya olduklarına inanıyorlardı. “Şu halde, onlar için, üretmekten ziyade taklit ve ictibas bahis mevzuu olmuştur.” Bu nedenle Genç Türkler ve onların oluşturdukları fikir odakları modern anlayışı Osmanlı toplumuna taşımada bir köprü, “alıcı”, “taşıyıcı” rolü üstlenmişlerdir. Ne var ki 19. Yüzyıl Fransız toplumunda artık 1789 Devrimi sonrası ortaya çıkan yeni sorunların çözümü ya da bu devrim ilkelerinin yeni yorumlara tabi tutmak gündemdeydi. Genç Türkler ise bu tartışmalar ve arayışlarda sağlıklı bir değerlendirme yapabilecek düşünce ve kültürel birikimin çok uzağında idi. Bir başka deyişle Yeni Osmanlılar gibi Jön Türkler de Batıdakine denk yeni fikir akımları üretebilmekten çok uzaktaydılar. Bu durumun belki de bir sonucu olarak Osmanlı aydınları içinde modern düşüncenin Türkiye’ye taşıyıcıları olan Ahmet Rıza, Prens Sabahaddin gibi aydınlar kendilerini, Fransa’da düşünce hayatında ortaya atılan öneri ve projeleri iki toplum arasındaki gözle görülür ayrılıkları göz ardı ederek Osmanlı toplumunda da gerçekleştirebilecekleri kanısına kaptırılmışlardı. Oysa farklı toplumsal şartların görmezlikten gelinerek aynı teorileri başka bir topluma uygulama ve aynı sonuca ulaşılacağını düşünmek en azından gerçekçilik noktasında şüpheli sayılmak gerektirir.¹⁰³

Genç Türkler Fransa örneğini Osmanlı toplumu için adeta bir “laboratuvar” gibi görmekte ve edindikleri pozitivist görüşlerini bu toplumda hayata geçirmeye çalışmaktaydılar. Jön Türkler, Fransız tarihi ve toplumu ile Osmanlı siyasal ve toplumsal sistemi arasında özdeşlikler kurmaktaydılar. Bunların bazıları düşünsel

¹⁰² Korlaelçi, a.g.e.s.56

¹⁰³ Karadağ, a.g.e. s:93

alandaki ilkeler konusundaydı. Fransız devriminin 1848’lerde somutlaştırdığı “özgürlük- eşitlik- kardeşlik” formülüne karşılık olmak üzere Jön Türkler “hürriyet- müsavat- uhuvvet”i koymuştu. Fransız düşünce adamlarınca mutlak monark olarak nitelenen 16. Louis veya 10. Charles’ın yerine II. Abdülhamid Han konmuştu. Fransa’da krallığın devrilerek yerine cumhuriyetin kurulması yerine, meşrutiyetin kurulması İttihat ve Terakki’nin amaçları olarak belirmişti. Osmanlı toplumu ile Fransız toplumu arasında bu derece özdeşlikler kurulmasında Ahmet Rıza ve Prens Sabahaddin’in etkisi inkar edilemez bir gerçektir. Sözü edilen düşünce adamlarının pozitivistin etkisinde fikirler ürettikleri bilinmektedir.¹⁰⁴ Bundan hareketle Comt’çu pozitivistin bilim alanında olduğu gibi tarih alanına da uygulamaya yöneldiler. Halbuki Comt’un pozitivistin gelecek tarihe değil geçmişteki tarihsel olaylara uygulaması söz konusuydu.

Osmanlı yarı aydını, genellikle hangi batılı düşünürü tanımış ve etkisinde kalmışsa kendi toplumu için zaman zaman batıdaki anlaşıldığıyla çelişkiler içine düşen tavırlar içine düşebilmekteydiler. Tabi ki bunun nedeni Osmanlı yarı aydınının batıyı tanıırken ona oranla yüzeysel kalmasıydı. Bununla beraber Prens Sabahaddin, Le Play ve Demolins’in fikirleri etkisinde kaldığını ve Durkheim sosyolojisi karşısında bireyci sosyolojinin Türkiye’deki kurucusu olduğu bilinmektedir. Burada bir çelişkiye işaret etmek gerekir. Aslında Le Play’ liberalizme de karşıdır. Oysa Prens Sabahaddin Türkiye’de liberalizmin öncüsü olarak bilinmektedir. Prens Sabahaddin, Osmanlı toplumunu iki kısma ayırmaktadır. Bunlar köylü tabakası ve aydınlardır. Aydınlar da toplumun ilerlemesinde öncülük görevini gerektiğince yerine getirmelidirler. Bu bağlamda aydınlar memuriyete yönelmek yerine ekonomide de girişimciliğe önderlik yapmalıdırlar. Aydın-köylü işbirliği halkın yönetime katılması sonucunu doğuracağından ve özel girişimin gelişmesiyle de toplum ekonomik açıdan kalkınacağından Avrupa’nın Osmanlı toplumuna bakışı değişecektir. Böylece hem ekonomik kalkınma gerçekleşmiş olacak hem de Avrupa Osmanlı toplumunu kendine yakın göreceğinden şark meselesi de kendiliğinden çözülmüş olacaktır.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Göle, Nilüfer: “Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, c.3, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları İstanbul,, 2002, ss. 61-62

¹⁰⁵ Müftüoğlu, Mustafa, Yalan Söyleyen Tarih Utansın, 3.cilt, çile yayınları, İst 1976 s:17-18

Prens Sabahaddin çok yönlü biridir. Onun düşüncesinde politika da çok önemli bir yer tutmuştur. Hatta savunduğu ya da yaymaya çalıştığı liberal görüşlere aykırı girişimleri, tutumları olmuştur. Prens Sabahaddin, Sultan Abdülhamid Han'ın iş başından uzaklaştırılması için dönemin Papalık makamlarından yardım isteyecek ve onlarla bu amaç doğrultusunda temas kuracak kadar ihtiraslıydı. Bir bakıma siyasi geleneğimize yerleşmiş bulunan darbe geleneğinin açık izlerini böylece Prens Sabahaddinde de görmekteyiz.

Ahmet Rıza'nın önerdiği felsefe, toplumsal ve siyasi sistemle ilgili görüşler Batı Avrupa'dan aktarma yoluyla Osmanlı toplumunun eğitim ve günlük hayatta yer almasını sağlamaya önemli oranda etkide bulunmuştur. Buna karşılık Prens Sabahaddin'in etkisinde olduğu anglo-sakson düşüncesinden hareketle savunduğu deneycilik, liberalizm ve ademi merkeziyet gibi fikirler de Osmanlı düşünce hayatına onun etkisiyle yerleşmiştir. Hem bilimle ilgili hem de siyasi sistemle ilgili yeni fikirlerin taşıyıcısı olan Osmanlı yarı aydını zaman zaman devlet adamlığı ile bilim adamlığı arasında bocalamış, zaman zaman çelişkilere düşmüştür.¹⁰⁶

Ahmet Rıza ise Avrupa'da bulunduğu sırada pozitivist düşünceye mensup çevrelerle çok sıkı ilişkilere girmiştir. Comt'un takipçilerinden M. Pierre Lafitte ile yakın ilişki içindeydi Comt'un tasarladığı Avrupa Birleşik Devletleri Komitesi'nin Türkiye temsilcisiydi. Bu unvan ona hem Fransa'da etkin bir destek sağlamakta hem de Sultan Abdülhamid Han'a karşı yürüttüğü muhalefet mücadelesinde güç vermekteydi. Çıkarmakta olduğu Meşveret gazetesi Osmanlı toplumunda pozitivist fikirleri yayma amacı gütmekteydi.

Diğer Genç Türklere göre daha radikal bir düşünce yapısına sahip olan Abdullah Cevdet Osmanlı toplumunda köklü değişimden yanaydı. Osmanlı'da Batı tarzı bir eğitimin ahlaki ölçülere riayet edilmeden tatbikini istiyorlardı. Gelenekselin dışında yeni bir insan tipi oluşturmayı hedeflemişti. Ancak bu takdirde modernleşme süreci

¹⁰⁶ Bernard Lewis, a.g.e. s. 61

başarı şansı yakalayabilirdi. Ancak bu yapılırsa toplumda egemen olan geleneksel yapılar ciddi bir değişime uğrayabilir, batılılaşma doğru yorumlanabilirdi diyordu.¹⁰⁷

Genç Türkler çeşitli bilimlerle ilgilenmişlerdir. Fakat onlar için siyasal amaçlar ve kaygılar daima önde gelmiştir. Aralarındaki ortak nokta çoğu zaman siyasal kaygılar sayesinde oluşmaktaydı. Örneğin Ahmet Rıza bir pozitivist, Abdullah Cevdet biyolojik materyalist, Derviş Hima Arnavut milliyetçisi ve ayrılıkçısı, Malümyan Efendi Ermeni komitacısı, Yusuf Akçura Türk milliyetçiliğinin önde gelen simalarındandı. Bunların ortak noktası ise Sultan Abdülhamid Han'a karşı duyulan nefretti. Yani siyasal siteme ilişkin görüşlerden çok şahıslarla ilgili çekişmeler onlara ortak bir zemin sağlamaktaydı.

Genç Türklerin, taleplerinin ana hedefi sitemin kendisi değil Sultan Abdülhamid Han'ın şahsıydı. Bu nedenle dışarıdaki bu muhalefet hareketi izleyeceği yöntemi belirlemek için Paris'te biri 1902 diğer 1907'de olmak üzere iki kez kongre düzenlemişlerdir. Birinci kongrede başını Ahmet Rıza ve Prens Sabahaddin'in çektiği iki ayrı hizip oluşmuştur. Birinciyi destekleyenler Sultan Abdülhamid Han'ın iş başından uzaklaştırılmasında basın yoluyla dış kamuoyu ve içerideki halkın desteğini alarak bir sonuca ulaşılabileceğini savunuyordu. Prens Sabahaddin'in grubu ise ordu ile işbirliği yapmak suretiyle Sultan Abdülhamid Han'ın işbaşından uzaklaştırılmasından yanaydı. Ahmet Rıza ile Prens Sabahaddin arasında başka ayrılan noktalar da vardı. Birincisi idari sistem olarak merkezi yönetimi çıkar yol görüyordu. Prens Sabahaddin ise ademi merkeziyet fikrinin heyecanlı bir savunucusuydu. Ancak bu iki grubu gelişmeler ikinci Jön Türk kongresinde aynı yöntemi benimsemeleriyle sonuçlanacaktır. 1907'deki kongrede Sultan Abdülhamid Han'ı devirmek için ordu ile işbirliğine gidilmesi kararlaştırıldı. Kongre öncesi 27 Eylül 1907'de Jön Türk hareketi ile İttihad ve Terakki Derneği birleşme kararı almıştı. Bu birleşmenin dış merkezi Paris, iç merkezi Selanik'ti. Sözü edilen birleşme Talât Beyin Paris'e kaçması sonucu Ahmet Rıza'yla görüşmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece 29 Aralık 1907'de Paris'te düzenlenen II. Jön Türk Kongresinde ordu ile iş birliğinin temelleri atılmış olmaktadır. Sonuçta

¹⁰⁷ Akın, a.g.e. s:86

1908’de II. Meşrutiyeti yeniden ilan edildi. Bundan sonra parlamenter hükümet biçimi başlamıştır.¹⁰⁸

b. JÖN TÜRKLERİN TÜRK KÜLTÜRÜNE BAKIŞI

Avrupalılar yabancı kültür ve medeniyetleri değil kendi medeniyetlerini mükemmel saymaya başlamışlardır. Bu görüşten hareketle Avrupalılar kendi kültürlerinin aksayan taraflarını düzeltmeye çalışmışlardır. Özellikle sosyal bilimlerin gelişmesi sayesinde, cemiyetin fizik kanunlarına tabii olmadığı görüşünü benimsenmiş ve ilkel pozitivistimin yerini ilim zihniyeti almıştır.¹⁰⁹ Batıdaki bu gelişmeleri layıkıyla takip edemeyen geri kalmış memleket aydınları ne olduğu iyice bilinmeyen bir modernizm namına kendi kültürüne karşı düşman olmuşlardır. Bunlara bir örnek vermek gerekirse Ahmet Rıza ve Abdullah Cevdet bu tipin su katılmamış emsalleridir.¹¹⁰ Ahmet Rıza’nın meclis başkanı olduğu zaman “ben ispatıye mesleğindenim (pozitivistim)” diyerek yemin etmek istemiştir. Yine Ahmet Rıza öldüğünde ise kütüphanesinde bir sürü değersiz kitap arasında Auguste Comte’un bir tek kitabı bulunmuş onun da sadece önsözüne ait sayfaların açık olduğu görülmüştür. Bu zatın II. Meşrutiyetin fikir babası olduğu düşünülürse Jön Türk aydınların nasıl bir gelenek içinde yetiştikleri düşündürücüdür.¹¹¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk aydınları kendilerini Avrupalılardan küçük görmeye başlamışlardır. Bu tarihten önce Osmanlıyı ziyaret eden yabancı yazarlar, Türk toplumu ve aydınları hakkında küçüklük duygusu ve laubali davranışlar bulunmadığını ve Türklerin kendilerinden üstün olduklarını belirtirlerken. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu fikrin Türk toplumu tarafından devam ettirildiği ama Türk aydınları tarafından ise değiştiği ve bir aşağılık kompleksi oluştuğu görülmektedir. De Amicis halk ile aydın tipi arasındaki bu farkı şöyle anlatıyor:

¹⁰⁸ Akşin, a.g.e. s:71-72

¹⁰⁹ Ebuzziya Tefik, a.g.e. s:66

¹¹⁰ İrtem, a.g.e. s:63-64

¹¹¹ Kocabaş, a.g.e. s:78-79

“...Şu noktada bütün hemen dünya aynı kanaattedir. Yeni Türk eski Türk’ün değerinde değildir. Bizim kumaşlarımızı her türlü refah vasıtalarımızı, ayıplarımızla kötülüklerimizi, manasızlıklarımızı benimsemiştir. Fakat hislerimizle fikirlerimizi henüz kabul etmiş olmadığı için bu yarım yamalak istihale eski Osmanlı Türk’ü karakterlerinin bütün iyi taraflarını kayıp etmiştir. Eski Türk’ün batı medeniyeti eseri olarak şimdilik gördüğü şeyler, tembel kabiliyetsiz, imansız para düşkünü Frenk taklitçisi... bir nevi şık gençlik gürhundan ibarettir.”¹¹²

Balkan savaşlarından sonra jön Türklerin üstünde düşündükleri soru şu olmuştur: Nasıl olup da kendimizi Avrupa’ya tanıtacağız, bizimde artık onlar gibi medeni(!) olduğumuzu ispat edeceğiz? Bu bozgun psikolojisi karşısında Jön Türkler öcü görmüş gibi korktukları ve aynı zamanda saydıkları Avrupa’ya karşı kurtuluşu teslim olmakta bulmuşlardır. Öyle ki Avrupalılarla cinsi teması artırarak kanımızı değiştirmek gerektiğini ortaya atanlar olmuştur. Avrupalılar gibi güçlü olmamamızın nedenini dedelerimizin medeniyet düşmanı olduğuna dayandırarak buna kendini ve halkı inandırmaya çalışanlar çıkmıştır. Mesela Anadolu Türk tarihini bir türlü anlamayan ve sevmeyen Ahmet Ağaoğlu’na göre de Avrupalılar insan haklarına hürmet gösterdikleri halde, Osmanlı Türkleri kendi milletlerini ezmekle meşgul olmuşlardır:

“Bizdeki istibdatla Çar I’inci Nikola’nın istibdadı mukayese edilirse aradaki fark tebarüz eder. Onların istibdadı yine kanuna müstenittir. Filhakika kanun orada da hükümdarın idaresinden ibarettir, fakat hükümdar muayyen usul ve merasime riayet ederek yeni bir irade neşretmedikçe evvelki iradesine tamamıyla tabi olur ve herkes hukukunu vazifesini önceden bilir. Bizde böyle değildir ki... herkes her an müthiş bir tehlikeye maruzdur. Bir anda birçok insanın başı uçar hanümanları söner... buna karşı koyacak yegane kuvvet ya haçerdir yahut entrika ve saray hileleriyle cinayetlerdir ki bunların emsalini tarihimizde çok görürüz.”¹¹³

Kendini aşağı görme kompleksi Avrupa hayranı aydınlarımıza ait olduğu için; bu kompleksi yenecek bütün telafi mekanizmaları da onlar tarafından keşfedilmiştir. Öyle ki Balkan topraklarını Yunanlılara ve Bulgarlara veren ittihatçı aydınlardı. Bunlar

¹¹² Mordtmann, a.g.e.s:57-58

¹¹³ Yalçın, a.g.e. s:89-90

küçük Balkan kavimlerine tek kurşun atmadan yenilecek kadar yüreksizdiler ama; onları değerleriyle dalga geçtikleri medeniyetsiz diye niteledikleri onlara göre aşağı tabaka olan halk Çanakkale’de, Kafkaslarda, Sakarya’da çarpışarak hassasiyetleriyle birlikte hasta aydınlarını da kurtarmıştır.

Jön Türklerin, batılı olmak istemelerinin en önemli amaçlarından biride; Avrupalıların düşmanlığından kurtulmak ve haçlı seferlerine son vermektir. Bu yüzden bazıları balkan savaşındaki yenilgimizi bile Avrupalı olma zarureti hissettiği için hayırlı görmüşlerdir.¹¹⁴

c. DİNE KARŞI TUTUMLARI

Jön Türklerin okullarda aldıkları Batı tipi ve Misyoner gözetimindeki eğitim, onları körü körüne Batı’ya bağlamış. Onların Batı’ya ait doğruları abartmalarına, Batı’nın yanlışlarını görmemelerine; buna karşılık İslam’a ait her şeye kuşkuyla yaklaşmalarına neden olmuştur.

Bu kişilerin anne-babalarından ve aile dostu hocalardan aldıkları İslami eğitim ise İslam’ın sistem yönünü kapsamadığından onlara Batı karşısında İslami bir alternatif oluşturmalarını sağlamamıştır. Sadece onların İslam adına bildiklerini kullanarak topluma daha kolay ulaşmalarına ve toplumda tahribat oluşturmalarına neden olmuştur.

Özellikle Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın İslam’ı öven birçok şiiri vardır. Namık Kemal Batılı’nın Hz. Peygamber’e yönelik saldırısına karşılık bir müdafaa risalesi de yazmıştır (Renan’a reddiye).

Batıcıların bu ilk kuşağının en azından önde gelenlerinin İslam’a inanmasına rağmen İslam aleyhinde programlandıklarını ve en azından bir kısmının bilmeyerek İslam’a darbe vurduğunu söyleyebiliriz.

Bunlara uygulanan program onları Osmanlı’ya karşı “hürriyet” dedikçe Batı’ya köle yapacak niteliktedir. Bu, anne-babasını çok sevdiği halde onların baskıcılığından şikâyet edip zorba bir çetenin üyesi olan çocukların durumunu andırmaktadır.

¹¹⁴ Akgün Mehmet “ 1839-1920 Yılları Arasında Türk Fikir Dünyası’nda Temsil Edilen İki Felsefi Akım”, *Osmanlı*, 7. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.408

O günün şartlarında Fransızlar için İslam'a yakın görünen bir tip, İslam'ı kökten reddedecek bir tipten daha yararlı olmuştur. Fransızlar bu konuda şu ilkeyi benimsemişlerdir: “Müslümanlar, terrakiyat-ı medeniyeyi (uygarlığı) ancak Müslüman bir membadan (kaynaktan) dinler ve kabul eder.”

Aslında bu, bir geçiş kuşağıydı, bir köprü gibiydi; halk azılı batıcı tiplere alışincaya kadar bu tiplerin İslam'la ilgili övgülerine ses çıkarılmamıştır.¹¹⁵

Osmanlı Devleti'nde, geleneksel kültürde, dinin büyük bir etkisi olduğu için jön Türklerin en çok hücum ettikleri kurum din, İslamiyet olmuştur. Jön Türklerin bakış açısına göre, din geri kalmış halk kitlelerinin kültürünü temsil etmekteydi. Bunun için onlar bu kültürün bir üyesi olmak değil; bu kültürü ortadan kaldıran, kaldıramasa bile kendilerince ıslah eden kimseler olmak istemişlerdir. Bu düşünce ise onları halktan kopuk bir tabaka haline getirmiştir; çünkü halk dindar, Jön Türkler ise reformcuydular bu yüzden Türk kültüründe yapmak istedikleri yenilikler halk tarafından hiçbir zaman benimsenip desteklenmedi ve jön Türk hareketi halktan kopuk bir hareket olarak var oldu. Yine halkın genel kanaatine göre Türk milleti dinine sarıldıkça yükselmiş ve ilerlemiş, dinden uzak kaldıkça da kudretini kaybetmişti. Jön Türklere göre ise Türk halkı dinin veya din liderlerinin tesiri altında kaldığı müddetçe gerilemiştir. Bunlara göre yüksek tahsil ve ihtisas yapmış bir insanın dindar olması dinin kurallarına göre hareket etmesi imkansızdı.¹¹⁶

Jön Türkleri halktan ayıran diğer bir nokta da kaynağını büyük ölçüde dinden alan tavır ve davranışlardır. Türk kültüründe ahlakın kaynağı ve temelleri, esas itibariyle İslam'a dayanmaktaydı. Yine ülkenin hukuk nizamı, milli kültürün ahlak ve adalet anlayışını yansıtmaktaydı. Jön Türkler ise Türk toplumunda yeni bir ahlak sistemi ve bu ahlak sistemine bağlı yeni bir hukuk düzeni oluşturmak istemişlerdir. Ancak bunu gerçekleştirmek için ellerinde köklü bir norm ve kıymet sistemi mevcut değildi. Avrupa'dan alınan kanunlarda hakiki bir norm sistemi teşkil etmemiştir; çünkü bu kanunlar alındıkları milletlerin örf ve adetlerini taşımakta ve Türk kültürüne zıt düşmekteydiler. Bu yüzden jön Türkler sadece kendi kanunlarına değil özendikleri

¹¹⁵ M.Şükrü Hanioglu, “*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*”, s.195-196

¹¹⁶ Bulaç, Ali, *İslam Dünyasında Toplumsal Değişme*, Beyan yayınları 1993 İst s:42-43

Avrupa'nın kültürüne ve kanunlarına da yabancıydılar. Gerçekte jön Türklerin hayat felsefesi materyalizme dayandığı için davranışlarında ferdi menfaatler hakimdi. Onlar yerli kültürden ayrı bir kültür oluşturmaya çalıştıkça bunun yerini tamamen ferdi menfaatlere dayanan ilkel prensipler almaya başlamıştır.

Jön Türkleri, modern medeniyeti yanlış yorumlayarak hatadan hataya sürükleyen ve gittikçe köksüzleştiren diğer sebeplerden biri de Osmanlı'daki kültür değişmelerinin karakteridir. Osmanlıda batılılaşma ya da batı kültürünün üstün görülerek alınmaya başlanması çalışmalarının parçalanmak üzere olan bir devletin kurtuluş çarpınışları halinde süre gelmesidir. Karşısına çıkan bütün kuvvetleri ezen ve bir çığ gibi büyüyerek süratle ilerleyen batı medeniyeti Osmanlı ülkesine sadece teknik ve zihniyet inkılabı olarak değil aynı zamanda Osmanlıyı parçalamaya çalışan ordularıyla girmiştir. Savaşlarda arka arkaya alınan yenilgiler ve bunun sonucunda kaybedilen topraklar karşısında kurtuluşu düşmanın en çok göze çarpan vasıflarını almaktan başka çare bulunamamış ve neticede devletle birlikte kültürde teslim edilmiştir. Jön Türklere göre Osmanlı'nın gerilemesinin nedeni yerli kültürün topyekun çürümesiydi. Bunun için kültürün baştanbaşa değiştirilmesi ve memleketin modernleştirilmesi gerekmektedir. Memleketi modernleştirmek için girişilen çalışmalar neticesinde ise halktan kopuk bir aydın tabakası oluşmuştur. Yine bu zorunlu görünen batılılaşma çalışmalarında bu aydın kesimi kontrol edip eleştirecek bir kesim olmadığı için hata üstüne hata yaparak devletin ve toplumun çöküşünü hızlandırmışlardır.¹¹⁷

Jön Türklere göre Türk kültürünün Avrupa tarafından hor görülmesi bir düşmanın kin ve nefreti değil; medeni âlemin bize bakışını yansıtmaktaydı. Memleketi parlamentosuz idare etmek, birden fazla kadınla evlenmek, savaş sırasında Allah'tan yardım istemek, kökünü geriden alan kanunlar meydana getirmek, fes ve şalvar giymek, Avrupa mektepleri yanında medreselere de yer vermek, heykel yapmamak... bizim medeni olmamıza engel olan bazı engellerdi. Jön Türklere göre gerçek manasıyla modernleşmek için Avrupa'yı her şeyiyle kabul etmemiz gerekmektedir. Onlara göre Hacı olmak için Kabe'ye gitmek evli olmak için karşı cinsten biriyle yaşamak

¹¹⁷Gencer, a.g.e. s:48-50

gerekiyorsa, Avrupalı olmak içinde onun gibi bir hayat yaşamak gerekmektedir. Bu iş gereği gibi başarılırsa Avrupa'dan hiçbir tehlike gelmeyeceği de muhakkaktı.

Jön Türkler bu gayelerinin gerçekleşmesini büyük ölçüde devletten bekliyorlar ve devlet adamları onlara itibar etmediği zamanda şiddetli bir muhalefete geçiyorlardı. Fakat devlet milli kültürün bir müessesesi olduğu için bu isteklere karşı elinden geldiği kadar direnmiştir. Çünkü devletin görevi Avrupa'nın baskısına karşı kendi milletinin varlığını korumaktır. Jön Türkler bu mukavemeti, devlet adamlarının cahilliğine ve kötü niyetine yahut padişahların keyif düşkünlüğüne vermekteydiler.¹¹⁸

Din reformu gerekliliği üzerindeki isteklerine karşın, batıcıların bu yolda olumlu ve yapıcı bir programı yoktu. Kimileri din kurum ve kurallarının modernleşme olanağı olmadığına inanıyordu. Din alanında aşırılık olaylarına karşı savaş açan Abdullah Cevdet'e göre, önce İslam tarihini şeriatçı kafasıyla görmeyi bırakıp Batı bilginlerinin bu tarih üzerine yazdıklarını tanımak gerekirdi. Müslümanlar kendi dinlerinin bilimsel tarihini Batılılardan öğrenmek durumuna düşmüşlerdi. Kendisi, Hollandalı oryantalist Dozy'nin İslam Tarihi adlı eserini çevirerek yayımladı. Bu olay, radikal dini görüşü savunanlar arasında tartışmalara ve tepkilere yol açtı, kitabın toplatılması istendi, basında uzun süren bir Doktor Dozy tartışması başladı. Abdullah Cevdet daha da aşırı bir öneride bulunarak şeyhülislamlığın, İtalyan İslam tarihçisi Leone Caetani'nin "Anali dell'İslam" adlı Katolik Hristiyan gözüyle yazıldığı bilinen eserini çevirtmesini istedi.¹¹⁹

d. İSLAM'A İSLAMİ KAVRAMLARLARA YAKLAŞIMLARI

İlk Batıcı kuşak şeytanca bir programla Müslümanları İslami kavramlarla yıpratmışlardır. Yazılarında "Ümmet, Şeriat-ı Muhammediye, İstikbal-ı İslam, Memalik-i İslam" gibi kavramlarla okuyucunun dikkatini çekiyor; bu konudaki duygusal övgülerle okuyucunun gönlünü kendisine bağlıyor; ama ardından okuyucunun zihnine zehir akıtıyor, onu "Batı, çok çok kudretli, Müslümanlar ise çok çok zayıf; zayıflığımızdan kurtulmak için Batı'ya benzemek zorundayız" düşüncesine

¹¹⁸ Güngör, Erol, Türk kültürü ve Milliyetçilik, Ötüken yayıncılık, İst 1999, s:56-57

¹¹⁹ Berkes, a.g.e., s.441

inandırıyordu.¹²⁰ Bunu o kadar ustaca yapıyorlardı ki bugün bile onların eserlerini okuyanlar, onların İslam'a yönelik övgülerinden çok, Batı'ya yönelik fikrinden etkileniyor.

Abdülhamid'in muhalifleri olan İttihatçılar Müslüman Osmanlı milletine ve ordusuna nüfuz edebilmek için İslam dinini yegâne bir araç olarak kullanmaktan geri durmamışlardı. Bununla birlikte Batı Felsefesi'ne göre İslam dinini yorumlamaya kalkmışlardı. Bu yaklaşımın asırlardan beri varlığını devam ettirmiş ve belli bir kültür ve medeniyet vücuda getirmiş olan İslam toplumuna faydasından ziyade zarar getireceği açıktı. Bu yorumlayış beraberinde Toplumsal ve kültürel yozlaşmayı getirmişti. Bununla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının dine karşı bakış açıları görüldüğünden çok daha farklıydı. Dine karşı samimi bir yaklaşım ortaya koydukları söylenemezdi. Dahası sadece siyasi ve sosyal dönüşümleri gerçekleştirmek için kullanılması gereken bir vasıta olarak görmüşlerdi. İşte İttihatçılar'ın siyasi açıdan İslam'a bakışları kısaca böyleydi.

Bu çerçevede ortaya koydukları fikirlerin toplumun değerleriyle çelişmesi yanı sıra Meşrutî sistemi destekleyecek zengin bir halk kitlesinin olmamasının İttihatçılar'ın dâhili siyasette başarısız olmalarına neden olduğu söylenebilir. Dolayısıyla onlar da fikirlerini mal-mülk sahibi tabakaya ve orduya dayatmışlardı. Bu arada güya menfaatlerini savundukları Müslüman guruplara karşı kültürel olarak yabancılaşmışlardı. Pozitivist öğretinin ve sosyal- Darwinist fikirlerin taraftarı olarak İttihatçılar halkın dindarlığının devletin modernleşmesine ve laikleşmesine engel olacağını düşünmüşlerdi. Dolayısıyla cemiyet mensupları Batı Kültürü'nü benimseyerek kendilerini halktan uzaklaştırmışlardı.¹²¹

İlk Batıcı kuşağın en önemli özelliklerinden biri devletin sorunlarına yönelik İslami çözümleri sahiplenir gibi yaparak bu çözümleri zaman içinde yıpratmalarındır.

Bu konudaki taktikleri şuydu:

¹²⁰Yalçın, a.g.e. s:93-94

¹²¹Gencer, a.g.e., s.51

I. Aşama: Aralarından biri gayet samimi gibi görünerek devletin bir sorununa İslami bir çözüm önerir.

II. Aşama: Bu çözüm, yayın organlarında Batı'nın söz konusu soruna yönelik çözümünü ile karşılaştırılarak tartışılır.

III. Aşama: Çağın (!) gereği İslami çözümün mümkün olmadığı, Batı'ya sığınmaktan başka bir çarenin bulunmadığı neticesine varıldığı ifade edilir; okuyucu bu neticeye inandırılır.

“Şeriat elbette üstündür; ama çağın (!) gereği, Batı'lı yasaları almamız gerekir. “Ümmetin birliği” gerekli; ama mümkün değildir. Osmanlı ayakta tutulsa iyi olur; ama bundan sonra imkânsız gibi.” Onların vardıkları şeytanca neticelerdendir.

Bu taktik Mısır'da da uygulanmış: Mısır Hidivi İsmail Paşa, önce İslami bir anayasa yapmak istiyor görünmüş; ardından güya âlimlerin ihtilaflarını bahane ederek “bu mümkün görünmüyor” iddiasında bulunmuş ve Avrupa'nın yasalarını Arapçaya çevirip uygulamaya başlamıştır.

Mısır'daki mezhep karşıtlığının gelişmesinde onun bu şeytanca programının etkisi büyüktür. Bu arada Yeni Osmanlı'ları yönlendiren Mustafa Fazıl Paşanın da onun kardeşi olduğunu hatırlatmakta yarar var. Bu durum söz konusu programın tek kaynaklı olduğunu gösterir.¹²²

Ateist olan Abdullah Cevdet İslam'ı eleştirirken, dengeleri gözetemeyen, kamuoyunun tepkisini dikkate alan ihtiyatlı bir dil kullanmasına rağmen fırsat bulunca dine dil uzatıyor, insanları yobazlığa ve gericiliğe mahkûm ettiğini utanmadan söylüyor ve zehrini kusuyordu. Osmanlı'nın kalkınıp yükselmesi için, kadın özgürlüğü dahil mevcut şeriat ölçülerinden kurtulmak gerekir diyordu.

¹²² İnan Yusuf Ziya, Jöntürkler'den İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, Bayramşık Yayınevi, İstanbul, 1978, s32, 147

Ali Süavi ise, modern kavramların hemen tümünü, İslami söylem ve teminatlarıyla ifade etmenin yanı sıra, padişaha karşı halkı seferber edebilmek amacıyla, dini siyasete alet edenlerin başında gelir. Ona göre siyaset salt İslam şeriatıdır.¹²³

Jön Türk fikriyatını benimseyenlerden Doktor Nazım Bey Fransız pozitivistlerinden E. Renan'ın; "hiçbir dini sevmem çünkü ilerlemeye engeldir." Yolundaki sözlerini onaylamaktadır. İttihat Terakki teorisyeni Abdullah Cevdet'te din kurumunu gelişmenin önünde en büyük engel olarak görmekte ve bu düşüncüyü Avrupa'da vülgarize(halk diliyle avamca) bir düzeyde yayan L. Büchner'in eserlerini ilk defa Türkçe'ye çevirmekle övünmektedir.¹²⁴

Jön Türkler artık teknik ve ulusallaşma çağında bulunduğu dolayısıyla İslam yoluyla devleti kalkındırıp ilerletmenin mümkün olmadığını savunuyorlar ve İslam dininin ilerlemeye engel olduğunu söylüyorlar, dine iftira ediyorlardı.

e. HALKA KARŞI YAKLAŞIMLARI

Kendilerini millet sevdalısı olarak gösteriyorlardı; ama halkı sevmiyorlar, hatta halktan korkuyorlardı. Namık Kemal, Padişaha verdiği raporda eğitimin zorunlu olmasının gereksiz olduğunu belirtmiş, tüm halkı öğrenmeye zorlamaya ne gerek vardır, demiştir.

Aslında onların korkusu eğitimli bir halkın onların ikiyüzlülüklerini, taktikçi Batıcılığını keşfetmesi ve onlara karşı çıkmasıdır.

Avrupalılar, sistemindeki bozulmaya rağmen halkının geleneksel dini anlayışıyla kendisine bağlı olmasından dolayı, Osmanlı'yı bir anda yıkamayacağını anlamış; halkının sadakatini Osmanlı'nın yıkılmasının önündeki en büyük engel olarak görmüş ve faaliyetlerini halkla Osmanlı'nın arasını açma üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Bunu gerçekleştirmek için iki seçenekleri vardı: Ya halkı teşkilatlandıracaklardı ya da yönetim kademesini ele geçireceklerdi.

¹²³ Sırma, İhsan Süreyya, Tanzimat'ın Götürdükleri, 3. Baskı, Beyan yayınları, İst 1996 s:25-26

¹²⁴ Yalçın, a.g.e. s:102

Birinci seçenek imkânsızdı. Bunun için ikinci seçeneği tercih ettiler. Yöntem kısaca şuydu: Yönetim kadrosu yönlendirilerek halka zulmettirilecek; halkın içinden de özellikle etnik liderler kışkırtılarak, bu kendilerinden kaynaklı zulme karşı ayaklandırılacak, ayaklanmadan sonra desteklenecek, böylece devlet parçalanıp yıkılacaktır.

Bu noktada görev, “rahipler-diplomatlar-tüccarlar” koalisyonu diyebileceğimiz misyoner okullarına, elçiliklere ve tüccarlara düşüyordu.

1860’lı yıllardan sonra Osmanlı Devlet teşkilatı, misyoner okullarında yetişenlerin ve idadi denemeli laik okullarda okuyanların eline geçti. Sultan Abdülmecit’in hem sadrazamı Ali Paşa, hem de hariciye nazırı Fuat Paşa, papazların yönetimindeki Saint Barbe lisesi mezunuydu. Bu adamlar, efendileri Avrupalıların emriyle bütün kadrolara Hıristiyan ve Yahudilerle kendi okul arkadaşlarını yerleştirdiler.

Ancak Avrupalılar, bu kadrolarla yetinmediler. Osmanlı idaresini ırkçılaştırıp dağıtacak daha geniş bir idari ve kültürel kadro kurmaya karar verdiler ve bu kadroya “Yeni Osmanlılar” adını verdiler.¹²⁵

Yeni Osmanlılar, yerini Jön Türklere (ittihatçılara) bırakacak, ittihatçıların içinde tecrübesiz Turancılar öne çıkacak ve devleti Avrupalılar arasında paylaşacaktır.

Çoğu mason olan Yeni Osmanlılar, Fransızlar tarafından Osmanlıların paşa ve bey ailelerinden seçilmiş; Osmanlı’yı “ıslah etme, kalkındırma, hürriyete kavuşturma” adı altında yıkıp Avrupalılara sunmaya ayarlanmışlardır. Fransız kültürüne aptallık düzeyinde hayran olduklarından başlarında bir Fransız olmasa bile Fransızlık yapacak bir kişiliğe düşmüşlerdir. Hem devlet adamı (mutasarrıf - Paşa) hem kültür adamı (şair, yazar, gazeteci) olarak yetiştirilip iki alanda görevlendirilmişlerdir: Devlet yönetimini daha çok batılılaşmaya zorlamak ve elit kesime (halkın üst sınıfına) Fransız kültürünü anlatmak, benimsetmek.

Yeni Osmanlıların en bilinenleri bugün okullarda eserleri okutulan ve “aydınlık ülkemizin ilk hürriyetçileri” diye tanıtılan Ziya Paşa ve Namık Kemal’dir.

¹²⁵ Doğan, D. Mehmet: Batılılaşma İhaneti, İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, s:67

Şinasi ve Ahmet Mithat da onlara yakındır. Ali Süavi adındaki “Mason Molla” da öncüleri arasındadır.

Grubu dünyaya tanıtan kişiler ise Mısırlı, Fransız hayranı, laiklik yanlısı Fazıl Mustafa Paşa dır.

Fransızlar ve Rum- Ermeni memurlarla oturup kalkıyor, sarhoş oluyor, her melaneti işliyorlardı. Fransa sahillerinde güneşleniyor; dünyayı Fransa'nın sahte güneşinin ışığıyla görüyorlardı.

Başlarındaki “Püsküllü belamız” dedikleri feslerinden başka Osmanlılara benzeyen bir yanları kalmamıştı.¹²⁶

İhtilallerle çalkalanan, kanın su gibi aktığı, Almanlarla savaşta 300 bin askeri kurşun sıkmadan teslim olan Fransa'yı huzur yurdu ve iyilik çeşmesi olarak görüyorlardı.

Yol göstericilerinden Şinasi, Fransa iç çatışmasında (savaşında) taraf olmuş ve kendisi gibi beyni satın alınmış olan Arnavut kökenli Said Sermendi adlı gençle birlikte Panteon'un kubbesine Fransız bayrağı dikmiştir.

Nuri, Reşat ve Mehmet adlı üç liderleri (paşa çocukları), Fransa-Almanya savaşında ulusal savunma komitesine başvurup gönüllü Fransız askeri olmuşlardı.

Kendisine bir dönem Şam (Suriye-Ürdün-Filistin-Lübnan) valiliği emanet edilen Ziya Paşa, Fransız ihtilalinin öncülerinden Rousseau'nun (Emile) adlı eserini her gün bu adamın heykelinin karşısına oturarak Türkçeye çevirmeye çalışmış; bu ibadet edişi anımsatan eyleminin nedeni sorulduğunda “Onun ruhunu taşımak istiyorum” demiş.¹²⁷

Taşıdıkları fikir ve inanç modelleri, sistem yapıları ve yaşayışlarıyla halka dayanmayan jön Türkler, hayal ettikleri hedeflerin Osmanlıda bir halk hareketiyle

¹²⁶ Eriş Metin; “Osmanlı Devletinde Batılılaşma Hareketleri”, Türkler Ans. C. XIV Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.593-613

¹²⁷ Doğan, a.g.e, s:134-136

gerçekleşmeyeceğini görünce, Avrupa'dan medet umarak meşrutiyeti getire bilmek için sempati duydukları büyük devletlerin baskılarını bile istemişlerdir.

Ahmed Rıza, Paris'te çıkardığı, Musevi Albert Fua, Rum Aristidi ve Fransız tabasından Suriyeli bir Yahudi Halil Ganem'in de yazarları arasında bulunduğu Meşveret isimli gazetenin 2 ocak 1887 tarihli Fransızca nüshasında "Sultan ve Rusya" başlıklı yazısında, Meşrutiyetin ilan edilmesi uğrunda dış baskı üzerinde durulmaktaydı. Ahmed Rıza yazısında, büyük devletleri sultana karşı zor kullanmaya çağırmakta, Osmanlı ülkesinde II. Abdülhamid Han'ı kimsenin sevmediğini, onun tek desteğinin İstanbul'daki 30 bin kişilik bir kuvvetin olduğundan bahisle şöyle devam etmekteydi: "Bunlar (askerler) Avrupa'nın kesinleşmiş kararına karşı bir şey yapamazlar. Hele karşı koyma kararının hayatıyla biteceği Abdülhamid'e bildirilirse."

Yine Ahmed Rıza'nın 15.11.1887 tarihli Meşverette yer alan başyazısında ise Fransız senatörlerine gönderdiği mektupta açıktan açığa Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılması isteniliyor ve şöyle devam ediyordu: "Ummak istiyoruz ki Fransa öteden beri kendi şan ve şerefini teşkil etmiş olup, bir an için sekteye uğramış bulunan, hürriyetçi geleneklerini yeniden ele alacaktır. Zamanın ihtiyaçları ile herkesin ihtiyaçlarını karşılayacak özde bütün ıslahatı açıkça kapsayan kanunlarımız vardır. Sultan Abdülhamid'den yalnızca bunları uygulamasını istemesi için hükümeti teşci etmenizi bir yardım olarak sizden dileriz."¹²⁸

Prens Sabahattin de 1902 Jön Türk kongresinde dış müdahale üzerinde durarak, fikirlerini şöyle ortaya koymuştur: "Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak maksadıyla toplanmış bulunmaktayız. Lakin dahilde ihtilal çıkarmaya muvaffak olduğumuz taktirde bu hareketin hüsn-i suretle neticeleneceği muhakkak değildir. Kargaşalık esnasında herhangi bir ecnebi hükümetin kendi menfaati namına, işlerimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için, menfaati menfaatimize uygun bir hükümetle, daha önceden anlaşmış olmalıyız. Yani dahilde bir hareket vücuda getirdiğimiz vakit, bundan istifade etmek emeline düşecek,

¹²⁸Şerifoğlu Ömer Faruk, "Ahmet Rıza", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 s.158

hükümetlerin müdahalelerini bertaraf eyleyecek, hür ve demokrat hükümetle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal hareketlerine geçmeliyiz.”¹²⁹

C. OSMANLI TOPLUMUNU AVRUPALILAŞTIRMA ÇALIŞMALARI

a. OSMANLI DEVLETİ İLE AVRUPA’NIN BAĞDAŞTIRILMASI

Jön Türkler, Osmanlı Devletinde yapmak istedikleri yenilikleri bir temele oturtmak istemişlerdir. Bunun içinde Avrupa’nın ilerleme yolunda yaşadığı ya da geçirdiği dönemleri, Osmanlı Devletine uyarlamaya çalışmışlardır.

Jön Türkler, Abdülhamid idaresine karşı yaptıkları muhalefette içtimai açıdan kendi düşünceleri çerçevesinde toplumu nasıl değiştirebilecekleri konusunda beyanlarda bulunmuşlardı. Çünkü onlara göre; hem Abdülhamid’in siyasi idaresine son verebilmek hem de Osmanlı Devleti’nin Avrupa Medeniyeti’ne katılabilmesi için Osmanlı toplumunun pek çok yönden değişmesi gerekmektedir. Zira Osmanlı Devleti’nin Batanılılaşması için yapılacak olan ıslahatlara topluma hazırlamak gerektiği inancı hâkimdi. Bu yüzden toplumsal dönüşüme ve değişime önem vermişlerdi. Bunu için de onların kaynak olarak faydalandıkları tefekkür kaideleri, Avrupa’nın içtimai çehresini oluşturan filozof ve düşünürlerinden edindikleri bilgileri içermektedir.¹³⁰

Bu anlamda Abdullah Cevdet, Abdülhamid’in İslamcılık siyaseti gereğince toplumda meydana getirmeye çalıştığı uygulamalara karşı çıkmıştı. Onun amacı, biyolojik anlamda materyalizmin Osmanlı toplumunda İslam dininin yerini almasını sağlamaya çalışmaktı. Böyle olması durumunda, toplumsal ilerlemenin sağlanacağı düşüncesine sahip olmuştu. Bu ilerlemeyi sağlamak için İslam dininden ve özellikle onun toplumsal içeriğinden yararlanmak gerektiğini, bu destek olmaksızın böylesine dönüşümlerin sağlanamayacağı düşüncesine sahipti. Biyolojik materyalizmin, İslam’ın toplumda oynadığı rolü alabilmesi ve bu düşüncelerin Osmanlı toplumunda kabul görebilmesi için, Abdullah Cevdet, eski İslam âlimlerinin de fikirlerinden yararlanarak,

¹²⁹ UÇMAN, Abdullah “Sabahaddin”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008 s:308

¹³⁰M. Şükrü Hanoğlu, ” Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürkler”, s.135-139

onların biyolojik materyalist düşünürlerle aynı görüşü savunduklarını ileri sürmüştü. Bu surette fikirlerini topluma yaymaya çalışmıştı.

Diğer taraftan Osmanlı toplumunun geriliği konusunda, İslam dininin olumsuz rol oynadığı üzerinde durmuş ve tedrici bir şekilde bu etkinin kırılması gerektiğini ileri sürmüştü. Abdullah Cevdet, İslam dinin Osmanlı toplumu ve tüm İslam toplumlarının geriliğinin bir nedeni olduğu sonucuna varmıştı. Bundan dolayı Abdullah Cevdet tüm çabasını Müslümanlar'ı bu gerilikten kurtarmanın yollarını aramaya sarfettiğini ileri sürmüştü. Aslında, Abdullah Cevdet ve Ahmet Rıza gibi pozitivistler açısından İslam Batı modeli kurumların Osmanlı Devleti'nde tesisi için bir araçtan başka bir şey ifade etmemişti.¹³¹

Abdullah Cevdet'in kendine göre ele aldığı İslam, tüm ruhevi unsurlarından arındırılmıştı. Abdullah Cevdet için, İslamlık, İslamiyet gibi kavramlar bir ahlaktan başka bir şeyi ifade etmemişti. Bu kavramlara böylesine bir anlam verdiğinden dolayı yazılarında Japonları, Müslümanlar'dan daha Müslüman saymak gibi yorumlara sıklıkla rastlamak mümkündür.¹³²

Abdullah Cevdet'in amacı, toplumsal yapıda İslam dinin oluşturduğu sonucuna vardığı sorunları bizzat onun toplumsal içeriği yardımıyla çözmek ve nihai olarak, materyalizmin dinin toplumda oynadığı tüm rollere tedricen geçişin sağlamaktı. Bu konuda Abdullah Cevdet, Mekteb-i Tıbbiye'deki öğrenim döneminde olduğu gibi İslamiyet'ten daima bir araç olarak yararlanmak şartıyla İslam'ın tümüyle olumsuz olduğu kuramına itiraz etmiş ve ondan amacını gerçekleştirene kadar belirlenen yolda yararlanmak gerektiğini ileri sürmüştür.¹³³

19. yüzyılın sonlarında... İstanbul'da, Osmanlı'nın en önemli eğitim kurumu Mekteb-i Tıbbiye'de, ateist Baron Do'Holbach'ın kitapları okunuyor, ezberleniyor; diğer taraftan ise, Servet-i Fünûn şairi Tevfik Fikret, şiirlerinde akli ve bilimi yüceltiyordu...

¹³¹ Hanioglu, "Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi", s.29-30

¹³² Hanioglu, a.g.e, s.138

¹³³ Hanioglu, a.g.e, s.129-141

Batılı bir araştırmacı olan MacFarlane, Mekteb-i Tıbbiye’de bir toplantıya katılmıştır... Bu toplantıda gördükleri kendisini çok şaşırtır... Aynen şunları yazar:

“Doktorlara ve Türk asistanlarına ayrılan mükemmel döşenmiş bir salona davet edilmişim. Kanepenin üzerinde bir kitap vardı. Alıp baktım. Bu da, Baron de Holbach’ın dinsizlik kitabı olan ‘Systeme de la Nature’un en son Paris baskısı idi. Kitabın çok okunmakta olduğunu, sayfalarından birçok parçalarının işaretlenmiş olmasından anladım. Bu parçalar özellikle Allah’nın varlığına inanmanın saçmalığını, ruhun ölmezliği, inancının imkânsızlığını matematikle gösteren parçalardı. Kitabı yerine koyarken Türk doktorlarından biri yanıma geldi. Fransızca olarak şunları söyledi: “C’est un grand ouvrage! C’est un grand Philosophe! Il a toujours raison!” (Bu büyük bir filozoftur! Bu büyük bir filozofun eseridir! O daima haklıdır!)

19. yüzyıl Osmanlı’sında, Batılılaşma yolunda acil tedbirlere girişilir. Dr. Bernard, 1838’de Mekteb-i Tıbbiye (Tıphane)’ye getirilir. Böylece, Fransızca eğitim ve öğretim kuvvetlendirilir. 1789 Fransız Devrimi’ni hazırlayan materyalist filozofların tüm kitapları burada okutulmuştur.

“Aklın, o büyük sâhirin i’cazı önünde

Batıl geçecek yerlere hüsrarla, inandım

Bir gün yapacak fen, řu siyah toprağı altın

Her şey olacak kudret-i irfanla... inandım.”

Yukarıdaki mısralar ise, bilimciliğın ve pozitivistimin Türkiye’deki en çok tanınan temsilcilerinden Tefik Fikret’e ait. ¹³⁴

Pozitivizm, Jön Türkler üzerinde en hakim ideolojydi. Paris’i mesken tuttular ve fikir dünyalarını bu merkeze göre ayarladılar.

Peki, Paris hangi fikirleri ürettiyordu?

¹³⁴ Akın, a.g.e. s:93

Paris, yüzyıllar boyunca Avrupa'nın entelektüel merkezi olmuştur. Yeni düşünceler orada filizlenir, harmanlanır; oradan yayılırdı.

Özgürlük, adalet ve kardeşlik sloganları, Fransız Devriminden sonra yer kürede fırtına gibi eser...

Halka rağmen değil, Halkın desteğiyle yapılan bu devrimin mimarları, Aydınlanmacı düşünürler olarak bilinirler...

Aydınlanmacı düşünürlere göre, bilginin temel kaynağı ve sınıranabilirlik ölçüsü insan aklıdır. İnsan aklını aşan, aklın kapasitesi dışındaki alanlar gereksiz görülmeli; hatta, reddedilmelidir. Böyle bir paradigmada, Tanrı inancının ve metafiziğin yeri yoktur.

18. yüzyılın Aydınlanmacı düşünürleri, “İnançlar, din adamlarının sözleriyle, kutsal kitapların yazdıklarıyla ya da geleneklerle temellendirilemezler; inançlar ancak aklın eleştirel süzgecinden geçirildikten sonra benimsenebilir.” demektedirler.¹³⁵

Ortaçağda, dünyayı ve aklı reddeden batı, yüzyıllar sonra arketipik patlamayla dünyaya ve akla tapan bir duruma geldi.

1789 Fransız Devrimi'ne kadar, Kilise, mutlak itaat edilmesi gereken bir merkezdi. Siyasal kuralların yanı sıra, her türlü bilgi, felsefe, düşünce ve manevi etkinliklerin sınırını Kilise belirler durumdaydı.

Bu sınırları, belli biçimlerde zorlayan ya da aşmaya çalışan aykırı bir ses derhal susturulur, bazen de dehşet verici cezalara çarptırılırdı. Roma'da, Engizisyon Mahkemesi'nin kararı ile diri diri yakılan İtalyan gök bilimci Giordano Bruno, bir ibret vesikası olarak tarihe geçmiştir.

Ortaçağ boyunca, yeni düşünce sahipleri ve bilim adamları, Kilise'lerde kurulan Engizisyon Mahkemeleri'nde son derece acımasız cezalara çarptırıldılar. Zamanla bu, toplumda “din-bilim” çatışmasını doğurdu.

¹³⁵Berkes, Niyazi, Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, cumhuriyet gazetesi 1997

Nitekim, Hıristiyan dünyasında yaşanan din-bilim çatışmaları, Avrupa toplum hayatını örnek alan bizim aydınlarımız tarafından da model olarak alınmıştır.

Avrupalı düşünürlerin Hıristiyanlıkla ilgili yorumlarının kopyalarını, getirip bu ülkede İslam dinine karşı kullanmışlardır.

Halbuki, İslam medeniyetinde, Engizisyon benzeri bir zulüm dönemi yoktur.

Din adamları ile düşünürler arasında bazen tartışmalar olmuş, fikir ayrılıkları yaşanmıştır; ancak, din adamlarının kararları ile cezalandırılan bilim adamları bizde olmamıştır.

Yani, Batı'nın "din-bilim çatışması" fenomeninin temel dinamikleri bizim kültürümüzde bulunmamaktadır.

Avrupa düşünce tarihinde, Kilise ile bilim adamları arasında yaşanan karşıtlıklar, zıtlaşmalar ve savaşlar, hepsi tek kelimedede toplanmıştır: Din ve bilim uzlaşmazlığı.

Bu dönemde ortak görüş şuydu: Din ve bilim, hiçbir zaman bir konu üzerinde uzlaşmaya varamazdı. Gerçekte ise, ne bilim dine ne de din bilime karşı olabilir.

Pozitivizm, doğrudan felsefe yoluyla değil, pozitivizmin ürünü olan realizm ve natüralizm gibi edebiyat akımları ile o dönemde okullarda okutulan bazı dersler, Fransızca eğitim verilen okullar, eğitim kurumlarına getirilen yabancı uzmanlar, Fransa'ya gönderilen öğrenciler, bazı dernekler ve dergiler vasıtası ile Türkiye'ye girmiştir.

Osmanlı'nın son döneminde, Moliere'in temsilleri (lisanı anlaşılmasına rağmen) bazı zengin aileler tarafından, ilgiyle takip edilmiştir. Çünkü Avrupa eserlerini takip etmek, bir kültür, Batılılaşma ya da çağdaşlaşma sorunu değil, sadece bir itibar sorunudur o dönemdeki kimi çevreler için. Batı'yı birebir taklit etmek bir hastalık halini almıştır. Öyle ki, İhsan Sungu'nun da belirttiği gibi, Jön Türklerin, "Jön" unvanını siyaset ve edebiyatta aşırı uçların taraftarı olan bazı gençlerin, çeşitli Avrupa ülkelerindeki gizli cemiyetlerin unvanını taklit ederek aldığı anlaşılıyor. Jeune

kelimesinin Fransızca okunuşu olan “Jön” ve “-sion” gibi Fransızca kelime ekleri Türkçeye yerleşmiştir bile.

Bir kısım Jön Türk’ün bir araya gelerek kurduğu İttihat-ı Osmani Cemiyeti, pozitivist etkiyle ismini bile İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmiştir... Pozitivizmin baş sloganı olan “Düzen ve İlerleme (Ordre et progres)” mübhem bu adı aldıkları açıktı.¹³⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti, “tepeden inmece” jakobenizmin ve pozitivistin Türkiye’ye girişinde önemli rol oynamıştır. Servet-i Fünun, Ulum-i İçtimaiyye ile İktisadiye ve İçtimaiyat Mecmuası, bu girişte etkin roldedirler.

Ahmet Rıza’nın çıkardığı Meşveret dergisi, pozitivist tarihi baz alacak kadar “insanlık dini”ne bağlıydı. Bu derginin başlığı altında, pozitivistin baş sloganı “Düzen ve İlerlemenin” yer aldığı görülür.

Ahmet Rıza, Laffitte ve Taine’in etkisinde kalmış, onların ekseninde düşünmüştür; Prens Sabahattin ise, Edmond Demolins’in ve Spencer’in.

Abdullah Cevdet, Ludwig Buchner’i peygamber olarak kabul ettiğini yazmıştır.

Tüm bu örnekler, açıkça Batıcı Türk aydını üzerindeki etkilerin ne olduğunu, kendi iç dünyalarına nasıl yansıdığını göstermektedir.

Dejenere olmuş, fikri orijinalliğini yitirmiş ve kültüründen soyutlanmış batıcıların buhranlı dönemidir.¹³⁷

Jön Türklerin dünyasında, Batı ve özellikle Fransa vardır. Onların düşüncelerinde, Doğu kültürünün ve eserlerinin olumlu hiçbir etkisi olmadı. Gençliklerinden beri ne okumuşlarsa Fransızcaydı ve ne öğrenmişlerse o membadan gelmişti.

¹³⁶ Demirtaş, Barış, ‘Jön Türkler Bağlamında Osmanlı’da Batılılaşma Hareketleri’ U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 13, Bursa 2007/2.

¹³⁷ Hanioglu, M. Şükrü, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük(1889-1902) İletişim yayınları, İst 1998 s:584

Beşir Fuad, Ahmet Midhat Efendi'ye yaptığı itirafa göre, Kur'an-ı Kerim'i Fransızca tercümesinden, tefsir ilminin bilgilerini de Avrupa lisanlarından öğrenmiştir.

Meşhur İngiliz Başbakan Gladiston, İngiliz Parlamentosu kürsüsünde Kur'an-ı Kerim'i eline alıp söyle haykırır: “Türkler, bu kitapla yürüdükçe medeniyete muzırdır!(zararlıdır)” Gladistonun korkmasına artık gerek yoktu; çünkü, batı taklitçileri, uzun süredir dinine ait en önemli kaynakları bile Batı'dan öğrenecek duruma gelmişti...

Kültürel yozlaşmaya giden Aydınımız, kurtuluşu Paris'te, esenliği ise Eyfel Kulesi'nin gölgesi altında buluyordu.

Hüseyin Cahit Yalçın, bu kurtuluşunu (!) şöyle özetler: “Benim müfekkiremi bu skolastik batağından çekip kurtaran, gözlerimin önünde daha geniş ufuklar açan, ruhumu esaretten azat eden amiller nelerdir? Ben, bunların en esaslısı olarak Fransız dilini ve garp kültürünü buluyorum.”

Fransız pozitivistleri, Hıristiyanlık dinini eleştirir, hiçe sayar ve kiliseyi hedef gösterir; kendini aydın zannedenler ise, bunu kendi coğrafyasına yansıtır; İslam dinini ve camiyi, ilerlemeye engel olarak görür.¹³⁸ Gerçek şu ki: Kilise ilme karşı dururken İslam dini, ilmi teşvik etmektedir.Hadis-i Şerifte “Fen ve sanat müminin kaybolmuş malıdır, nerede bulursa alsın” buyrulmaktadır.

Özetle, Batılılaşma, Osmanlı'da olduğu gibi, Avrupa'daki ilerlemenin mantığını ve esprisini anlayarak değil; Batılı bir dünya görüşünün topluma kazandırılması biçiminde anlaşılmıştır.

Böylece, bu dönemde Batılılaşma, “Batılılaştırma” şekline bürünmüş ve toplumsal reformlar “halk için halka rağmen” anlayışı içinde gerçekleştirilmiştir.

b. JÖN TÜRKLERİN OSMANLI TOPLUMUNU BATILILAŞTIRMAK İÇİN GİRİŞTİKLERİ FAALİYETLER

Batı medeniyeti, kavramının Osmanlı söylemine girmesi, Osmanlı toplumsal yapısının bu söylem ışığında yeniden değerlendirilmesi ve yapılandırılması istemini

¹³⁸ Yalçın, a.g.e. s:108

doğurmuştur. Jön Türkler Batıyı gözlemleyip yorumladıkça kendi toplumlarıyla kıyaslamaya başlamışlar ve bu kıyaslama sonucunda belli bakış açıları ve özelemler geliştirmişlerdir.

Osmanlıda matbaa, batıya açılan ilk adımlardan biri sayılır. Matbaada basılan ve “din- dışı” kabul edilen batı kaynaklı kitaplar dönemin aydınları tarafından okunmaya başlanmıştı.

Tabiat bilimleri, askerlik bilim ve tekniğe ilişkin birçok batılı kaynak, Osmanlıca’ya çevrilmiş; eserleri okuyan ve bundan zevk alan ve şark klasiklerine yabancı kalan, İslami eserlere ilgisiz kalan bir zümre, bir yarı aydın kümesi oluşmuştur. Batıdan getirilip matbaada çoğaltılan din dışı kitaplar; dönemin askeri ve tıp okullarında pozitivist yani kaba materyalist akımların güçlenmesine neden olmuştur.

Osmanlı devleti 19.yy başından 1839’da ilan edilen Tanzimat fermanına kadar bir dizi badireden geçmiştir, iç ve dış isyanlar her bakımdan kuşatılmışlık ve çöküntü çok kimsede “Osmanlı’nın son demlerini yaşadığı” fikrini uyandırmıştır. Tanzimat fermanı bu karamsar tablo içinde bir kurtuluş hamlesi olarak değerlendirilmekteydi.

1872 tarihli bir gazetede Osmanlı toplumunun önündeki iki alternatif şöyle dile getiriliyordu: “Osmanlılar ilerlemeli ve Avrupa seviyesine mutlaka çıkarılmalıdır. Birinci yol, “bir Avrupa devleti olmak”; ikincisi: “Avrupalı bir Osmanlı Devleti olmaktır.” Bunlardan ilki, “Osmanlı devletinin hangi sıfatta olursa olsun, ileri gitmesi; diğeryse, mutlak İslamiyet sıfatıyla terakki etmesi siyasetidir.”¹³⁹

Jön Türkler, Osmanlı toplumuna yön vermek ve batı kültürünü halka benimsetmek için çeşitli yollar kullanmaktaydılar. Mesela edebi türler, Osmanlı toplumuna ve bireylere ilişkin yeni vizyonlar oluşturulmasında çok etkin rol oynamaktaydılar. Bu edebi türler yeni bir Osmanlı imgesi inşa etmekteydi; buna göre Osmanlı kendisiyle hesaplaşan, oldukça duyarlı, batı müziği ve edebiyatı hakkında bilgi sahibi, bir Avrupa dilini konuşa bilen, pozitivist, insana değer veren ve batılı yaşam tarzına bağlı bir birey modeli çizmekteydi. İşlenen konular ise yeni birey anlayışı,

¹³⁹Eriş, a, g, e s.432-433.

özgürlük düşüncesi, kadın hakları ve sosyal adalet, yurtdışı eğitim, yabancı dil ve genellikle eleştirilen türden batı hayranı tiplerdi.

Özellikle Jön Türklerin, Sultana karşı oluşturdukları muhalefet yerini sağlamaştırdıkça Sultandan bağımsız olarak oluşan yarı aydın grup siyasi sürgün hayatı yaşamak üzere Avrupa'ya kaçtı. Bunun yanında memurların kültürel sermaye kazanması ve azınlık tacirlerinin ticari sermaye biriktirmesi sonucu, jön Türkleri destekleyen yeni bir yarı aydın tabakanın oluşmasını sağladı. Jön Türkler, taraftarlarının artmasıyla birlikte, yeni mecmualar ve gazeteler çıkarmaya; romanlar yazmaya başladı. Ayrıca bu kişiler batılı okullarda da ders vererek halkı kendi istedikleri yönde eğitmeye çalışmışlardır.¹⁴⁰ Jön Türkler, sultandan tam manasıyla bağımsız olmasa da meşruiyetini hükümdardan almayan bir toplum tasarımı geliştirebiliyorlardı. Batı tipi eğitim kurumları, yeni kurulan mesleki-toplumsal örgütler, gizli dernekler, Avrupa'da yayımlanan kitap ve mecmualar, bu yayınların bulundurulduğu okuma salonları ve kütüphaneler, Osmanlıda yeni bir kültürel iklim oluşturmuştu.¹⁴¹

Yeni gazeteler ve gönüllü kuruluşlar, jön Türklerin ve onların fikirlerinin yaşamaya imkan bulduğu en önemli kültürel ve toplumsal araçlardı. Batılı fikirlerin hızla yayılması ve bu fikirlerin tartışılabildiği gazetelere ve okuma salonlarına olan ilgiyi artırmıştır. Osmanlı toplumunda oluşan bu batı hayranı gruplar, birleşerek organize olmuşlar ve kendi ortak çıkarlarının ne olduğu hakkında bir fikre ulaşmışlardır. Bunlara göre batı, tüm yönleriyle alınırsa Osmanlı devleti dağılmaktan kurtulacaktı ancak bu düşünce devleti dağılmaktan kurtarmadığı gibi devletin çöküşünü hızlandırmıştır.

Jön Türkler, batı tipi eğitim kurumlarının kurulması, batıyla ticaretin giderek artması, gönüllü kuruluşlar, gazeteler aracılığıyla batılı fikirlerin yaygınlık kazanmasını istiyorlardı. Batıya Osmanlı kültürünün penceresinden bakmak yerine, kendi toplumlarına batının ölçütlerini kullanarak anlam vermeye çalışmışlardır. Şöyle ki on sekizinci yüzyılda Osmanlı sefaretlerinin kayıtlarında, Avrupa toplumlarının değişik boyutlarını betimlemek için yeni batılı kelimeler kullanılmaya başlanmıştır. Dildeki bu asimilasyon on dokuzuncu yüzyılda daha sistematik bir hale gelmiştir; öyle ki artık

¹⁴⁰ Turhan, Mümtaz. Garplılışmanın Neresindeyiz, İstanbul 1980 s:38-39-40

¹⁴¹ Berkes, a.g.e. s:84

özgürlük, eşitlik serbestlik gibi yeni kavram ve fikirleri ifade etmek ve onlara anlam yüklemek için özellikle Fransızca kelimeler benimsenmiştir.

Genelde Paris'te yaşayan Jön Türkler, daha çok Fransızlara hayranlık duymaktaydılar ve genellikle yabancı dil olarak Fransızca'yı tercih etmekteydiler. Yurda döndüklerinde ise İstanbul'daki Avrupa kitapçılarından aldıkları gazete ve kitaplar sayesinde bu dilden kopmamaktaydılar.¹⁴² Yine Jön Türklerin Fransız hayranlığının neticesi olarak Fransızca edebiyat aracılığıyla Osmanlı Türkçe'sine nüfuz etmesini sağlamışlardır. Yine tercüme edilen ilk eserler Fransızca'ydı. Fransız hikaye geleneğine öykünen ilk kısa hikayede 1870 yılında yazıldı, roman yazımı ise 1875 yılında başlamıştır. Fransız dilindeki bu edebi eserlerin konuları ise genellikle, Osmanlı ve batı kültürleri arasındaki çatışma oluşturmaktaydı. Mesela Ahmed Mithat ve Hüseyin Rahmi gibi popüler romancılar, Osmanlı okurlarına yeni batılı kelimeleri tanıtmaya çalışmışlardır. Örneğin 1881 tarihli bir roman "karnaval" çoğu Fransızca olmak üzere 115 yeni kelime içermekte ve kelimelerin anlamlarını dipnotlarda inceden inceye açıklamaktaydı. Böylelikle Osmanlıca söylenişiyile devletin diline giren Fransızca kelimelere uygun birer Osmanlıca karşılık bulma girişimleri başlamış ve bunu Fransızca kelime yapısını baz alarak Batılı yeni fikirleri Osmanlıca olarak ifade etme çabası izlemiştir. Mesela Bir Jön Türk aydını, Batı hayranı bir devlet adamının katledilme olayını anlattığı oyununa "liberte" adını vermiştir. (Bu yazar Abdülhak Hamid Tarhan, oyunda konu edinilen devlet adamı ise Taif'e sürgün edilen Mithad Paşa'dır.) Yine oyundaki karakterlerin adları da Fransızca'ydı: özgürlük perisinin adı "liberte" idi, diğer karakterler ise, "Nasyon" "despot" ve "press" idi. Oyunun kahramanın adı ise "Liberal" idi. Özeldede batılı kelimelerin bu tarzda kullanımı, genelde ise batılı sembollerin Osmanlıca'daki yorum biçimleri, batılı fikirlerin Osmanlı toplumunda geniş yer tutmasını sağlamaktaydı.¹⁴³

Jön Türkler, mevcut toplumsal yapıya karşı politik bir tutum almış ve eğitim kurumları, gazeteler, tiyatrolar ve diğer araçlar yoluyla Osmanlı toplumunu yeniden oluşturmak istemişler ancak bu girişimleri neticesinde halktan kopuk bir aydın sınıf

¹⁴² Göçek, a.g.e s 127.128

¹⁴³ Ülken, a.g.e, s:60-61

oluşturmuştur. Bu sınıf sultanın ve halkın tasvip etmeyeceği edemeyeceği yeni bir dil oluşturdu. Artık batı tipi okullarda okuyan, okuma salonlarında yerli ve yabancı gazeteleri dikkatle inceleyen ve yeni açılan otel ve restoranlarda çay içen, Osmanlı aydınları bütün toplumsal araçları sınıfın birer savaş aleti haline getirdiler ve mevcut toplumsal yapıya karşı çıkarken de batı hayranı bir vizyon dillendirmekteydiler.

Bu yeni vizyon, kendi değer ve inançlarını, İslam dinin ölçütleri yerine, Avrupa'nın aydınlanma ilkelerine dayandırmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılda genellikle devlet hizmetinde görev alan jön Türkler, bu yüzyılın sonlarına doğru kendilerini destekleyen bazı kuruluşlar tarafından maddi ve manevi olarak desteklenmeleriyle birlikte, sultandan tamamen bağımsız bir duruş kazanmışlardır. Batı tipi eğitim kurumlarının kadrolarında da yer alan bu kişiler, devlet içinde ve dışında da yeni gazeteler ve mecmualar çıkararak, romanlar, makaleler, tiyatrolar, şiirler yazarak aktörlük yaparak, sultandan ve halktan kopuk yeni bir sınıf oluşturmaya çalışmışlardır. Özellikle batılı tarzdaki devlet okullarında eğitilen ilk öğrenci grubuna(Harbiye ve Tıbbiye öğrencileri) ve öğretmen kadrosuna, bilginin epistemolojik(bilgi felsefesi) kökeninin İslam'ın moral ilkelerinde değil, aydınlanmanın "laik, rasyonel" düsturunda bulunduğu öğretilmiştir. Kimileri ise İslam'ın ve batının ahlakını kaynaştırmaya çalışırken; kimileri koyu birer laik ve materyalist kesilmişlerdir.

Jön Türklerin, halka istedikleri doğrultuda yön vermek için kullandıkları önemli bir araçta tiyatro olmuştur. Öyle ki oluşturulmak istenen yeni toplum halka tiyatro aracılığıyla tanıtılmaya çalışılmıştır. Oyunlardaki konularda genellikle batının üstünlüğünü ve kişinin vatan uğruna yapmak zorunda olduğu fedakarlık işlenmekteydi. Tiyatronu müdavimlerinden olan harbiye ve tıbbiye öğrencileri, tiyatro aracılığıyla mevcut toplumsal düzene yönelik eleştirilerini artırmakta ve toplumsal değişimin nasıl gerçekleştirileceği konusunda senaryolar planlamaktaydılar.¹⁴⁴

Osmanlı devletinde, batı tipi eğitim kurumlarında okuyan öğrencilerin, siyasi özgürlükleri ve meşrutiyeti getirmek amacıyla gizli dernekler kurmalarının yanında, fikirlerini yayacak gazeteler çıkarmışlar ve bu fikirler doğrultusundaki toplumsal reformların takipçisi olmak içinde gönüllü birlikler oluşturmuşlardır.

¹⁴⁴ Hanioglu M. Şükrü, "Batılılaşma, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 148-152

c. JÖN TÜRKLERİN FAALİYET ALANLARI

20. Yüzyıla doğru Osmanlı idarecileri için adam yetiştiren iki okul vardı: Tıbbiye: Ordu için doktor yetiştirirdi. Mülkiye: Kaymakam Okulu sayılırdı; ama bütün sivil idare için üst düzey memur yetiştirirdi.

Batıcıların ilk partisi İttihat ve Terakki, Tıbbiye’de kurulmuş; Mülkiye üzerinden yayılmıştır.

“Kuvvetimiz olursa Batılı oluruz, kuvvet eğitimidir” diyen Jön Türkler, okulları memleketi ele geçirmek için kışla olarak görmüşler; memleketi elde tutmanın ise üniversiteleri denetimleri altına almakla mümkün olduğunu düşünmüşlerdir.

İkinci Batıcı kuşak, İslam dünyasını, beyni ve ruhu bozuk bir adama benzetiyor; bu beyin ve ruhu ancak Batı denen tamirci tamir edebilir, diyor.

I. Dünya Savaşı yılları Mekke Şerifi, Türkçü ve Batıcı Osmanlı valisiyle anlaşamıyor, İngilizlerle anlaşılıyor. Halk, Şerif’e “İngilizlere yanaşmak doğru mu?” diye soruyor. Şerif “İslam’ın çağı geçti, namaz gereksiz” diyen bir Osmanlı valisinin İngilizlerden ne farkı var? Bari güçlü olanın yanında olalım” cevabını veriyor

Ateist ve Darvinci Abdullah Cevdet’in yönetimindeki İttihatçı derginin adı “Şurayı ümmet”tir.

Abdullah Cevdet’e soruyorlar: “Müslümanlar neden ümmet inancından kopmuyor?” “Zayıflar, birlikte hareket eder”, diyor. “Peki, Batılılar neden ittifaklar kuruyor?” diyorlar; “Akıllılar, yalnız hareket etmez” diye cevap veriyor

Sultan Abdülhamid Han tarafından sıkıştırılan Batı uşaklarından ve Mülkiye’nin etkin hocalarından Mizancı Murat, Avrupa’ya kaçış nedenini şu şekilde ifade ediyor:

-Osmanlı idaresinin çürük olduğunu Batıya haber vermek

-Osmanlının ıslahı ve ikmalî için Batılı fikirleri bulmak

-Batılılaşmış bir Osmanlının Avrupa’ya ne kadar hizmet edebileceğini Batılılara anlatmak

-Osmanlı'yı ıslah ve ikmal etmenin bir insanlık görevi olduğunu Batılılara inandırmak

Mizancı Murad'a göre nasıl Batılı olunmuş? İşte cevabı:

-Devrimci bir mantıkla eski değerleri (İslam'ı) reddederek

-Materyalizmi (maneviyat düşmanlığını) kabul ederek

-İnsan biyolojisi ile ilgili materyalist teoriye (maymunculuğa) inanarak

-Batı klasiklerinin (Batı düşüncesinin temel eserlerinin) mantığını kavrayarak¹⁴⁵

¹⁴⁵ UÇMAN, Abdullah, "Murad (Mizancı), Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, Cilt 2, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s 76-77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

JÖN TÜRKLERİN SİYASİ VE SOSYAL FİKİRLERİ

A. JÖN TÜRKLERİN FİKİRLERİNİN KAYNAĞI

Çökmeye yüz tutan imparatorluğu kurtarmak uğrunda, Jön Türklerin siyasal ve sosyal fikirlerinin kaynağını, Yeni Osmanlılar zamanından beri, Avrupa kaynaklı fikirler oluşturmaya başlamıştı. Mithad Paşa ve arkadaşları, Meşrutiyet, Kanuni Esas-i ve Meclis-i Mebussan gibi kavram ve müesseseleri Avrupa'yı taklit ederek almışlardır. Jön Türklerde Osmanlı vatandaşlığı çerçevesinde aynı şeyleri savunmuşlardır. Osmanlı ancak yeni müesseselere kavuşmakla kurtulabilirdi. Ancak Jön Türkler farklı olarak, topluma verilecek şekil ve nizam uğrunda daha detaylı felsefi ve sistematik olarak durmaya başlamışlardır.

Yeni Osmanlılara nazaran Jön Türkler daha batıcıydılar. Batıcılık uğrunda Tanzimat paşaları ve Yeni Osmanlılar, Avrupa idari düzenlerini ve kanunlarını aynen tercüme ederek çalışmalarda bulunmuşlardır. Fakat bu uygulama kolay olmamıştır; çünkü geleneksel düzen taraftarları bunlara cephe almıştır. Bunlardan çekinen saray ve bürokrasi eski müesseseleri olduğu gibi bırakmış, Tanzimat uygulamaları ile birlikte ikili bir uygulama başlamıştır. Ülkede doğulu fikir ve kurumlarla, batılı fikir ve kurumlar yan yana bulunmaya başlamış. Fakat gelenekçi kesim kendini yenileyip, İslam'ı gerçek anlamda tetkik edip, ülkenin kurtuluşu için yerli, milli ve ilmi modeller ortaya koyamayınca, batılılaşma taraftarları lehine bir durum oluşmuştur.¹⁴⁶ Sultan Abdülhamid Han'a göre bir memleketin ayakta kalabilmesi için dört şey lazımdır: "Birincisi din ve dini muhafaza etmek için bir miktar taassup. İkincisi, maarif, üçüncüsü milliyet düşüncesi, sanayi ve servet." Ancak bu konularda tam manasıyla bilgili olan adamlarımız pek azdır Buna karşın eksik malumatlılar pek fazladır; onun için millet ve dinin ne demek olduğunu bilmezler. Bunun için Batının ilim ve tekniğini öğrenmek uğrunda Avrupa'ya öğrenci göndermişiz. Fakat bunlar Avrupa'nın ilim ve tekniğini alıp

¹⁴⁶ Hanioglu, a.g.e.s:165

getirecekleri yerde, kendisine has örf ve adetlerini getirmişlerdir.¹⁴⁷ II.Abdülhamid Han bu konuda görüşlerini yazarken şunlardan bahseder: “Berlin’deki sefirimizin bize verdiği rapora göre, bu gençlerin arasında kendisini hakikaten çalışmaya hasredenlerin sayısının pek az olduğu görülüyor. İyi kaynaklardan edindiğim bilgiye göre, Prusyalı askeri şefler, gençleri mi hak ettikleri için methetmiyorlar; methedebilmek için çok şeye göz yummaya gayret ediyorlar... Fakat Almanya’ya giden gençlerimizin çoğu, Osmanlılara has olan itidal ve sadelik faziletlerini kaybediyorlar. Orada öğrendikleri ise içki içmek, ahlakı uygunsuzluk ve buna mümasil şeyler oluyor. Kendilerini beğenmiş, ideali, şişinerek döndüklerinde, arkadaşlarına ve tecrübeli paşalara tepeden bakıyorlar. Örflerimizi ve adetlerimizi tenkit ediyorlar.”

Avrupa’ya gönderilen öğrencilerin bozulması sonucu, 1900’lü yılların başında Osmanlıyı gerçek manada kalkındırıp yükseltecek insan unsuru yok gibiydi. Vüzera çökmüş, Abdülhamid Han’ın tabiriyle “bencil amansız ve namussuz insanlar” halini almıştı.¹⁴⁸

Yine II. Abdülhamid, Beylerbeyi Sarayı’nda ömrünün son günlerinde şunları yazmıştır. “Ben bütün hayatımda akıllı insan aradım. Ne yazık ki bulamadım... Hayır, ben hiçbir zaman okumuş insandan korkmadım, fakat birkaç kitap okumakla kendisini bilgin sayan ahmaklardan çekindim ve onlardan uzak durdum. Avrupa milletlerinin laboratuvarlarına imreneceğine, kılık ve kıyafetlerine imrenen, Frenk delisi şaşkınlık benim yanımda itibar görmediler.” “Avrupa’ya giden bazı gençler, orada laboratuvarlarda ne olup bittiğine başlarını bile çevirmeden, kadınların erkeklerle dans ettiklerini görüyorlar. İçki içtiklerine hayran oluyorlar ve memlekete gelince Avrupa medeniyetinin üstünlüğü diye bunu öğretmeye çalışıyorlardı. Yanlıştır diyorum o zaman beni örümcek kafalı olmakla suçluyorlardı.”¹⁴⁹

¹⁴⁷ Sultan II. Abdülhamid, Devlet ve Memleket Görüşlerim, Çığır yayıncılık, İst 1976, s:303-304

¹⁴⁸ Soko, Şakir, Sultan Hamid’in son günleri(muhafızı Rasim Bey’in hatıraları) Anadolu Türkevi, İst 1953, s:59

¹⁴⁹ Öke, Kemal, İngiliz casusu prof Arminus vambery’in gizli raporlarında II.Abdülhamid ve Dönemi üçdal neş. İst 1983 s: 86

Jön Türkler Osmanlının kendisine has şartlarını incelemeyen ve Türk milli kültüründen nasiplerini almadan problemlerimizi çözmek için körü körüne batı taklitçiliğine saplanmışlardır.

Jön Türkler, homojen bir yapı arz etmediği için tek bir siyasi fikirden veya felsefeden bahsedilemez. Jön Türlerin fikirleri derin bir teoriye dayanmamaktaydı ve özgün bir siyasi formül veya zihinleri devamlı olarak uğraştırmış bir ideoloji ortaya koymamışlardır.

Jön Türkler siyasi bir fikir boşluklarını iki şekilde kapatmaya çalışmışlardır. Bir yandan kendi devirlerinde Avrupa’da tartışılmakta olan fikirlerin “popülerize” edilmiş şekillerin etkisi altında kalmışlar ve büyük teorisyenlerle halk arasında aracı rolünü oynayan ikinci derecede düşünürlerin görüşlerini kendi fikirlerine intikal ettirmişlerdir. Öte yandan Jön Türkler uzun zaman fikirsizlikten kendileri de şikâyet ettikten sonra II. Abdülhamid Han devrinde ihtilalci çevrelerin dışında geliştirilmiş bazı siyasi ve sosyal dünya görüşlerini kabul etmek zorunda kalmışlardır.¹⁵⁰

Alman elçi Kiderlen Berlin’e gönderdi raporda Jön Türkler hakkında şunlar söylemektedir: “derin bir bilgisi olmadan, Avrupa kavramlarından dolayı yanıp tutuşan belki birazda sebeple hastalanmış; herhangi bir Avrupa şablonuna öre parlamenter sistemin uygulanmasıyla vatanlarının kurtulacağı rüyasını gören insanlar olarak gören insanlar olarak tasvir etmektedir.”¹⁵¹

Jön Türkler arasında pozitivism, ilmi içtimai ve biyolojik materyalizm cereyanlarının yanında 1908 ihtilalinden sonra yeni cereyanlarda ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi Türkçülük harekâtı içerisinde yer alan Ziya Gökalp ve sosyalist hareket içerisinde yer alan Şefik Hüsnü’nün şahsında görmek mümkündür. İttihatçıların ideologu Ziya Gökalp, sosyolojide yeni bir mektep kuran Fransız sosyologu Emil Durkheim’in usulleri ve izah tarzlarını benimsemiş, ancak bunlara dayanarak, her türlü milli davaların hal çarelerinin buluna bileceğine kanaat getirmiştir. Emil Durkheim’in kurduğu sistem ise “ilahiyat’ı” reddeden bir sistemdi. Bunun etkisiyle ziya Gökalp, İslam’a ve zikzaklı görüş açılarıyla bakmıştır.

¹⁵⁰ Mardin, a.g.e, s:22

¹⁵¹ Alkan, a.g.e 109

Uzun bir süre Paris’te kaçak bir meşrutiyet taraftarı olarak yaşayan Yahudi dönmesi Şefik Hüsnü de Fransız sosyalist Jean Jaures’in etkisinde kalarak Osmanlıda Marksist sistemi savunmuştur. Bu sistemin savunucuları Jön Türk ihtilalinden sonra “Sosyalist fırka” isimli bir parti bile kurmuşlardır.¹⁵²

Jön Türkler, 1908 ihtilalinden sonra Osmanlı’nın kendisine has şartlarını incelemeyen ve Türk kültüründen nasiplerini almadan, problemleri çözmek için körü körüne batı taklitçiliğine saplanmışlardır. Öyle ki Jön Türklerden olan Mehmet Murad sorunları açıklamada kendisine Dramper’in fikirlerini model olarak seçmiştir. Dramper Darwin’den sonra biyolojik materyalizmin savunucusu olarak Jön Türkler arasında rağbet görmüştür.

Jön Türkler arasında, pozitivism, ilmi içtimai ve biyolojik materyalizm akımları, 1908 ihtilalinden sonra da devam etmiş hatta yeni akımlarda ortaya çıkmıştır. Türkçülük harekâtı içerisinde önemli bir yer alan Ziya Gökalp ve sosyalist hareket içerisinde yer alan Şefik Hüsnü bu yeni akımların tanıtıcıları ve savunucuları olmuşlardır.¹⁵³

B. BATILI AKIMLAR VE JÖN TÜRKLER

İki yüz yıllık düşünce tarihimiz tıpkı Osmanlı devletinin iki yüzyıllık tarihi gibi şaşkınlıklar ve hayal kırıklıkları ile doludur. Öyle ki, Namık Kemal’den, Talat Paşaya, Abdullah Cevdet’e, Reşid Paşa’ya ve Ahmed Rıza’ya kadar hepsi Osmanlı Devleti’ni güya kurtarmak amacıyla giriştikleri faaliyetler sonucu devleti günden güne felakete sürüklemişlerdir. Güçlü bir devlet kurmak üzere girişilen teşebbüslerin devleti tamamen yıkacak yönde gelişmesi ve böylece Batı dünyası karşısında hiçbir dayanağımız kalmaması çok ilginçtir. Bu neticeye yol açan sebepler arasında Tanzimat’tan beri süre gelen eğitim hayatı devlet sorumluluğu yüklenen yarı münevverlerin dışında ikinci bir münevver zümrenin doğmasına neden olmuştur. Aslında batılılaşma hareketlerine en büyük inisiyatifi daima saray ve babı-ali göstermiştir. Bu iki kurum devlet hizmetine

¹⁵² Çetikaya, Bayram Ali, ‘Modern Türkiye’nin Felsefi Kökenleri, s:48-49

¹⁵³ Ülken, a.g.e. s:74-75

girecek kimseler arasında batılı tahsil görenlere öncelik tanımışlardır.¹⁵⁴ İdareci yüksek tabakaya dahil olan münevverlerle bu tabakanın dışında kalanlar arasındaki iktidar mücadelesinde; birinciler ölçülü ve gerçekçi iken ikinciler ise romantik çözüm tarzları üretmişlerdir.

Tanzimat'ın diğer yenileşme hareketlerinden çok büyük bir farkı vardır. Şöyle ki Tanzimat fermanı Osmanlı'yı modernleştirmek ideasıyla batılı devletler tarafından empoze edilen bir anlaşma mahiyetindedir. Fermanın asıl hedefi Osmanlı devletinin kendi vatandaşları ve kendi ülkesi üzerindeki hükümler haklarını sınırlamak ve bilhassa Avrupalıların yerli temsilcisi olan azınlıklara imtiyazlar vermektir. Osmanlı bundan sonra bütün vatandaşlarına adalet ve şefkatle muamele edeceğini ve artık kimseye zulüm yapılmayacağını ve her işte kanunların hakim olacağını ilan ederken kendi siyasi ve sosyal nizamının o ana kadar despotik bir sistemden ibaret olduğunu kabul etmekte ve dünyaya duyurmaktaydı. Batı hayranı olan Şinasi, kendi devletimiz ve kültürümüz için hakaret ifade eden bu fermanı medeniyet müjdecisi olarak alkışlamaktaydı.¹⁵⁵

II. Abdülhamid (1842-1918) döneminde, Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmesi, Fransız Devrimini hazırlayan düşünürlerin fikirlerinden etkilenmelerine sebep olmuştur. Yurt dışına öğrenci gönderme teşebbüsü, Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu gerileme ve çökme problemini önlemek ve tedavi etmek için bir çare olarak görülmüştür. Aydınların ve yönetici elit kadronun sorusu hep aynıydı: “Biz neden geri kaldık? Devlet nasıl kurtulur?”. Avrupa'nın bilim ve teknolojide hızlı gelişme kaydetmesi Osmanlı münevverlerinin yönünü Batıya çevirmesine sebep olmuş; 1826'da Tıp Mektebi'nin, 1868'de Galatasaray Lisesi'nin ve Robert Koleji'nin eğitime başlaması, Batı tarzı eğitim anlayışını, dolayısıyla Garp düşüncesinin Osmanlıda ki etkinliğini artırmasını hızlandırmıştır. Bu düşünceler, o dönemde Avrupa'da revaçta olan materyalist ve pozitivist fikirlerden oluşmaktaydı. Özellikle Tıp Mektebi, pozitivist, Darwinist ve Freudist fikirlerin üreme merkezi haline gelmişti.

¹⁵⁴ Ahmed, Rızâ, Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflâsı (trc. Ziyad Ebuzyiya), İstanbul 1982;s:19-20

¹⁵⁵ Hanioglu, a.g.e. İst 1998, s:586

Tanzimat'ın yeni mevzuatı, özü itibariyle yeni karakterler taşımaktaydı. Bu mevzuat, Bab-ı Âli bürosunda hazırlanmakta ve idare, malîye ve eğitim politikalarının yürütülmesine yönelik bir takım özel hedefler belirlemekteydi.

Meşrûtiyet devrinde, felsefe ve düşünce akımlarının “devleti kurtaracak” formüllerin kendi görüşlerinde olduğu iddiasıyla belirli yayın ve güncel iletişim organlarında kümeleştikleri görülmektedir.¹⁵⁶

Baha Tevfik, Ahmet Nebil, Süleyman Sırrı, Abdullah Cevdet (1869-1931) ve Tevfik Fikret (1870-1915) gibi “materyalist” düşünürler memleketin kurtuluşunda “Din”e ihtiyaç olmadığı düşüncesini taşımışlardır. Ayrıca, bu dönemin yarı aydınları henüz Avrupa’daki belli başlı felsefî akımların tarihini bilmedikleri gibi, bilimlerin gelişmesinin düşünce üzerindeki tesirlerini ve özellikle bunun cemiyet üzerindeki yansımalarını bilecek seviyeye de gelmemişlerdi.

N. Kemal siyasî teorisi, geniş ölçüde Montesquieu (1689-1755) ve Rousseau (1712-1778)’dan, hükümet işleyişi hakkındaki fikirlerini de Londra ve Paris’teki millet meclisinden almaktadır. Onun siyasal düşüncesi üzerine diğer bir etkiyi 1863’te bir çevirisini yayınlamaya başladığı Montesquieu (1698-1775)’nun *Esprit des lois*’i yapmıştır. Daha sonraki yazılarında, Montesquieu’nun fikirlerini İslâm Hukuk kurallarıyla uzlaştırmaya çalışmıştır.

Benzer şekilde, Batılı düşünürlerin, felsefe, sosyoloji, psikoloji ve mantık ile ilgili eserlerinin Türk düşünürleri üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Zaten Türkiye’ye Batı felsefesinin girmesi, tercüme, süreli yayınlar, dernek vb. kuruluşlar kanalıyla olmuştur. Baha Tevfik (1881-1914), Louis Büchner’den *Madde ve Kuvvet*’i, Fouillée’den *Tarih-i felsefe*’yi tercüme etmiştir. Ayrıca onun Nietzsche’den, *Vahdet-i Mevcud* gibi bazı tercümelerinin yanında *Felsefe* adıyla çıkardığı mecmuada da birçok makaleleri vardır. Machiavell’in *Prince*’si, Haydar Rıfat Bey tarafından *Zekâ Mecmuası*’nda tercüme edilmeye başlanıldığı halde, daha sonra Şerif Paşa tarafından *Hükümdar* adıyla çevrilerek neşredilmiştir. Gustave Le Bon (1841-1913) merakı Ahmet Cevdet’ten etrafa yayılmış ve daha sonraları bu kimseden Giritzâde Ahmet Sâki ve

¹⁵⁶ Çetinkaya, a.g.e.s:68

Köprülüzâde Fuad Bey de tercümeleer yapmıştır. Bunlara bilhassa İbrahim Ethem b. Mes'ut (1865-1959) tarafından yapılan Descartes'in Discours de la methode'nın tercümesini de eklemek gerekir. Diğer taraftan, Salih Zeki (1864-1921), riyazî ilimler yanında felsefeyle ilgili çeviriler yapmıştır. Ayrıca o, Henri Poincaré (1854-1912) 'nin İlimin Kıymeti, İlim ve Usul, İlim ve Faraziye adlı eserlerinin yanında mektepler için Alexy Bertrand'ın Felsefe-i İlmiye ve Ahlâkiye serisindeki Ahlâk Felsefesi eserini tercüme etmiştir.¹⁵⁷

C. MEŞRÛTİYET DÖNEMİNDEKİ FELSEFİ AKIMLAR VE JÖN TÜRKLER

a. POZİTİVİSTLER

1908'den 1918'e kadar Batının bütün yeni felsefî ve sosyolojik eğilimleri Türkiye'de taraftar ve savunucular bulmuş ve sadece nazari alanda kalmayarak, pratik hayata da tesir etmiştir. Bu dönemde Rıza Tevfik (1868-1949), Cavit ve Ahmet Şuayb (1876-1910) tarafından Ulûm-i İctimaiye ve İktisadiye dergisi kurulmuştur. Bu dergi, ciddi ve devamlı olarak Spencer (1820-1903) Schaeffl ve R. Worms'un biyolojik sosyoloji fikirlerini savunmuştur. Bu yıllarda, Spencer'in evrimciliğinin (evolutionisme)yarı aydınların düşünce hayatına derin etkileri olmuştur. Rıza Tevfik, agnosticisme üzerine, Cavit hür değışim iktisadına, Ahmet Şuayb da, H. Taine ve E. Renan'dan mülhem sanat felsefesine dair yazılar yazmıştır.

Yine bu dönemde, Batılı düşüncelerin "pozitivist" bir yaklaşımla Türkiye'ye aktarılmak istenmesi en radikal çözüm olarak tercih edilmiştir.

Meşrutiyet öncesinde ortaya çıkmış olan fakat Meşrutiyet devrinde de etkinliğini sürdüren Genç Türkler içinde Ahmet Rıza, Prens Sabahattin'in isimleri geçerken, Sultan Aziz ve II. Abdülhamid Han idaresine karşı "Genç Osmanlılar" denen hareket içinde Şinasi, N. Kemal, Ali Süavi'in isimleri de geçmekteydi. Bu hareket edebiyatta, Fransız romantizminden, fikirde Aydınlanma felsefesinden etkilenmekteydi. Bu iki fikir akımı, Osmanlı birliği altındaki bütün milletler üzerinde tesir meydana

¹⁵⁷Türköne, a.g.e s:86-87

getirmekteydi. Onların ardından gelen “Genç Türkler”, 1890 ile 1908 arasında Paris’te toplanmışlar, siyasî bir ihtilal hareketi hazırlamışlardır.¹⁵⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında teşkilatlanan bu kuruluş içinde iki önder yetişmiştir. Bunlar da Ahmet Rıza (1859-1930) ve Prens Sabahattin’dir. Birincisi pozitivism çığırına girerken, ikincisi Le Play’in “Science Sociale” ekolünün sosyolojik görüşünü savunmuştur.

Jön Türklerin bir kısmının katıldığı “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, pozitivismin Türkiye’ye girişinde önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte, bu cemiyet, İkinci Meşrutiyet’in ilanında söz sahibi olmuş ve kendi başkanları olan Ahmet Rıza’yı milletvekili seçerek Meclis Başkanı yapmıştır. Ayrıca bu dernek’in, pozitivismin etkisinde kalan Ziya Gökalp (1876-1921), H. Cahid (1874-1957) ve R. Tevfik gibi üyelerin fikirlerinde etkili olmuştur.

Bunun yanında pozitivismin Türkiye’ye tanıtılmasında Servet-i Fünûn (1891-1942), Ulûm-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası (1908-1910) ve İçtimâiyât Mecmuası (1917) katkıda bulunan kuruluşlardır.¹⁵⁹

1894’te çıkmaya başlayan Servet-i Fünûn dergisi, Türkiye’de Batı’ya ait bilimlerini yansıtmak amacıyla yayın yapar görünmekle birlikte, gerçekte bir edebiyat ve fikir dergisidir. Rezaizâde Ekrem’in (1847-1914), Edebiyat-ı Cedîde akımı, fikir hareketlerinde de öncülük etmeye çalışıyordu. 1896’dan sonra dergi fikir bakımından daha etkin olmaya başlamıştı. Bu akım, edebiyatta pozitivist sanat felsefesine dayanmayı yeğlemişti. Bu sıralarda Tevfik Fikret de (1867-1915) tanınmaya başlamıştı. Servet-i Fünûn yazarları, edebiyat ve düşünceyi birlikte yürüterek, “sanat için sanat” anlayışını benimsediler. Derginin belli başlı yazarları arasında Hüseyin Cahit (1874-1957), Mehmet Rauf (1874-1932), Cenap Şahabettin (1870-1934), Kadri, Cavit ve Ahmet Şuayb (1876-1910) vardı. Dergi içinde Tevfik Fikret ile Ahmet İhsan arasında anlaşmazlık çıkınca, derginin başına H. Cahit getirilmiştir.

Ulûm-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası’nın kuruluş amacı ise, Aguste Comte (1798-1851) ve Le Play’in fikir ve eserlerinin tanıtılmasıdır. Ama asıl amaç,

¹⁵⁸Mardin, Şerif, a.g.e.s:91-92

¹⁵⁹Bernard Lewis, a.g.e. s. 105

pozitivizmin Türkiye'ye ithalidir. Dergide, Salih Zeki ve Halide Salih, Comte'u ve felsefesini tanıtmışlar; Rıza Tevfik, J. Stuart Mill (1806-1873) ve Spencer'in felsefeleriyle ilgili makaleler yazmışlar; Ahmet Şuayb, Taine ve diğer pozitivist filozoflara dayanarak "Devlet ve Cemiyet", "Avâmil-i İçtimaiye" gibi makaleler kaleme almışlardır.¹⁶⁰ İçtimâiyât Mecmuası'nın da başında Z. Gökalp ve Necmeddin Sadık bulunmuştur. Gökalp'in, "İçtimâiyât ve Fikriyât", "Millî İçtimâiyât", "Ahlâk İçtimâî midir?" isimli makaleleri ile Necmeddin Sadık'ın Durkheim'den tercümelediği makaleleri dergide yayımlanmıştır.

A. Comte'un nazariyelerini, A. Rıza ve Gökalp'de, görmek mümkün olduğu gibi, Le Play Okulu etkileri de, Prens Sabahattin de görülmektedir. 1899 yılında babası ile birlikte Fransa'ya kaçtıktan sonra, Prens Sabahattin, orada yürütülen Türk Hürriyetçilik Hareketi'ne katılmış ve bu alandaki faaliyetleri, kendisini Le Play Okulu'na götürmüştür. O dönemde Fransa'da biri A. Comte'tan, diğeri Le Play'den gelmekte olan iki sosyoloji akımı vardı. Prens Sabahattin, bunlardan birine "İlm-i İçtimaî", diğesine "İlm-i İçtima" (Science Sociale) demektedir. Sabahattin Bey, bir taraftan Comte'un "İlm-i içtima" cereyanına karşı Le Play'in "İlm-i içtima" cereyanını savunurken, diğ taraftan Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı hastalığın teşhisini yaparak güya tedavi yollarını göstermeye çalışmıştır. Onun teşhis yolundaki fikirleri sosyologluk cephesini gösterirken, tedavi yolundaki teklifleri kendisinin reformist bir adam ortaya koymaktadır.¹⁶¹

Meşrutiyet döneminde Jön Türklerin üzerinde durdukları önemli meselelerden biri de İttihat ve Terakki ile Prens Sabahattin'in "Şahsî Teşebbüs" fikri arasındaki ayrılıktır. Sabahattin, Le Play tarafından kurulan (1903) Science Sociale'in Henri de Tourville, Edmond Demolins ile gelişmiş yayınlarından besleniyordu. O, Le Play ekolünün Doğu ve Batı sosyal tiplerini "cemaatçi" ve "infiracı" diye ayırmasını esas alan inceleme ve araştırmaları yakından izlemiştir. Türkiye'nin Doğu sosyal tipinden, Batı sosyal tipine geçmedikçe gerçek bir siyasi devrim yapmasının mümkün

¹⁶⁰ Göçmen, Muammer: İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri, İstanbul, Kitabevi, 1995, s.83-85

¹⁶¹ Mardin, a.g.e. s:95

olmayacağına, dolayısıyla siyasî devrimin her şeyden önce sosyal devrime ve sosyal yapı değişikliğine bağlı bulunduğuna, bunun da kendi düşüncesi doğrultusunda bir eğitim sayesinde sağlanabileceğine inanıyordu.

Meşrutiyet dönemi pozitivistlerinden biri de, Rıza Tevfik'tir. O, 1908'de Mehmed Cavit ve Ahmet Şuayb ile beraber Ulûm-i İktisadiye ve İçtimaiye mecmuasını çıkaran R. Tevfik İçtihat, Edebiyat-ı Umumiye ve Düşünce gibi dergilerde de makaleler yazmıştır. Sadrazam Prens Sait Halim'in kütüphane memurluğunu yapmış ve Robert Koleji'nin kütüphanesinden de yararlanarak felsefî çalışmalarda bulunmuştur. "Rehber-i İttihad-ı Osmaniye" özel lisesinde felsefe dersleri vermiş; burada verdiği dersleri Felsefe Dersleri adlı bir eserde toplayarak yayımlamıştır.

R. Tevfik için çok değişik ve birbiriyle çelişik fikirler ileri sürülmüştür. Bazı kimseler onun büyük bir felsefe üstadı olduğunu söylerken, bazıları da onu hiçbir fikrî yönü olmayan bir kişi olarak görmüşlerdir. İngiliz pozitivistlerinin etkisi altındaki R. Tevfik, H. Spencer'i (1820-1903) üstat olarak kabul eder.¹⁶²

Meşrutiyet devri literatüründe yabancı öğretiler, siyasî ve içtimai eleştirilerin teorik temellerini oluşturmuştur. Bu entelektüel etkinin ana kaynağı Fransa'dır: Fakat 18. yüzyılın Aydınlanma felsefesi yerine XIX. yüzyılın sosyal bilimi, Türk reformcu ve devrimcilerinin düşüncesine hakim oldu. Ortaya çıkan ilk etki yukarıda da belirttiğimiz gibi, A. Comte'un idi; onun pozitivist sosyolojisi Ahmet Rıza'ya (1859-1930) İttihat ve Terakki'nin ilk yorumlarını yaptırdı ve Türkiye'de laik radikalizmin daha sonraki tatbikatını derinden etkiledi.

A. Rıza, Paris'te Aguste Comte'un öğrencisi ve onun düşüncesine hakim olan pozitivist felsefeyi öğreten Pierre Lafitte'in etkisi altında kaldı. 1895'te sürgündeki diğer kişilerle işbirliği halinde, on beş günlük Meşveret'i yayımlamaya başladı. "Meşveret" başlığı altındaki slogan İntizam ve Terakki- pozitivistlerin sloganıdır. B. Lewis'e göre bu pozitivist etkiyle o zaman İstanbul'daki grup, adını İttihâd-ı Osmanîden İttihat ve Terakki'ye çevirmiştir.

¹⁶²Tunaya, a.g.e. s:48

Pozitivizmi itirazsız ve tenkitsiz bir şekilde tanıtan Ahmet Şuayb (1876-1910)din anlayışını hiç belirtmez, Comte'un Allah'ı reddederek, onun yerine insanlığı koyduğundan okuyucularını haberdar etmemiştir. Ahmet Şuayb yazılarının büyük bir kısmını II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra R.Tevfik ve Mehmet Cavid'le beraber kurduğu Ulûm-u İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası'nda yayımlamıştır. Onun Hayat ve Kitaplar adlı eseri, pozitivizm hakkında Türkiye'de yazılan ilk kitap olarak kabul edilmektedir. Bu kitap, A. Şuayb'ın benimsediği felsefi sistemin tüm yönlerini ortaya koymaktadır.

Meşrutiyet pozitivistlerinden birisi de Hüseyin Cahit'dir. O, A. Comte'tan hiç bahsetmezken, bir başka pozitivist Taine'i üstat olarak kabul etmiştir. Emile Zola'ya (1840-1902) hayranlığı ile bilinen H. Cahit, pozitivizmin edebiyat yoluyla Türkiye'de yayılmasında gayret etmiştir.¹⁶³

b. MATERYALİSTLER

Materyalist düşünceler,Osmanlı'da sistematik bir surette yayılma ve gelişme kaydetmiştir Bu süreli yayınlardan birisi İctihâd dergisidir. Ancak bu dergide materyalistlerin sadece isimleri verilmeyip, fikirleri de ele alınmıştır. Diğer taraftan Lecretius (M.Ö. 96-55), Epicure (M.Ö. 341-271), E. Renan (1823-1892), Darwin (1809-1882) ve Ludwig Büchner (1824-1899) gibi materyalistlerin tanıtıldığı da görülmektedir. Türk düşünce dünyasında materyalist fikirleri ihtiva etmesiyle bilinen Darwinizm, Vahdet-i Mevcud, Tabiat, Madde ve Kuvvet adı altında çevrilen eserlerin okunması tavsiye ediliyordu. Ayrıca, düşünce tarihimizde materyalist fikirleriyle tanınan çok sayıdaki kimselerin yazıları da İctihâd'da yayınlanmıştır.

Diğer taraftan, Baha Tevfik'in gayretleriyle ilmî, felsefi ve fennî eserler neşretmek amacıyla "Teceddüd-i İlmî ve Felsefi Kütüphanesi" kurulmuş ve bu kütüphane sayesinde on bir adet (teelif ve tercüme) kitap neşredilmiştir. Mecmuada Baha Tevfik, Suphi Erdem, Ahmet Nebil, Mehmet Necip, Naci Fikret (1894-1945), Mithat Cemal, Memduh Süleyman gibi kimselerin makaleleri bulunmaktadır. Materyalizm, bu

¹⁶³ Mardin şerif, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, iletişim yy, İstanbul 2006. S:164-165

mecmua vasıtasıyla Türkiye’de yayılmış ve sempatican bulmuştur.¹⁶⁴ Felsefe Mecmuası’nda Suphi Erdem Darwinizmi ve Lamarckizmi tanıtırken, Memduh Süleyman da aynı yönde bu mecmuada yazılar kaleme almıştır. Memduh Süleyman’ın “Hakikî Mürteciler ve Avrupalılaştırmak” “Felsefe-i Edyân” başlıklı yazıları; Ahmet Nebil’in “Felsefe-i Muaşeret”, “Ricat ve Teslim”, “Arzın Menşei ve Tarihi” mevzularında makaleleri; Baha Tevfik’in ise “Felsefî Maksatlar”, “Millileşmek Emeli”, “Kant ve Felsefesi”, “Memleketimizde Ahlâk ve Amelleri” ve “Felsefe Kamusu” başlıklı yazıları vardır. Yukarıda isimleri zikredilen yazarlar, memleketimizde materyalist fikirleri yaymaya çalışmışlardır.¹⁶⁵

Piyano, Yirminci Asırda Zeka ve Felsefe Mecmua’ları materyalist ideolojinin yaygınlık kazanmasında sistemli ve planlı bir strateji izlemişlerdir. “Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi” adı altında yapılan (kitap, mecmua, gazete) neşriyat, materyalist fikriyatı memleketimizde tanıtmada oldukça faal ve metotlu bir rol oynamıştır. Bu mecmualar, sadece materyalist düşünürlerin isimlerini vermekle yetinmeyip, fikirlerinin toplumda işlenmesine ve taraftar bulmasına da katkıda bulunmuştur.

Materyalizmin Türkiye’ye girişinde ve yayılmasında, bir takım yayın ve kuruluşların faaliyetleri, “modernleşme hareketi” olarak da değerlendirilmektedir. Bu çerçevede ilk modernleşme hareketi, geniş anlamıyla Dr. Abdullah Cevdet tarafından gerçekleştirilmiştir. Abdullah Cevdet, İçtihad adlı dergisini, önce 1903’de Kahire’de çıkardı. Sonra İsviçre ve Viyana’ya gelerek, aynı derginin yayınlanmasına yıllarca devam etti. Kanunların laikleşmesi, Latin alfabesinin kabulü, Batı kıyafetlerinin alınması, kadınların hürriyeti ve Batı medeniyetine kökten giriş fikirlerini savundu. İslâmiyet aleyhinde bazı yaptıkları çevirmesi muhafazakâr kanadın tepkisine neden oldu.

Abdullah Cevdet, siyasî mücadelesinde, kendisine siyasal liderleri değil de felsefe ile ilgilenenleri model olarak almıştır. Nitekim Büchner ve Schopenhauer’i (1788-1860) peygamber olarak kabul edecek kadar zırvalamıştır.

¹⁶⁴ Tunaya, a.g.e. s:53-54

¹⁶⁵ Hanioglu, a.g.e s:26-28

Genelde Müslümanlarla, özelde de anti-materyalistlerle (spiritüalistler) ilişkisi iyi olmayan Abdullah Cevdet, İslâm'ı bir araç olarak kullanarak, yalnız Batı kurum ve teknolojisinin getirilmesini amaçlamış; bununla birlikte İslâm ulemasıyla, biyolojik materyalist düşünürlerin fikirlerini karşılaştırarak yüce İslam dinini istismae etmeye çalışmıştır.

Meşrutiyet devrinin “materyalist” düşünürlerinin en önemlilerinden biri de Beşir Fuad'dır (1852-1887). Beşir fuad, Diderot (1713-1784), D' Alembert (1717-1778), D' Holbach (1723-1789) ve Büchner'in düşüncelerinden bahsediyor, ancak zamanında Fransa'da edebiyat alanında Balzac, Stendal ve E. Zola'nın eserlerinde temsil edilen realizmi savunuyordu.¹⁶⁶

Tanzimat'tan sonra Türkiye'de materyalist felsefeyi yaymaya çalışanların önde gelenlerinden olan ve Beşir Fuad'ın takipçisi sayılan Baha Tevfik, eserleriyle, gazete ve dergilerde çıkan yazılarıyla yeni bir düşünce ekolü başlatmıştır. Bunun yanında o, aynı zamanda Batı kültürüne de aşinaydı. Materyalizmi yayma faaliyetlerinde, Suphi Ethem, Süleyman Memduh, Ahmet Nebil, Naci Fikret ve Faik Şevket onun kalem arkadaşlarıdır.

Materyalizmin Türkiye'de tanıtılıp yayılmasında rolü olanlardan birisi de Suphi Ethem'dir. Meşrutiyet devrinde Bergson'u (1859-1941) tanıtmaya önderlik etmiştir. Suphi Ethem, Türk evrimcilerinden olup, Selanik'te çıkan Genç Kalemler Dergisi'nde ve Felsefe Dergisi'nde yazılar yazmıştır.

Ayrıca Darwinizm hakkında eleştirel bir kitap yayınlayan Memduh Süleyman, Hartman'ın (1842-1906) Darwinizm adlı eserini de Türkçeye çevirip neşretmiştir Felsefe Mecmuası, Ribat ve Yirminci Asırda Zeka Mecmuası'nda makaleleri olan bu kimse, bu yazılarında tekâmülcü fikirlerin yanında materyalist düşüncelerini de savunmuştur.

Fikrî karışıklık ve çeşitliliğin yoğun olduğu bu devrin hakkında çok konuşulanlardan birisi de, Tevfik Fikret'tir (1867-1915). “Târîhi Kadîm” şiiriyle sadece

¹⁶⁶ Mardin, a.g.e.s:113

ateistliğini ilan etmekle kalmamış, aynı zamanda Alman materyalist Feuerbach üslubunda din karşıtı bir kişilik sergilemiştir.¹⁶⁷

Tevfik Fikret'te ahlâk sorunu, ana sorundur; fakat onun ahlâk anlayışı, dinî ahlâk değil, hümanist bir ahlâktır. Bu da geleneklerden kurtulmak, akla tam özgürlüğü vermek ve ferdi insanlığın bir üyesi yapmak sorunudur. Dolayısıyla Fikret, materyalist, hatta nihilisttir.

Materyalistlerden olan Celal Nuri de, İslâm ile materyalizm arasında ilişki kurma denemesine girmiştir. İslâmiyet'te yapılmasını istediği tasfiyenin (elemenin) yerine maddeci felsefeyi yerleştirmek arzusundaydı. Celal Nuri'nin bu anlayışının bir benzerini Abdullah Cevdet'te görmekteyiz.¹⁶⁸

b.1. AHMET RIZA'NIN FİKİRLERİ

Osmanlı'daki milli ve dini kültürü tam anlamıyla anlamamış, batı kültürünün etkisinde yetişmiş olan Ahmed Rıza, Osmanlının sosyal düzenini değiştirmek uğrunda batıdan taklit ettiği fikir cereyanı pozitivistizmdir.

Bu akımın etkisinde kalan Ahmed Rıza bu cemiyete üye olmuştur. 1896 yılında yayınlamaya başladığı meşveret gazetesinin başlığı altında pozitivistizm'in baş sloganı olan "Orde et Progres" tabirini koymuştur. Türkçe anlamı "nizam ve terakki" olan bu tabirden etkilenen jön Türkler, ileride teşkilatlarına "İttihat ve Terakki" adını vereceklerdir.

Ahmet Rıza'nın Paris'te kalmasının asıl sebebi karşı olduğu II. Abdülhamid yönetimine muhalefet edebilmek içindi. Çeşitli gazete ve dergilerde Osmanlı yönetimini eleştiren yazılar yayımladı. 1895 senesinde İttihad ve Terakki Cemiyeti adını alan örgütün Paris şubesi başkanlığını üstlendi. Cemiyetin ilk resmi yayın organı olan Meşveret gazetesini ve Fransızca ekini çıkardı.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Ahmed Rızâ, a.g.e.s:43-44

¹⁶⁸ Okay, Orhan. İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti, Hareket Yayınları İstanbul, 1969, s 124

¹⁶⁹ Okay, a.g.e s:67, 68

II. Abdülhamid'e karşı muhalefeti başlatanlardan ve önderlerinden olan Ahmet Rıza insanları kendi fikirlerine inandırmaya çalışmış öte taraftan da Padişah'a eleştirmişti. Avrupa'da Avrupalıların desteğiyle çıkardığı Meşveret'te hükümdarını şu ağır sözlerle tenkit etmişti: kendinden başka hiçbir şey için kaygılanmayan, kendi esenlik ve mutluluğu uğruna her şeyi, devletin değer ve onurunu, uluslarımızın hak ve yetkilerini kurban eden bu monark'a insan demeye utanıyorum.” 1902 Mayısında “Şura i Ümmet”de yayımlanan bir makalesinde de halkı, zalim saydığı bu hükümdara karşı uyarıyordu:”gücünü ve iktidarını, halkı bölmek ve bir birine düşürmekten alan hükümdarın boyunduruğundan vatani kurtarmak” gerektiğini iddia ediyordu.

Ahmed Rıza pozitivistlikten etkilenişi hususunda şunları yazar: “zaten pozitivistlik çığırını benimsemiştim. Kendisine çok şeyler borçlu olduğum M. Laffitte'in(Fransa pozitivistlik cemiyeti başkanı) kıymetli yardımı sayesinde bilgi sahamı genişlettim.”

Ahmed Rıza'nın pozitivistlik'i benimsemesi, onun muhalifleri tarafından dinsizlikle suçlanmasına sebep olmuştur. Ahmed Rıza 31 Ekim 1906 tarihinde Pierre Laffitte'ye gönderdiği mektubun suretini yayımlamıştır. Mektupta “benim aziz dindaşım” diye başlayan Ahmed Rıza, Arapların Medine'ye gelip Hz. Muhammed'le müşerref oldukları gibi, kendisinin de Paris'e gelişiinde pozitivist liderlerle müşerref olup pozitivistlik dinine girdiğini yazar. Kendisinde daha önce hiçbir dini duygu ve hissin teşekkül etmediğinden bahseden A. Rıza, mektubunda yeni bir dini kabule daha hakıyla hazır olmadığını yazar.¹⁷⁰

Ahmet Rıza Bey dünya görüşü olarak Pozitivist olmayı seçmişti, bu konuda Comte'nin felsefesini benimsemişti. Ahmet Rıza kendi zihninde biçimlendirdiği ve Osmanlı Devleti üzerinde tasarladığı bu felsefi görüşünde İslam dinini bir engel olarak görüyordu. Fakat daha sona başına gelenlere bakıldığında bu hesapta yanıldığını görülmektedir. Ahmet Rıza'ya göre” bütün Avrupalılar, tüccarı ve misyonerleriyle İslam memleketlerini sömürebilmek ve kendilerini burada hâkim kılabilmek için bahaneler arıyorlardı.” Ahmet Rıza, Osmanlı devletinin parçalanmasının mühim amillerinden

¹⁷⁰ Hanioglu, a.g.e. s:36-37

birisi olarak, Osmanlı Devleti'nin Gayr-i Müslimler'e karşı hoşgörülü olması olduğunu ileri sürmüştü.¹⁷¹

Fakat bu söylediklerine karşılık gerçekçi bir çözüm önerisi de yoktu. O bütün bunları bilmesine rağmen Avrupalı dostlarından destek almış ve Abdülhamid'i eleştirmekten geri durmamıştı. Ahmet Rıza'nın Türkçe Meşveret'te ve Fransızca ilavesinde birbirinden farklı iki tutum görülmektedir. Bazı İttihatçılar tarafından kozmopolit ve evrensel olarak anlaşılan fikirleri Fransızca ilavede bulunurken Türkçe meşveret'te daha çok Osmanlıların vatanlarını kurtarmaları gerektiği, Padişah'ın hunharlığı şeklindeki mevzular yer almaktaydı.¹⁷²

b.2. ABDULLAH CEVDET VE FİKİRLERİ

Askeri tıbbiye'yi okuyan kürt kökenli Dr. Abdullah Cevdet 1869-1932 yılları arasında yaşamıştır. O sırada tıbbiyelilerin çıkardıkları yayın organında daha çok, “insan gerçeğinin iç bedenle mevcut diğer bir cisimden ibaret olup olmadığı veya beynin işlerini kalbe isnat etmenin, beyinsel işlevi inkar ve gerçeğe iftira etmek olduğu...” gibi meseleler tartışılıyordu.

Abdullah Cevdet dünya görüşü olarak diğer İttihatçılar'dan daha farklıydı. Onun bu farklı görüşlerinin sebebi biyolojik materyalist fikirlerin etkisinde kalmış olmasından kaynaklanıyordu. Hâlbuki kendisi dini duyguları güçlü olan bir aileden geliyordu.

Üstelik dini bir eğitim almış olmasına karşın Abdullah Cevdet materyalist fikirlere kapılmıştı. Dinin insan üzerindeki ehemmiyetini inkâr eden ve her şeyi madde ile açıklamaya çalışan materyalist görüşlere yer veren bazı eserler yazdı.

İngiliz Muhipleri Cemiyet'ini kuracak kadar geleneklerine, bir bakıma II. Abdülhamid dönemine olabildiğince düşman olan Abdullah Cevdet Abdülhamid hakkında en çirkin ifadeleri kullanmaktan geri kalmamıştır.¹⁷³

¹⁷¹ Mardin, a.g.e s.128, 132

¹⁷² Şerif Mardin, a.g.e., s.135

¹⁷³ Çevik, a.g.e, s.161

İTC'nin 5 kurucusundan biri, Batıcı, maddeci (materyalist) ve laik görüşlerin en tutkulu savunucusu olan Dr. Abdullah Cevdet, Osmanlı milleti deyimine ilk olarak o karşı çıkmış ve “Dünyada hangi millet hanedan-ı hükümdarının adıyla anılır”, diye sormuştur. O da Batılılar gibi, Osmanlı Devleti yerine, Türkiye tanımını kullanmıştır. Böylece Osmanlı düşmanlığını göstermiştir.

Dr. Abdullah Cevdet, mekanik materyalizmin etkili savucuları olan Büchner ve Haeckel'den çok etkilenmiş ve onlar üzerinden sosyal Darwinci düzeye ulaşmıştı. Aynı şekilde etkilendiği bir başka düşünür, sonraları totaliter ideolojilerin de başvuracakları Le Bon ve onun toplumsal yapıyı ve toplumsal düzeni, ırkların değişmeyen kavimler ruhunun belirlediğine dair düşünceleriydi. Buna göre, topluluklarda bilinçten çok, bilinçaltının yani içgüdülerin, duyguların ve tutkuların ağır basmasıyla telkin altında kalan kişi, bireyselliğini kaybederdi. Tek tek fertlere anlatılarak elde edilemeyen başarı, duyguların kitleye mal edilmesiyle kitleleri harekete geçirebilirdi. Sürekli tekrar edilen parolaların ikna gücü sınırsızdı. Kitle mantıktan çok hisle hareket ettiği için belirsiz bir fikir böylece kitlelere bir gerçekmiş gibi kabul ettirilebilirdi. Bu yolla bireysellik silinip topluluk ruhu hakim olunca, kavramlar değil, imgeler, efsaneler, sanrılar önemli olur ve bireyler artık ilkel insanlar gibi davranırdı. Böylece, toplumda kişisel sorumluluk duygusu kalkar, bireylerde doğal olarak hoşgörüsüzlük, tutuculuk, otoritecilik, dogmacılık, kişiye tapınma, eleştiriye düşmanlık ve bağnazlık ağır basardı. Abdullah Cevdet, Abdülhamid'in bu kitle psikolojisini kavradığı için başarılı olduğuna inanıyordu. O da milletlerin ruhunu irki karakterlerin belirlediğine ve bunların karakteristiklerinin ancak çok uzun zamanda değişebileceğine inanıyordu. Sonraki yıllarda, bu değişimi çabuklaştırmak için Türklerin yabancılarla evlenerek yeni bir ırk yaratmaları gerektiğini savunacaktı.¹⁷⁴

1904 yılında, Cenevre'de yayınlamaya başladığı İctihâd'daki yazılarında, Batı medeniyetini her yönüyle benimsemek ve ona katılmak gerektiğini idea ediyordu. Avrupa'nın medeniyetini, bilimini, kültürünü, teknolojisini vb. her şeyini ayırım yapmadan almayı “ilericilik”, geleneğe bağlı kalmayı “gericilik” olarak niteliyor, Doğu'dan gelen her şeyi geri buluyordu. Latin Alfabesine geçişi, uluslararası ölçü ve tartı sisteminin alınmasını öneriyordu. Abdullah Cevdet Padişah aleyhine, onu küçük düşürücü bir şiir yayımladığı için İsviçre'den çıkarıldı. O da matbaasıyla birlikte Mısır'a

¹⁷⁴ Kutlu, a.g.e, s.312

giderek faaliyetlerine orada devam etti. İctihat bazı düşünce ve sanat akımlarını Türk okuyucularına tanıtma yönünde yayın yapıyordu. Bu arada Jön Türkleri de düzeyde kalan düşüncelerinden dolayı eleştiren yazıları da dergide yar almaktaydı.¹⁷⁵

Tasvip etmediği bazı eylemleri ve düşünceleri yüzünden İttihadçılardan uzaklaşmıştı. Adem-i merkezîyet, teşebbüs-i şahsî, zihniyet değişimi, Almanya aleyhtarlığı, İngiltere taraftarlığı vb. konularda Prens Sabahaddin gibi düşünüyor çocukların Amerikalı düşünür Samuel Smiles'in "Self Help" (kendine yardım) düşüncesi doğrultusunda yetiştirilmesi gerektiğini yazıyordu.¹⁷⁶

Batılı yazar ve düşünürlerin bazı yapıtlarının herkesin kolayca okuyacağı şekilde tercüme edilmesi için gayret etmiş, kendisi de tercüme yapımıştır. Dinin gereksiz olduğunu ve bilimle uyuşmadığını göstermek için Hollandalı Oryantalist Dozy'nin, İslâm'a ve onun peygamberine ağır eleştiriler yönelttiği, iki ciltlik kitabını Tarih-i İslâmiyet adıyla tercüme edip bir önsöz yazarak yayınlınca adı halk arasında "Dinsiz filozof"a çıktı. Sırat-ı Müstakim'de Mehmet Akif onu mülhîd (Allah'ı inkâr eden) ilan etti. Ayrıca Darülfünunda, Tasavvuf kürsüsü müderrisi olan Seyyid Abdülhakim Arvasî, Abdullah Cevdet'e, bu açık İslam düşmanlığından dolayı, Aduvvullah Cevdet demiştir ki "Allah'ın düşmanı köpek" manasına gelmektedir.

Döneminin aydınlarının çoğu ilerleme ve uygarlık kavramlarını aynı anlamda kullanırlardı. Abdullah Cevdet ise ısrarla bu iki kavramın farklı olduğunu vurguluyor, değişen dünyanın sadece terakki etmesinin yeterli olmayacağını, aynı zamanda temeddün etmesi (medenileşmesi) gerektiğini dile getiriyordu. Ona göre kadınların toplumdaki yerlerini gereği gibi alması bir terakki değil, bir temeddün sorunu. Kadınların örtünmesinin de gerçek Müslümanlıkla ilgisi olmadığını iddia ediyor, "Müslümanlık ne çarşaf içindedir ne de serpuş altındadır. Müslümanlık işlerde ve fiillerdedir. Hatta kalplerde bile değildir" diyordu. 1870'lerde Fransa'da ortaya çıkan "Feminizm" hareketini okuyucularına tanıtırken kendisinin de bir feminist olduğunu yazmıştır.

¹⁷⁵ Çavdar, a.g.e, s.76

¹⁷⁶ Akgün, a.g.e, s.407

Ahmed Rıza ve Mizancı Murad gibi Abdullah Cevdet de halkı çok inanılır ve güvenilir bulmuyordu. Yöneticilerin biyolojik üstünlüklere sahip olan dâhilerden oluşan bir elit kadro arasından çıkması gerektiğini savunuyordu. Eğitim, bu dâhileri bulup ortaya çıkartacak olan araçtı. Kitaplarını tercüme ettiği Alman materyalisti Ludwig Büchner'den etkilenerek “Avamın ilmi dindir, havâsın dini ilimdir” diyordu. En fazla, sonraları totaliter ideolojilerin de sahiplenecekleri, Gustave Le Bon'un düşüncelerinden etkilenmişti. “Kitle psikolojisinin babası” olarak anılan Le Bon'un popülerleşmiş pozitivizmi ve bilimciliği kadar, onun kitlelere duyduğu güvensizlikten ve otoriter yönetime eğiliminden etkilenmişti. Le Bon'un milletlerin ruhunu ırki karakterlerinin belirlediğine ve bu karakteristiklerin ancak çok uzun zamanda değişebileceği tezine inanıyordu. Melezleşme yoluyla zayıf ırkların güçlenebileceği yönündeki görüşlerini kolayca benimsemişti.¹⁷⁷ Etkisinde kaldığı bir başka kişi Guyau isimli Fransız bir psikolog olmuştu. Guyau, hayatın kendisinin kolektivizm (toplumculuk) ile individüalizmin (bireycilik) bir sentezi olduğunu savunuyordur. Bu düşüncenin siyasete aktarılmış şekli olan “tesanütçülük” (dayanışmacılık, solidarizm), ona göre Marxist kolektivizm ile liberal bireysellik arasında bir orta yoldu.

Dr. Abdullah Cevdet uzun gazetecilik ve düşün hayatında bireycilik ile toplumculuk, dindarlık ile ateizm, pasifizm ile anarşizm, nihilizm ve şiddeti benimseme ile reddetme arasında gelgitlere düşmüş, çoğu zaman da aşırı bir seçmecilik içinde olmuştur.¹⁷⁸

İçtihad yazarlarından Kılıçzade Hakkı Bey de Abdullah Cevdet gibi medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması, görücü usulünün ve çok eşliliğin terk edilmesi, Avrupa tarzında yeni okullar açılması, Latin harflerinin kabulü, mal ve servet birikiminin teşvik edilmesi gerektiğini yazıyordu. İçtihad bu yazıdan sonra süresiz olarak kapatıldı. Kılıçzade, Meşrutiyet'in ilanından beri kadın meselesinde tartışmanın hep tesettür etrafında dönmesinden rahatsızdı. Tesettürün, sosyal yaralar üstünde bir

¹⁷⁷ Kutlu, a.g.e s.311

¹⁷⁸ Akgün, a.g.e., s.408

sargı bezi olduğunu, bunu açmadıkça yaranın derinliğinin anlaşılamayacağını ve tedavinin yapılamayacağını iddia ediyordu.¹⁷⁹

Abdullah Cevdet, Büchner ile Isnard'ın etkisiyle kimya dersi kapsamında: “Hiçbir şey düşünemeyiz ki, ya madde veya maddenin ürünü olmasın...” şeklindeki görüşlerini açıklamakta; Büchner'in “Lumirevi'e (ışık ve hayat) kitabının bazı kısımlarının tercümesini ise bilim olarak sunmaktaydı.

Abdullah Cevdet 1896'dan itibaren üstü kapalı biçimde din hakkındaki düşüncelerini makale ve şiir yoluyla savunmaya ve yaymaya başlamıştır. Abdullah Cevdet etkisinde kaldığı fikirleri, imalı üstü kapalı ve dolaylı yolla, kimi zaman İslam'daki ayet ve hadisleri istimrar ederek yaymaya çalışmıştır. İçtihat dergisinde Fransız Gustave Le Bon ile Dr. Rcinhartt Dozy'in görüşlerini savunmuş ve İslam peygamberinin hayatını marazi psikolojiye göre anlatan “Esasi Sur histoire de İslamisme (tarihi-İslamiyet adıyla Osmanlıca'ya çevrilmiştir)

Abdullah Cevdet biyolojik materyalist olduğu halde II. Abdülhamid'e karşı muhalefet aracı olarak bizzat İslam dinini kullanmıştır. Bunu kullanmaktaki amacı iktidar değişikliği ve meşruti idarenin Osmanlı Devleti'nde yeniden kurulması içindi. Abdülhamid'e karşı dinsiz suçlamasının İttihad ve Terakki Cemiyet'inin marşında bile yer alması bu düşüncenin İttihatçılar arasında ne kadar yaygın olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gazetelerini okuyan, onlarla birlikte eylemlere katılan kimselerin önemli bir kısmı da taleb-i ulum ve çeşitli seviyelerde dini eğitim görmüş kimselerdi.¹⁸⁰

Batıcı cephelerin lideri Abdullah Cevdet sahibi olduğu İçtihat'ta Batılı kurum ve görüşlerin “gülü ve dikenini” ile alınmasını savunuyordu. Özellikle kadın-din, tessesttür-şeriat, ilerleme ve İslamiyet denklemlerinde Müslümanlığı sert bir dille eleştiriyor; bu dinin kadını ezilmişliğe, horlanmaya mahkum ettiğini ilerlemeye engel olduğunu; dolayısıyla köklü bir reforma tabi tutulması gerektiğini söylüyordu.

¹⁷⁹Hanioğlu, a.g.e. s:55

¹⁸⁰Hanioğlu, a.g.e s.142

Kendisine destek veren Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı gibi isimlerin yazılarına da dergisinde yer veriyordu. Abdullah Cevdet, bozuk Bahailik inancını ise övmekteydi.

Fransız ihtilalından ve doğu ülkelerine etkisinde sonra, “İttihad-ı İslam” (panislamizim) in bir hayal ürünü olduğunu, Luther gibi İslam da reform yapacak birine ihtiyaç olduğunu belirtmekteydi.

Abdullah Cevdet, kadın hakları ve tesettür konusunda da Müslümanlara veryansın etmekte ve saldırgan bir üslupla, çarşafın kesinlikle kaldırılmasını, kadının sosyal hayata atılmasını savunan makaleler yazmaktaydı. Yine İslami aile hayatını eleştirmekteydi. Abdullah Cevdet savunduğu düşünceleri hayata geçirmek ve hayalinde ki batılı kadın tipiyle evlenmek için eşini boşamış ve hayranı olduğu hayatın süren biriyle evlenmiştir.

Yine Abdullah Cevdet, yeni ve canlı ırkların doğmasına imkan vereceği kanaatiyle, Türk ırkının da taze kan alıp hayatiyet kazanması gereğine inanmıştır. Bunun içinde safkan olduğuna inandığı batıdaki ırklardan Türkler için “tohumluk, damızlık” insanlar getirilmesi tezini savunmuştur. Abdullah Cevdet diğer bir olumlu tedbir, kanımıza kan ilave etmektir. Türkiye içine bir göç akımı sistemi oluşturulmalıdır. Ben bu sistemi inceliyorum sonuçlarını sağlık bakanlığına sunacağım. Bunun ana çizgileri; İtalya, Almanya gibi müthiş derecede artan milletler vardır. Bunlar Türkleştirmek şartıyla, arazi verilerek sosyal durumları elverişli hale getirilip, Türklerle evlendirilerek akrabalık ve karşılıklı ilişki kuralım diyordu.¹⁸¹

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde dış siyasette uğraştığı bir meselede, İngilizlerin desteğiyle Yahudilerin, Filistin'de bir Yahudi devleti kurma talepleri idi. Bu hususta dönemin yoğun tartışmalarına neden olan Siyonizm gibi siyasal düşüncelerin, Abdullah Cevdet tarafından ilgi ile karşılandığı görülmüştü. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organlarından ilk kez İttihat da Siyonizm konusunda bir makale yayımlanmıştı.

Bunun yanı sıra Abdullah Cevdet'in Viyana'da görüşmeler yaptığı Theodor Herzl'e, Yahudiler'in Filistin'e yerleşebilmeleri konusunda yardım etmesi ve ona

¹⁸¹ Ülken, a.g.e. s:110-111

Osmanlı yöneticilerine rüşvet vererek bu amaçlarına ulaşabilmeleri konusunda ilginç bir plan yapması, kendisinin bu konuya oldukça ilgi duyduğunu göstermişti. Bu konu da Herzl'in Avrupa'daki temsilcisi Vambery, İttihatçıları önceleri yarı kaçık kimseler olarak tanımlamıştı. Fakat daha sonra onlardan, Padişah'a yaranmak konusunda bir araç olarak yararlanmaya çalışmıştı. Devem eden süreçte Siyonistler, İttihatçıların bir iktidar alternatifi olarak belirmeleriyle, onlara karşı olan davranışlarını ittifak haline dönüştürmeyi ve Abdullah Cevdet ile olduğu gibi onlardan siyasal amaçlar yolunda yararlanmak istedikleri açıktı.¹⁸²

“Feylesof” Dr. Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Celal Nuri (İleri), Süleyman Nazif, Ahmed Şuayb gibi diğer İctihad yazarları Abdullah Cevdet ve Kılıçzade'ye kıyasla sınırlı bir batılılaşmadan yanaydılar.

b.3. PRENS SABAHADDİN

Prens Sabahaddin, Le Play okulunun takipçisi Demolins'in sciences sociales olarak tanımladığı fikirleri ilm-i içtima adıyla Osmanlı toplumuna tanıttı. Ona göre ilm-i içtima, sosyoloji biliminden farklı olarak, gözlem ve araştırma metotları ile sosyal yapıların temellerine inerek, üst yapı kurumlarını doğuran sosyal yapının kendine özgü şartlarını açıklamaya çalışmıştır.

Prens Sabahattin kendi siyasi sistemini oluşturmak maksadıyla Avrupa'da araştırmalarda bulunmuştu. Nihayetinde Abdülhamid'in mutlakıyetçi anlayışına karşı alternatif olarak Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdemi Merkeziyetçilik düzenini benimsemişti. Ona göre: merkeziyet demek hürriyeti tekele almak, çoğunluğu azınlığa çığnetmek, teşebbüs fikrini yok etmektir. “Âdem-i Merkeziyet” ise, sadece Mebuslar Meclisi vasıtasıyla İstanbul'da değil, aynı zamanda vilayet genel meclisleri ile vilayetlerin her tarafında milli denetimini kökleştirecektir. Ayrıca Osmanlıları Osmanlı Devleti'ne kalpten bağlayacak, milli ticaretimize sürekli genişlik vererek dışa karşı birlikte hareket etmeyi gerektirecek ve bu sayede kavmiyet rekabetlerini söndürmeğe kuvvetli bir vasıta teşkil edecekti. O halde “ İdari Âdem-i Merkeziyet “, “Siyasi Merkeziyet”i temine vasıta olarak Osmanlı vahdetinin gerçekleşmesini sağlayacaktı. Bu anlamda Terakki

¹⁸²Hanioğlu, a.g.e, s.174-175

gazetesindeki bir yazısında Prens düşündüğü bu vahdetiyeti gerçekleştirmek gayesiyle Rumeli'deki vatandaşlara bir davette bulunmuştu. Rumeli'yle birlikte tüm Osmanlı tebasını Âdem-i Merkeziyetçilik düşüncesi etrafında birleştirmek istiyordu.¹⁸³

Sabahaddin Bey toplumlari, communaire (kamucu-toplumcu- bütüncü) ve particulariste (bireyci-ferdiyetçi) olmak üzere, iki kategoride değerlendiriyordu. Ona göre, Fransa'da Almanya'da ve bu gelişmiş merkeziyetçi devletleri örnek alan Asya, Afrika, Güney Avrupa ve Güney Amerika ülkeleri gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da geniş bir kamu hâkimiyeti mevcuttu. Buralarda kişisel gelişme önemsenmediği, hatta engellendiği için kişiler her şeyi devletten bekler ve memuriyete rağbet ederdi.

Buna karşılık, eğitim sisteminin bireysel yetenekleri geliştirmeye yönelik olduğu İngiltere ile ABD gibi Anglosakson ve İskandinav ülkeleri gibi gelişmiş Batı toplumlarında fertler girişimciydi. Bireyci toplumda ekonomik sınıfların arasında girişim serbestisi ve rekabet hüküm sürerdi.

Ona göre, genel hayatın özel hayata hâkim olduğu sistemler siyasî baskı ve sosyal sefaletle mahkumdu. Merkeziyetçi Doğu toplumlarında, fertler cemaat baskısı nedeniyle ezildikleri için, toplum kişiliksizleşiyor ve gelişemiyordu. Bireyin özgürlük ve girişim ruhu köreltildiği ve özel girişime konan sınırlamalar yüzünden sermaye birikimi imkansızlaştığı için gösterişe yönelik tüketim ağır basıyordu.

Osmanlılar sosyal ve siyasal alanda mutlaka bütüncü yapıdan bireyci yapıya geçmeliydiler. Toplum yapısı “teşebbüs-i şahsî”yi (kişisel girişimcilik) özendirici bir değişikliğe uğramalıydı.

Prens Sabahaddin, milletlerin siyasî araçlarla kurtulabileceğine inanmıyordu. Ona göre, sosyal yapı değişmeden, ister mutlakiyet, ister meşrutiyet, isterse cumhuriyet olsun, ister hükümdar olan bir kişi, isterse adı Meclis-i Mebusan olan beş yüz kişi yönetsin sonuç değişmezdi. Meşrutiyetin (demokrasinin) gayesi halkın hükümeti denetleyebilmesiydi. Bu gayeye yönelik olarak, siyasette merkeziyetçilikten sıyrılıp yerel yönetimi (adem-i merkeziyet) “memleketin eczası” dediği köylere kadar yaymayı, belediye ve hukuk işleri konusunda özerk yönetimler kurmayı öneriyordu. Ona göre,

¹⁸³Akgün, a.g.e., s.412

özel hayatlarında bağımsız olmayan fertlerin oluşturduğu kendini idareden aciz bir toplum, kamu hayatını yönetemez veya denetleyemezdi. “İstiklâl-i millî, ancak istiklâl-i şahsi ile temin edilebilirdi.”

1908 sonrası gelişmeler sonucu idealleriyle gerçekler arasında sıkışan Prens Sabahaddin, önerdiği toplumsal dönüşümün öncülüğünü yapamadı. Avrupa’da son yüz yılda gerçekleşen devrimlerin, burjuva sınıfının eseri olduğunu ve burjuvaziyi de yeterince algılamamıştı. Özel teşebbüs konusundaki görüşlerini tarihe ve ekonomi biliminin verilerine dayandıramamış, konuyu daha çok sosyal bir sorun, bir eğitim sorunu olarak algılamıştır.

b.4. BAHA TEVFİK

Felsefeyi, ilim ve fennin varamadığı yer olarak tanımlayan Baha Tevfik, dönün felsefesinin bugünün bilimi olduğunu, bugünün felsefesinin de yarının bilimi olacağını savunuyordu.

Pozitivist-materyalist Baha Tevfik, düşüncenin, “beyinin maddi bir işlevi” olduğunu öne süren biyolojik materyalist görüş doğrultusunda metafiziği tamamen dışlıyordu. O da ateistti ve dinin yerini felsefenin alması gerektiğini savunmuştu. “Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphanesi”ni kurdu. Felsefi eserler yayınladı. Alman filozof Ludwig Büchner’in Kraft und Stoff isimli kitabını Madde ve Kuvvet adıyla çevirdi ve yayınladı.

Dr. Rıza Tevfik ile birlikte idadilerde (lise) felsefe derslerinin müfredata girmesinde rol oynadı. Kendisi de felsefe öğretmenliği yaptı. Felsefe Dergisi’ni çıkarttı. Biyolojik materyalizmi tanıtmak için Felsefe Dergisi’nde “Mektep Dersleri” adıyla ekler yayınladı. İştirak gazetesinde sosyalizmle ilgili makaleler de yazdı.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Göçmen, a.g.e s:164

C. JÖN TÜRKLER VE YAYIN ORGANLARI

Yeni Osmanlılar gibi Jön Türkler de faaliyetlerini gazete çıkartarak gerçekleştirmişlerdir. Batı'da üretilen fikirleri tercüme veya aktarma işlevini dergi ve gazeteler üstlenmişlerdi. Şinasi ve Ahmed Cevdet Paşa arasında görülen karşıtlık, İkinci Meşrutiyet döneminin gazeteci aydınları tarafından yeniden üretildi. O vakte kadar İstanbul'da dört gazete yayınlanıyordu. Bunlar, Ahmed Cevdet Bey'in İkdam'ı, Mihran Efendi'nin Sabah'ı, Ahmed Midhat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat'i ve Saadet isimli bir başka gazeteydi.

1 Ağustos'ta Tanin yayın hayatına girdi. Servet-i Fünûn tekrar yayınlanmaya başladı. Bir-iki ay içinde tüm ülkede yayınlanan gazete, dergi, broşür vb. sayısı 689'a ulaştı. Bunların 361'i İstanbul'da neşrediliyordu. Şahsi kinler, hırslar, duygular da etkili oluyordu. İkinci Meşrutiyet döneminin hemen başında yaşanan gazete patlaması, biraz da bu yüzdendi. Bu dönemde Bâbîâli sadece hükümet merkezi değil, basının da merkezi olmuştu. Fikir hayatını ve kamuoyunu biçimlendiren basın, yerleşmek için Bâbîâli'yi seçmesi anlamlıydı. Çünkü iktidara gerçek fiziksel yakınlık çok önemliydi. Siyasî mücadele fırkalar arasında fikirler çerçevesinde yapılmak yerine, gazete sütunlarında yapılıncaya hırçın bir üslup yerleşti. Şûrâ-yı Ümmet ile birlikte İTC yayın organı Tanin'in başyazarı Hüseyin Cahit Bey'in (Yalçın) İkdam başyazarı Ali Kemal yahut Tanzimat başyazarı Lütfi Fikri ile giriştiği hırçın polemikler başka yazarlar tarafından devam ettirildi.

Batılı akımların Osmanlı mekteplerine kitaplar aracılığıyla girmesine ek olarak "Edebiyatı-Cedide" kurucuları 1891 yılında yayınladıkları Servet-i Fünun dergisi ile Rıza Tevfik, Ahmed Şuayıp ve Mehmed Cavit'in çıkardıkları Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye(ekonomi ve sosyal bilimler) dergisi, ülkede pozitivist yaymaya çalışmışlardır. Bu yelpazeye daha sonra, Tevfik Fikret, Celal Nuri ve ateistliğiyle tanınan Abdullah Cevdet katılmışlardır. Bu kümenin yayın organları ise İctihat dergisidir.

Fransız devriminden etkilenen, Osmanlı yarı aydınları pozitivist bakış açısıyla işe koyulmuşlar ve bu nedenle madde-ruh, bilim-din, insan, idealizm, pozitivism, metafizik, materyalizim; özelde İslam-Allah, madde, ruh, ahret, cennet, günah, akıl,

iman, insan, toplum vb. konularda fikirlerini yayınlamışlar ve tartışma ortamı oluşturmaya çalışmışlardır.

Namık kemal ve Ziya paşa gibi yeni Osmanlılar, Avrupa medeniyet'i ve eğitiminin Osmanlıdan daha ileri ve üstün olduğunu yazıp çizerlerken; Reşat “Frenklerde bir telaş” başlıklı yazısında, “Avrupa’dan gelişmiş bilim ve sanayi almaya çalışacağız. Ancak sokak baloları, ahlak serbestliği, açlıktan ölenlere acımamak, insaf ve merhamette, lüzumsuz garip sözcükler gibi bakmak türünden şeytan belalarını istemiyoruz demektedir.

Jön Türkler, böyle bir düşünce mirası sahibi olarak ortaya çıkmışlardır. Osmanlı'nın ilk pozitivistti sayılan Ahmet Rıza 1885'te Paris'ten kardeşine yazdığı bir mektupta, dine karşı tutumunu açıkça yazıyordu.

İttihat terakki öncülerine göre: “ hayat, birleşme ve çoğalma ile nitelenmiş, kimya fizik elementlerinden ibaret” olup; “doğadaki her şey dönüşüm ve yenilenmedir, zaman değişimiyle devlet düzenleri ve toplumsal yapılarda değişmelidir.

Abdullah Cevdet'in “Kahriyat” dergisinde dile getirdiği “fen ve bilim sayesinde evrendeki düğüm çözüldü; artık yaradılış ve hayatın sırrı bana aşikar oldu” oldu yolundaki düşünceleri, İttihat ve terakki teorisyenlerinin “yaradılış, doğa, yasalar ve toplumsal değişim” konusundaki görüşleri, materyalist ya da sosyal biyolojik Darwinizm'den başka bir şey değildir.

1904 yılında Cenevre'de İçtihat dergisini yayınlamaya ve mutlak Batılılaşmayı savunmaya başladı. Bu tavrı ilerencilik olarak tanımlıyor, doğudan gelen her şeyi gerici buluyor, medreseye karşı çıkıyor, geleneğe bağlanmayı gerencilik olarak niteliyordu. Türkçe'yi, milli kültürü sağlayacak ve tüm Müslümanlara muasır medeniyet yolunu açacak bir araç olarak görüyordu. Daha önce dar bir çevrede tartışılan Latin alfabesine geçişi açıkça ve ısrarla savunuyor, uluslar arası ölçü ve tartı sisteminin alınmasını öneriyordu. Kültür sorunları çözülmeden politika yapmayı faydasız buluyordu. Bu nedenle İçtihat dergisinde, Osmanlı toplumunu medeniyet akımına katmak üzere kadın hakları, çocuk eğitimi, köylülük, nüfus, medreseye karşı oluş ve ailenin modernleşmesi gibi konuları işledi. Batılı yazar ve düşünürlerin önemli yapıtlarının herkesin kolayca okuyacağı şekilde tercüme edilmesi için gayret etmiş, kendisi de tercüme yapıyor. Materyalist olmasına

rağmen, maneviyatın beslenmesini önemsemiş, diyalektik ve tarihi materyalizm ile ilgilenmeyip, toplumda dinin yerini almasını umduğu biyolojik materyalizmi benimsemişti. Sorunların, insanların zekâsını ıslah ve tamir etmekle çözüleceğini düşünüyordu.¹⁸⁵

1904'te Abdullah Cevdet tarafından Cenevre'de yayınlandıktan sonra, Osmanlı başkentindeki ilk sayısı 1912'de çıkartılmaya başlayan İçtihat da her ne kadar kendi aralarında tam bir görüş birliğine varmış olmasalar da, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı Beylerin de aralarında bulunduğu bu grup, Batılılaşma tezlerini burada ifade ediyorlardı. Ortaya atılan fikirlerin başında Batı'nın üstünlüğünün tartışılmaz bir temele, bilime dayandığı, dolayısıyla ona karşı çıkmanın mümkün olmadığı üzerinde durulmaktadır. Güçlü Avrupa karşısında durmanın mümkün olamayacağı ve her halükarda Batılılaşmaktan başka çare olmadığını savunurlar. Batılılaşma karşısında engel olarak, geleneksel değerler ve din kurumunu görmektedir. Batıcılara göre çağın gereklerine ters düşen bu değerlerden toplumu kurtarmak ve Batılılaşmanın gerçekleşebilmesi için dinin toplumda kesin olarak ikincil bir role geçirilmesinin gerektiğine inanmışlardır. Aynı zamanda bu dönemde Batıcı yazarlar tarafından Avrupa adab-ı muaşeretini Osmanlı toplumuna tanıtan ve uyarlamasını yapmaya çalışan tercümelemlerle karşılaşmaktadır. Bu tercümelerin öncüsü olarak Abdullah Cevdet'i görmekteyiz.¹⁸⁶

II. Meşrutiyet dönemi siyasi fikir akımları içinde Batıcılar diye bilinen grubun 1912'de İçtihad gazetesinde gerçekleştirilecek hedefler adıyla yayınladıkları program batıcıların uzun süredir dergilerinde işledikleri Batılılaşma yolunda yapılacakların toplu halde işlendiği bir öneridir. Bu önerileri, daha sonraları gerçekleşecek Cumhuriyet devrimlerinin bir taşıdığı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu program Abdullah Cevdet'in "Pek uyanık bir uyku" adlı makalesinde gördüğü bir rüyayı anlatmasıyla tasvir edilmektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Kutlu, a.g.e, s.311

¹⁸⁶ Özer İlbeyi, Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma İstanbul'da Sosyal Değişimler, İstanbul, Truva Yayınları, 2005, s.41

¹⁸⁷ Abdullah Cevdet, "Pek uyanık bir uyku", İçtihad, No:55, 6 Mart 1913, ss. 2-4

SONUÇ

İlk jön Türk hareketi 1865 yılında teşkilatlanmış ve 1876 darbesiyle yapılan yönetim değişikliğini gerçekleştirerek tarihten çekilmişlerdir. Ama temelde jön Türk felsefesi kalmış ve İttihat ve terakki çizgisiyle devam etmiştir. Bu harekete Jön Türk adını Mustafa Fazıl Paşa vermiştir.

Jön Türklerin oluşumunda iç etkenlere baktığımızda şu sonuçlara ulaşmaktayız:

a- Devletin kötüye gidişinin önlenememesi.

b-Osmanlının geniş sınırları içinde milliyetçilik akımlarının başlaması, iç huzuru alt üst etmiş ve böylece devlet huzurunun yok edilmesi için gerekli ortam hazırlanmak istenmiştir. Bunda da içten ve dışarıdan desteklerle istenilen sonuç alınmıştır.

c-Batı hayranlığı, Müslüman kimliğini üzerinden atmış şahsiyetler üzerinde gözükara bir destek bulmuş, yeni neslin bir kısmı batı tarzı bir yapılanmaya yönlendirilmiştir.

d-Hıristiyan, Yahudi ve Ermenilerin propagandalarının sonucu azınlıklara geniş haklar verilmiş ve milli birlik ve beraberlik giderek bozulmuştur.

e-Tanzimat hareketlerinin bir neticesi olarak, Osmanlının hiçbir ihtiyacına cevap veremeyen suni bir hürriyetçilik dalgası oluşturulmuş, böylece İslam aleyhinde bir yapılanma meydana getirilmiştir.

İç etkenler böyleyken bir de jön Türklerin oluşumuna ortam sağlayan dış etkenler vardır bunları ise şöyle sıralayabiliriz:

a-Siyasal olarak, kilisenin haçlı zihniyeti ve siyaseti yüzyıllar boyu hiç değişmemiş, ama kılık değiştirerek, her zaman başka bir kimlikle Osmanlı Müslümanlarının karşısına çıkmıştır. Hıristiyan Avrupa'ya göre, İslam, Osmanlı ya da Türk fark etmiyordu. Onların İslam düşmanlığı devam ediyordu, tek engel, karşılarında Osmanlı-Türk unsuru olarak görülmekteydi. İslam düşmanlığını Osmanlının şahsına

yönelik olarak sürdüren Avrupalılar, siyasi bir birlik oluşturarak her dönemde masabaşı oyunlar tezgahlayarak, Osmanlıyı her yönden yıpratmak için ellerinden gelenin fazlasını yapmışlardır. Bu konuda Osmanlı sınırları içinde yer alan, yabancı unsurları sürekli olarak kullanmışlardır.

b-Batı ve haçlı dünyası, ekonomik ve teknolojik gelişmeleri sürekli olarak Osmanlıyı, kendi ablukalarına alabilmek doğrultusunda kullanmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır. Osmanlı, dış borçlanmayla istenilen tavizleri vermeye zorlanmış, alınan yeni borçlarla da devlet, istikbalinden tavizler vermiştir. İçerideki düşmanlarda, ülkenin her yerinde faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüşler devletin zayıflamasını kendi amaçları doğrultusunda kullanmışlardır.

c-Osmanlı ordusu, Avrupa karşısında askeri üstünlüğünü kaybedince, hezimet ve mağlubiyetler birbirini takip etmiş ve böylece askeri, siyasi denge alt üst olmuştur. Avrupa'nın etkisi ve teşvikiyle başlayan ve devlete başkaldıran jön Türk hareketi ile devlete öldürücü darbe vurulmaya başlanmıştır.

Bunların hepsi, davalarına hizmet yerine kendilerine hizmeti gaye edinmişler, millet bütünlüğünden önce kendi bütünlüklerini düşünmüşler ve sadece kendileri için yaşamışlardır. Bu bakımdan jön Türklerin Osmanlı toplum yapısına getirdikleri tek şey yanılığın bütünü ve körü körüne bir batı hayranlığı olmuştur.

1865 yılında gizli bir teşkilat havası içinde, bir araya gelen ve aralarında aldatılmış genç Osmanlı entelektüelleri, batıların geliştirdikleri tezler doğrultusunda kendilerine mal ettikleri fikir ve eylemleri ile siyasi tutum ve davranışlarıyla, devletin problemine bir cevap verememişler ve devletin yararına bir tavır koyamadıkları gibi çöküşüne de engel olamamışlardır. Çünkü bu kişiler, milli bir ihtiyacın etkisi olmaktan çok; saray çevrelerinde kümelenmiş farklı hedeflere yönelmiş insanlardı. Hepsinde bir bütün olarak, devletin ihtiyacı olan siyaseti üretmekten uzaktılar. Bu kişiler Osmanlı devletinin bir İslam Devleti olduğunu ve bu sayede yıllarca dimdik ayakta kaldığını görmezden gelerek ve bu devletin sınırları içinde yaşayan insanların sanki hiçbir hakları yokmuş gibi hürriyet, adalet ve eşitlik koruyuculuğunun arkasına sığınmışlardır. Oysa onların bu hürriyet, eşitlik ve adalet çığırtkanlıkları mason prensiplerinden başka bir şey değildi.

Osmanlı devletinin birinci görevinin adalet içinde vatandaşını kollamak olduğunu ve bu görevi Osmanlının en iyi ve adil bir şekilde yerine getirdiğini bildikleri halde bu şahsiyetler devleti bu konuda eleştirmekte ve bir uyarı mesajı gibi bunu padişaha iletirlerken, Anadolu'da, Ermenilerin Yahudilerin ve diğer Hıristiyan unsurların hürriyete sahip, Osmanlı adil idaresinde yaşadıklarını görmezden gelmişlerdir. Batının onlara empoze ettikleri fikirleri sorgulamadan kabul etmişlerdir. Batının kültür emperyalizmi kendini aydın zanneden kişilerin düşüncelerini kendine esir etmiş, bunlarda kuru sözler ve sahte prensiplerle birer kurtuluş reçetesi hazırlamışlar ama bu reçete devletin kurtuluşu değil yok edilmesinin reçetesi olmuştur.

Jön Türkler, eski idareye son verilmesini meşrutî yönetime geçilmesini ve milli kültürün batılılaştırılmasını istemekte ama bu isteğin dayandığı tutarsızlığı bir türlü fark edememekteydiler. Çünkü onlar dünyanın üç kıtasına yayılmış rengarenk Osmanlı unsurlarının birbirine perçinlenmesi için, meşrutiyeti istemekte ve dinin geri plana itilmesini çözüm olarak görmekteydiler. Ama bunu yaparken Osmanlı devletine milliyetçilik fikirlerini gizlice sokarak devleti parçalamak isteyenlerin akıl hocaları olduklarını unutmuyorlardı. Aslında jön Türkleri ihtirasları doğrultusunda kullanan Mustafa Fazıl Paşa'da onları çok kez yüz üstü bırakmış ama onlar her seferinde bu paşanın etrafında toplanmaya devam etmişlerdir. Yine zaman içinde fikir ayrılıklarına düşen jön Türkler teker teker hükümetle anlaşarak yurda dönmüşlerdir.

1865 yılına İstanbul'da meşrutiyeti getirmek için kurulan ve Fransa'da varlığını sürdüren daha sonra tarihten silinip giden jön Türk hareketinin öncü kadrosu hiçbir zaman bir birlik içinde hareket edememişlerdir. Jön Türklerin düşüncelerine bakıldığında, düşüncelerinin bir çelişkiler yumağı olduğu görülmektedir. Bu kişiler hiçbir zaman eylem adamı olarak hareket edememişler, kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmekten kendilerini alıkoyamamışlardır. Kimileri ise intikam peşinde bu cemiyetin içinde yer almış kimisi ise yüksek makamlara ulaşabilmek için bu hareketin içinde yer almıştır.

Tanzimat ile beraber ortaya çıkan, kişilik ve kimlik erozyonu; kendi medeniyetimize ve onun esaslarını dokuyan İslâmî kıymet hükümlerine karşı yabancılaşmanın, hatta yer yer düşman kesilme paranoyasının, aydın ve bürokrat tabakasında palazlanmasına sebep olmuştur. Böylelikle, eşya ve hadiselere bakışta ve

insan-hayat-kainat ilişkisini ifadelendirmede, ananevî ve dinî kıstasların yerine, sadece akklı ve ilmi rehber edinen, kimi zaman putlaştıran, pozitivism, materyalizm ve sekülerizm gibi ithal cereyanların egemen olmasını sağlamıştır.

Jön Türkler, devlet ve toplum yapısı içinde nasıl bir uygulama ortaya koyacaklarını bilmediklerinden ayrıca; ideolojik bir yapılanma gösterememişlerdir. I. Meşrutiyetin ilanı ile tarih sahnesinde çekilmişler ve daha sonra İttihat ve terakki adında yeni bir versiyona girerek yeniden tarih sahnesine çıkmışlar ve Osmanlı devletini yok edenler olarak imzalarını silinmez kalemle tarihe atmışlardır.

Osmanlı-Türk siyaset tarihinde jön Türklerle başlayan kargaşa, İttihat ve Terakkiyle sürmüştür. II. Abdülhamid Han'ın bütün gayretlerine rağmen Osmanlı devleti bunların tasallutundan kurtulamamıştır.

İşin özeti, jön Türk hareketinin başlattığı akım, tarihin sayfalarında, kendi yapısı içinde, bütünlük göstermeyen bir harekettir. Osmanlıya bir fayda getirmediği gibi koskoca bir devletin parçalanıp yok olmasını hızlandırmıştır. Bu kişilerin düşünceleri ve davranışları milli bütünlüğü zedelemiş, İslam inancına darbe indirmiş, batı hayranlığının eseri ve neticesi olarak oluşmuştur. Bu hareket ciddi bir sistem oluşturamadığı, sağlam bir fikir zemini uygulayamadığı, Hıristiyan, gayri-müslim ve masonlarla diğer grupların desteğiyle oluştuğu ve onların yönlendirilmeleriyle hareket ettikleri artık bir gerçektir.

ÖNERİLER

Tanzimat döneminde Osmanlı devleti tarafından, Batının ilim ve tekniğini öğrenmesi için Avrupa'ya gönderilen ama Avrupa'daki hayatı görüp gidiş maksatlarını ve öz benliklerini yitiren Jön Türkler Ülkeye döndükten sonra kendi manevi değerlerine ve kültürlerine savaş açmışlardır.

Osmanlı devletinde jön Türklerle başlayan ve jön Türklerin devamı olan İttihat ve Terakkiye, devlet politikası haline gelen, batılılaşma hareketleri, kendi kültürünü ve manevi değerlerini küçümseme, hor görme bu grupların içinde yer alan kişiler tarafından cumhuriyet sonrası da devam ettirilmiştir. Aslında bu kişiler 31 mart, olayında kendilerine yardım eden mason localarına, yardımları karşılığında vermiş oldukları sözleri yerine getirmeye çalışmaktaydılar. Çünkü Siyonistler, hareket ordusu İstanbul'a doğru yürüyüşe geçtiği zaman farmason subayları manen ve madden destekleyeceklerine dair söz vermişler ve bu destek karşılığında da şu şartları ileri sürmüşlerdir:

a-Sultan II. Abdülhamid Han tahttan indirildiğinde mülki ve askeri idarelerde, farmason ve Selanikli olan gruplar egemen kılınacaklar.

b-Osmanlı Devleti laiklik prensiplerini kabul edecek.

c-İslam harflerinde değişiklik yapılacaktır.

d-İttihat ve Terakki fırkası, Filistin'de 38.000 km bir arazide kurulması düşünülen Yahudi devleti için destek verecek.

e-Orta Doğu'da muhtemel bir İngiliz-Osmanlı savaşında, Büyük Britanya ordusuna karşı farmason subaylar merkezden tayin edilecek.

f-Bu sözleşme, Yahudiler kendi kolonilerini ve Yahudi devletini kuruncaya kadar geçerliğini koruyacaktır.

Bu sözleşmeyi belirttikten sonra, çalışmamızdan çıkardığımız sonuçlar doğrultusunda şu önerileri yapabiliriz.

1-31 Mart olayının arkasından da, memleketin her yerinde İttihat ve Terakki kanalıyla mason locaları açılmıştır. Kısa bir süre içerisinde sırf İstanbul'da 24 tane mason locası açılmıştır. Ve bu mason locaları cumhuriyet sonrasında da jön Türklerden olan Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Yunus Nadi, Mehmed emin Yurdakul gibi kişilerle omuz omuza çalışmalarına devam etmişler ve Türk milli kültürünü yok ederek batı kültürünü yerleştirme faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu bakımdan bu araştırma doğrultusunda bu kişilerin cumhuriyet sonrası toplum yapısını modernleştirmek adına nasıl çalışmalar yaptıkları incelenebilir.

2- Cumhuriyet sonrasında Abdullah Cevdet, her ne kadar milletvekili olamadıysa da, önceki döneme oranla bu dönemde, materyalist fikirlerini çok daha rahat bir biçimde sergilemeye devam etmiştir. Bir taraftan din büyüklerine hakaretin suç olmaktan çıkarılması, diğer taraftan yayınlarından bir kısmının devlet tarafından desteklenmesi, cesaretini daha da artırmıştır. Bundan sonra, dinin toplumsal gelişmeye engel teşkil ettiği iddiasını açık bir şekilde yazmaya başlamıştır. Abdullah Cevdet'in fikirleri ve din hakkında ileri sürdüğü görüşler, dinde reform yapma iddiasında bulunanlara büyük bir dayanak teşkil etmiştir. Yazıları ve görüşleri, basında cereyan eden dinde reform taleplerini önemli ölçüde arttırmıştır. Bu bakımdan cumhuriyet sonrası yapılan yeniliklerde Abdullah Cevdet'in düşüncelerinin etkisi araştırılabilir.

3-Bu çalışma doğrultusunda, Jön Türklerin eğitim anlayışları üzerine bir araştırma yapılabilir.

4-Yine jön Türkleri yöneten mason localarının, cumhuriyet sonrası faaliyetleri bu çalışma doğrultusunda incelenebilir.

5-Mason localarının halkevleri ve köy enstitüleriyle olan ilişkilerini ve materyalizmle, pozitivistimin halka bu kurumlar tarafından nasıl aşılarmaya devam edildiğinin araştırılması bu çalışmanın devamı bakımından önemli olabilir.

6-Önce jön Türkler daha sonra İttihat ve Terakki cemiyetinin içinde yer alan Emil Durkheim'in fikirlerini benimseyen ve çalışmalarını Emil Durkheim'in fikirlerine göre yürüten Ziya Gökalp'in yaptığı çalışmaların, batı kültürüne yaklaşımının yeni bir boyutu olarak araştırılması da, cumhuriyet sonrası başlatılan batılılaşma hareketlerinin özelliklerini ortaya koyabilir.

7-Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan ve jön Türklerin çoğu tarafından benimsenen ve Türk toplumuna kabul ettirmek istenen materyalizm, darwinizm ve pozitivistimin, cumhuriyet sonrası milli kültür unsurları, toplum ve gençler üzerinde nasıl etkilerinin olduğu konusunda incelemeler yapılabilir.

8-Yine araştırmamızın devamı olarak bir dönem lise müfredatındaki dersler ve okutulan kitaplar incelenerek de materyalizm, darwinizm ve pozitivistim'in gençlere nasıl tanıtılıp milli kültür ve manevi değerlerden uzaklaştırılmaya çalışıldığı konusunda incelemeler ve araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

ABADAN YAVUZ, Tanzimat Fermanı'nın Tahlili, Tanzimat I.

ABBASLI NAZİLE, Ali Suavi'nin Düşünce Yapısı, Bilge yayınları, İst 2002

AKIN, RIDVAN, Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918, Der Yayınları İstanbul 2004

AKŞİN, SİNA, Jön Türkler, İttihat ve Terakki, İmge Yayınevi, İstanbul 199

AKGÜN MEHMET, 1839-1920 Yılları Arasında Türk Fikir Dünyası'nda Temsil edilen İki Felsefi Akım, Yeni Türkiye Yayınları Ank 1999

AKYÜZ, Batılılaşma Hareketler, <http://mimas.campus.ankara.edu.tr/~sozer/bati.htm>

ALKAN, AHMET TURAN, II. Meşrutiyet Döneminde Ordu ve Siyaset, Cedid yayınları Ank, 2009

BERKES, NİYAZİ, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

BERKES, NİYAZİ, Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, cumhuriyet gazetesi 1997

BERNARD LEWIS, Modern Türkiye'nin Doğusu, Çeviren: Metin KIRATLI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998,

BİLGEGİL M. KAYA, Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma, Sevinç matbaası Ank 1979

BOLAY HAYRİ, Namık Kemal'in İslam'a Bakışı, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları Ank 1992

- BULAÇ, ALİ, İslam Dünyasında Toplumsal Değişme, Beyan yy 1993 İst
- ÇAVDAR TEVFİK, İttihat ve Terakki, iletişim yayıncılık İst 1991
- ÇETİNKAYA, BAYRAM ALİ, ‘Modern Türkiye’nin Felsefi Kökenleri
- DABAYAN LİVAN PANAS, Osmanlı’da Şer Hareketleri ve II. Abdülhamid Han, Kültür Sanat Yayınları İst 2003
- DANIŞMEND, İ.HAMİ, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1961
- DEMİRTAŞ, BARIŞ, ‘Jön Türkler Bağlamında Osmanlı’da Batılılaşma Hareketleri’ U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 13, Bursa 2007/2.
- DERİNGİL SELİM, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi, Yapı Kredi Yayınları İst 2002
- DOĞAN MEHMET, Batılılaşma İhaneti, İz yayıncılık İst 2005
- DÜZDAĞ, M.ERTUĞRUL, Yakın Tarihimize Gizli Çehreler, Geyik yayınları, İstanbul 2004.
- EBUZZİYA, TEVFİK, Yeni Osmanlılar Tarihi, Kervan Yayınları İstanbul 1973
- EBUZZİYA, TEVFİK, Tefrika-i Tarihiyye, Yeni Osmanlılar, Yeni Tasvir-i Efkâr, No:24–26, 23–25 Haziran
- EKİZ OSMAN NURİ, Türk Yazarları Dizisi Şinasi Hayatı Sanatı ve Eserleriyle 1985
- ERİŞ METİN, Osmanlı Devletinde Batılılaşma Hareketleri, Türkler Ansiklopedisi c: XIV Yeni Türkiye yayınları, 2002

- ERTÜRK, HÜSAMEDDİN, İki Devrin Perde Arkası, Pınar yayınları İst 1964
- EŞREF, EDİP, Avrupalılar Osmanlı Devletinin Temellerini Nasıl Çökerttiler
Sebilürreşad, II/30, İst 1949
- FEROZ, AHMED, 1908-1914 İttihat ve Terakki, Çev Nuran Yavuz, Kaynak
yayımları, İst 1971
- GENCER, MUSTAFA, Osmanlı Türk Modernleşme sürecinde Kültür, Din ve
Siyaset ilişkileri.
- GÖÇEK, FATMA MÜGE, Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun
Çöküşü. Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme,
Ankara 1999, s. 305.
- GÖÇMEN MUAMMER, isviçre'de Türk Basını ve Türk Siyasi Hayatına
Etkileri 1995
- GÖLE NİLÜFER, Batı Dışı Modernlik, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce
c:3 Modernleşme ve Batıcılık, İletişim yayınları İst 2002
- GÜNEŞ İHSAN, Türk Parlamento Tarihi, TBMM Vakfı Ank
- GÜNGÖR, EROL, Türk kültürü ve Milliyetçilik, Ötüken yayıncılık, İst 1999
- HARDT, ENGEL, Tanzimat ve Türkiye, Çev. Ali Reşat, Kaknüs yayıncılık İst
1993
- HASAN AMCA, Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İyüzü 1908-1918, Arba
Yayımları İstanbul 1989
- HANİOĞLU, M. ŞÜKRÜ, Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve
Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902) İletişim
yayımları, İst 1985

- HANIOĞLU M. ŞÜKRÜ, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal neşriyat İstanbul 1985.
- HANIOĞLU M. ŞÜKRÜ, Batılılaşma, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları İst 1992
- IŞIN EKREM, Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi 1985.
- İHSAN, AHMET, Matbuat hatıralarım c:2 A. İhsan mat. İst 1993
- İNAN YUSUF ZİYA, Jön Türklerden İttihat Terakki Cemiyeti'ne İst 1978
- İRTEM, SÜLEYMAN KANI, Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön Türk İhtilalı, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999
- KADRİ, HÜSEYİN KAZIM, Bir Milletın Dirilişii, Haz. Hakan Özalp, Mehmed Nizameddin Özalp, İst 2008
- KARAL ENVER ZİYA, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu yayınları Ank 1993
- KARPAT, KEMAL, Osmanlı Geçmişii ve Bugünün Türkiye'sii İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları 2004
- KARADAĞ, RAİF, Muhteşem İmparatorluğu Yıkanlar, Abdülaziz'in Katli Olayı, Berikan Yayıncılık, Ankara 2001
- KAYA, BİLGEĞİL, Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma, s. 85, Atatürk Üniv. Basımevi, Erzurum 1970.
- KAYALI, HASAN, Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliğii ve İslamcılık (1908-1918), 2. Baskı tarih Vakfı Yayınları İst 2003.

KOCABAŞ, SÜLEYMAN, Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı?
Hayaller... Komplolar... Kayıplar... 1890-1918, Vatan
Yayınları İstanbul 1991

KOLOĞLU, ORHAN, Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamid, İletişim Yayınlar,
İstanbul, 1998.

KOLOĞLU ORHAN, Osmanlı'da Basın ve Kamuoyu, Osmanlı Ansiklopedisi
c:6, İz yayıncılık İst 1933

KORELÇİ MURTAZA, Pozitivizm'in Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri, Hece
yayıncılık Ank 2000

KURAN, AHMED BEDEVİ, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası,
İstanbul 1945

KUTLU SACİT, Didar-ı Hürriyet Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913
İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları 2004

MARDİN, ŞERİF, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları,
İstanbul 1999

MEHMED SELAHADDİN BEY, İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı
Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim, İnkılap
yayınları, İstanbul 1986

MORDTMANN, ANDREOS DAVID, İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Çeviren:
Gertraude Songu-Habermann, Pera Yayıncılık, İstanbul
1999

MÜFTÜOĞLU, MUSTAFA, Yalan Söyleyen Tarih Utansın, 3.cilt, Çile
yayınları, İst 1976

OKAY ORHAN, İlk Türk Pozitivist ve Naturalist'ti, Hareket yayınları İst 1969

ORTAY, İLBER, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Alkım yayınları İst 2005

- ÖKE, KEMAL, İngiliz casusu prof Arminus vambery'in gizli raporlarında II. Abdülhamid ve dönemi üçdal neş. İst 1983
- ÖZER İLBEYLİ, Avrupa yolunda Batılılaşma ya da İstanbul'da Sosyal Değişimler, Truva yayınları 2005 İst
- ÖZTUNA YILMAZ, Büyük Osmanlı Tarihi, c:5 Ötüken Neşriyat İst 1995
- PETRASYON, YURİY AŞATOVİÇ, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Bilgi Yayınevi İstanbul 1974
- RAMSAUR ERNEST, Jön Türkler ve 1908 İhtilalı, çev. Nuray Yavuz, Sander yayınları İst 1982
- RODARİC, H. DAVİSON, Osmanlı İmparatorluğunda Reform 1856-1876, Çeviren: Osman Akınhay, Papirüs Yayınları, İstanbul 1997.
- RIZA, AHMED, Batının Doğu Politikasının Ahlaken İflâsı (trc. Ziyad Ebuzziya), İstanbul 1982;
- SIRMA, İHSAN SÜREYYA, Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990
- SIRMA, İHSAN SÜREYYA, Tanzimat'ın Götürdükleri, 3. Baskı, Beyan yayınları, İst 1999
- SOKO, ŞAKİR, Sultan Hamid'in son günleri(muhafızı Rasim Bey'in hatıraları) Anadolu Türkevi, İst 1953,
- ŞERİFOĞLU ÖMER FARUK, Ahmet Rıza, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi c:I Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları İst 2008
- TAHSİN PAŞA, Tahsin Paşa ve Yıldız Hatıraları, İstanbul 1996

- TEKELİ İLHAN, TÜRKİYE'DE Siyasi Düşüncenin Gelişimi konusunda Bir Üst Anlatı, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim yayınları İst 2002
- TEMO, İBRAHİM, İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba Yayınları İstanbul 2000
- TEPEDELENLİOĞLU, NAZİF, Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılık, Divan yayınları İst 1978
- TUNAYA, TARIK ZAFER, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları 2004
- TURHAN, MÜMTAZ, Garplılaşmanın Neresindeyiz, İstanbul 1980;
- TÜRKÖNE, MÜNTAZER, Siyasi ideoloji olarak İslamcılığın doğuşu, iletişim yayınları İst 1993
- TÜRÖNE, MÜNTAZER, Osmanlı'da Islahat ve Teceddüt, Osmanlı Ansiklopedisi c:6, iz yayıncılık İst 1999
- UÇMAN ABDULLAH, Şinasi, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi c:II Yapı Kredi Kültür ve Sanat yayıncılık İst 2008
- UÇMAN ABDULLAH, Prens Sabahaddin, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi c:II Yapı Kredi Kültür ve Sanat yayıncılık İst 2008
- UÇMAN ABDULLAH, Murat(Mizancı) ,Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi c:II Yapı Kredi Kültür ve Sanat yayıncılık İst 2008
- ÜLKEN, HİLMİ ZİYA, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul 1979;
- YALÇIN, HÜSEYİN CAHİT, siyasi anılar T.İş bank kültür yayınları İst 1976

YALÇIN, MUSTAFA, Jön Türklerin Serüveni, İlke Yayıncılık, İstanbul, 1994

YAMANER MELİKE BATUR, Kitle İletişim Özgürlüğü, Turhan yayınları
Ank 2006

II. ABDÜLHAMİD, Siyasi Hatıralarım, Hareket Yayınları, İstanbul 1975

SULTAN II. ABDÜLHAMİD, Devlet ve Memleket Görüşlerim, Çığır
yayıncılık, İst 1976

OSMANLI TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ, c.IV Türkiye Gazetesi

EKLER

A. JÖN TÜRKLERİN İTİRAFLARI

Jön Türklerin, mili yerli ve ilmi olmayan fikirlerinin Osmanlıya getirdiği yıkımın sonuçlarını gören bir kısım Jön Türk kendilerini eleştirirken şunları yazmışlardır:

“Son asırda Avrupa’nın emperyalist devletleri, başta İngiltere bulunmak şartıyla Türklük aleyhine durmadan dinlenmeden neşriyatta bulundular. Meşhur Gladiston(İngiliz başbakanı) İngiliz parlamentosunda eline Kuran-ı alıp: Türkler bu kitapla yürüdükçe medeniyete muzırdır(zararlıdır) demişti.

Bu sözle, güya adliyemizin ve içtimai hayatımızın medeniyetle uyuşmayacağını anlatmıştı. Ve biz gençler yanlış görüş ve inanışla ona hak vermiştik.¹⁸⁸

“İçtenlikle söylemek gerekir ki İslamiyet’in ve Şeriatın ne demek olduğunu hiçbirimiz bilmiyorduk. İslamiyet üzerine okullarda öğretmenler bir parçacık ne öğretmişlerse, ondan başka kimsede temelli bir bilgi yoktu¹⁸⁹

Memleketimizde milli terbiyenin ihmal edilmesi bizi küçültmüş Avrupa’yı büyültmüştür.

Yeni meydana atılmış, biraz süslenmiş, yazmamak şartıyla Fransızca’yı muhtasar öğrenmiş ve hatta bir tarihte Bulvar Dazitaliyen’de bir pansiyonda 21 gün oturmuş kimsenin aşağı yukarı fikri sathisi şudur: “ Ay ne kadar geriyiz! Hayat Avrupa’dadır. Biz sönüğüz, ölüyüz. Bizim talihimiz muhaldir. Biz pek aşağı mahlukuz. Türk olmak ayıptır. Hele Müslüman olmak vahşi olmakla müsavidir. Biz bir şey yapamayız. Şu kıyafetimize bir bakınız: acaba bir Türk’ü şu şekle sokmak, ona şu suvar elbisesini giydirmek, şu kadınların cemiyetine ithal etmek, ona şu tarzda, şu eda ile

¹⁸⁸ İhsan Ahmet Matbuat hatıralarım c:2 A. İhsan mat. İst 1931 s:57

¹⁸⁹ Yalçın Hüseyin Cahit siyasi anılar T.İş bank kültür yayınları İst 1976 s:121

mesela bir “havana” içirmek, hatta bir kadeh “absanat” tutturmak mümkün müdür? Bir Türk yaşayabilmek için Avrupa’yı taklitten başka bir şey yapmamalıdır.

Evet! Bu kafa birçoklarımızın kafasıdır... Bu zihniyet ruhumuzu küçültüyor. Gaye-i emelimizi uzaklaştırıyor. Bize gayet büyük bedbahtlık veriyor. Demek oluyor ki, Avrupa bizim ruhumuzu, hissimizi, ahlakımıza da fethediyor... Dünyada hiçbir kavim medeniyetini, kendi milletini küçük görsün! Avrupalı olmamak ayıp değildir. Milletini tenzil etmek namussuzluktur... Halbuki üzüntüye, ümitsizliğe düşürülür ve her ne görülürse cümlesi fena bir şey terakki edilirse, artık hatadan maksadın ne olduğu anlaşılmaz. O fikirde bulunan, büyüklüğünü kabul ettiği hayata dahil olamaz. Tifüs mikrobu gibi milletin asliyesi dahilinden artık kalkmalıdır. İşte Avrupa bizim ruhumuzu yalnız feth değil ifsat etmiştir.

Bunun sebebi, maarif nezaretimizdir. İyi düşünülürse Fatih medresesinden daha yüksek bir seviyede bulunmayan Çemberlitaş civarındaki maarif nezareti faaliyeti ile mülki Avrupa’ya teslim edilmiştir. Bizim milli bir gayemizin ve bir usulü terbiyemizin bulunmaması geçmişten beri Katolik ve Protestan mezheplerinin memleketimizde fevkalade terakkisine ve bu terakki ruhumuzu bütün bütün ifsada sebep olmuştur.

Vakıa gerek Romen Katolik papazları, gerek Protestan papazları iddia ediyorlar ki, bu mektepler şimdiye kadar yalnız evlad-ı vatana hizmet etti. Hiçbir Müslüman’ı Hıristiyan yapmadı. Evet! Doğrudur Robert koleji talebelerinden hiçbir Müslimi Hıristiyan şakirdi etmedi. Fakat gerek bu mektepten, gerek Amerikan ve Katolik müesseselerinden çıkan talebe milliyetten Türklükten çıktılar. Bunlarda ruh kalmadı, birer Frenk oldular.

Ömer Seyfettin: “Bu zavallı milletin başına her ne geliyorsa... müttefiklerinin, güzideler sınıfının milli olmamasından ileri geliyor. Millet ile yüksek sınıf arasında, asırlardan beri devam edip duran bu ayrılık bu alakasızlık devam ettikçe bizde hiçbir şey olmayacağına iman etmeliyiz.”

Ahmed Hamdi: “Türkiye gözüyle garp’ı ve dünya meselelerini görmeye alışılmalıdır. Çünkü şimdiye kadar gerek dünyayı gerek kendimizi ancak garp gözüyle tanımaya çalıştık.”

Sait Halim Paşa: “ Bu kanun-i Esas-i büyük bir hatadır. Memleketin siyasi ve içtimai durumu, halet-i ruhiyesi inanç ve gelenekleri ile asla uyuşmaz. Hatta Osmanlı milli varlığı için ciddi bir tehlike halini almıştır. Kanun-i Esasi’yi tertip ve vazedenler, memleketi sala nazarı itibara almamışlar, hafızalarında nasılsa kalabilmiş bazı dağınık malumat ve nazariyatın memlekete saadet temin edeceği kuruntusuna düşmüşlerdi.

Gerçek bir kıymetten ve hakikatten uzak, değersiz bir eser meydana getirmeye mahkum idiler. Çünkü memleketlerine batı anayasalarının noksan bir taklidini ithal etmekten başka bir şey yapmak tabii onlar için mümkün değildi.

İşte görülüyor ki bütün fenalıkların asıl sebebi bir tanedir. Bu sebep, ecnebi kanun ve müesseseleri kabul ve ithal ettiğimiz taktirde yenilik ve terakkiye mazhar olacağımıza inanma hatasıdır.

Bütün felaketlerimizin kaynağı olan şu zararlı kanaat acaba bize nereden geldi? Fikrimizce bütün fenalıklar doğrudan, batı medeniyetini anlamadan taklit edişimizdir.

Bu uğursuz kanaat yüzünden meydana gelen fenalıkları saymak uzun sürer. Yalnız şunu söylemek yeter ki, bu kanaat; bizim kendi kendimizi, ıslah kabiliyeti olmadığı zannını uyandırarak, kendimize olan itimadımızı tükettiği gibi aynı şekilde başkalarının da bize karşı olan itimat ve hürmetini yok edecektir.”

Kemal Karpat da Jön Türklerin sistem ve ideolojik yapılarının kaynaklarını tenkit ederken şunları yazar: “Osmanlı aydınları, özellikle Jön Türkler ekonomik ve kültürel bakımdan halk kitlelerinden uzak kalmışlardır. Osmanlı Devletinin çözülüp dağılması ile siyasi ve ekonomik kargaşalık içerisinde yetişmişler ve aynı kargaşa kısmen onların zihinlerinde de yaşamaya devam etmiştir... Kendi felsefesi içine gömülmüş olan bu insanlar, toplumun ekonomilerindeki katılık, otoriteye karşı olan mutlak inancı ve nihayet batılı olan her şey karşısında duyduğu adeta fatalist aşağılık duygusu, baticılar, devletin siyasi, kültürel ve toplumsal seyrinin rabitasını tayin edebilmesi için gerekli üretici fikirlerden yoksun bırakıyordu. Osmanlı yarı aydınları, batının Osmanlılar hakkında kendi ölçülerine göre hüküm verdiğini biliyorlardı. Zamanla onlarda kendilerini Batının ölçülerine göre tartmaya başlayarak kendi toplumlarını mahkum etmişlerdi.

Bu iç huzursuzluk ve kendilerini haklı çıkarma isteğini ortaya çıkardı. Süregelmiş öz toplum hayatını tümüyle birden atlayarak Batı görüş ve adetlerini kayıtsız şartsız kabul etmek hevesine kapıldılar. Toplumun kusurlarını ve psikolojik meselelerin sorumluluğunu kendi halkına yükleyen Osmanlı yarı aydını, halkı hor görüyor, ona kötü muamele ediyordu. Bir memuriyet ele geçirir geçirmez, öyle kibirlenip kasılıyordu...¹⁹⁰

B. II. ADÜLHAMİD HAN'IN JÖN TÜRKLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

JÖN Türkler Cemiyeti'nin muhalefetlerine karşılık II. Abdülhamid Han yine de onları tekrar kazanmanın yollarını aramıştır. Bu konuda Abdülhamid Han'ın cemiyet ile bağlantı kurmak ve onları kazanmak üzere Avrupa'ya yolladığı iki özel elçiden biri Lübnanlı Hıristiyan baş hafiyesi Necip Malhame'ydi. Malhame'nin seçilme sebebi kuşkusuz Avrupa'daki İttihatçılar arasında çoğu Hıristiyan birçok Arap olması yüzünden olmuştu. Yurt dışında yaşamanın getirdiği maddi zorluklar, hareketin sekteye uğraması ile meydana gelen moral çöküntüsü, duygusal ve kişisel nedenlerden ötürü, önde gelen isimlerden Mizancı Murat, Tunalı Hilmi ve Abdullah Cevdet gibi pek çok cemiyet mensubu, Avrupa'daki aracılardan ısrarı sonucunda Abdülhamid Han ile uzlaşmaya gitmişti. Fakat bu kişiler, padişaha sadık insanlar olmayı çoğunlukla reddetmişlerdi. Daha sonra tekrar muhalefete dönmüş, ya da gizliden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin davasını desteklemişlerdir¹⁹¹.

14 Mart 1333 (1917) Beylerbeyi

Ne kadar garip bir tecellidir ki, Amcam Abdülaziz Han'ı düşürmek için Avrupa'ya kaçan Genç Osmanlılar, eninde sonunda muradlarına ermişler, hem Abdülaziz Han düşmüş, hem de hemen peşinden açılan 93 Rus Savaşı Rumeli'nin yarısını alıp götürmüştü. Tıpkı onlar gibi, beni düşürmek için Avrupa'ya kaçan Jön

¹⁹⁰ İhsan, a.g.e. s:60-61-62

¹⁹¹ Kayalı Hasan, Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği v İslamcılık(1908-1918), 2.Baskı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul,, s 50-51

Türkler de muradlarına ermişler, beni düşürmüşler ve girdikleri Cihan Savaşı'nda da Osmanlı İmparatorluğu'nu elden çıkarmışlardır.

Her iki gurup da memleketin okumuş yazmışlarını içine alıyordu. Her iki gurup da Batıcılığa hayrandı. Her iki gurup da memleketin tek kurtuluşunu Meşrutiyette görüyorlardı. Her iki gurup da emellerine Ordunun bir parçasını vasıta etti. Her iki gurubun dayandığı ordu da içinden parçalandı.

Evet, ne kadar daha garip bir tecellidir ki, ben bu olayların her ikisinin de içinde yaşadım. Amcamın öfke ile yapamadığını, ben sabırla yapmayı denedim. Amcamın ceza ile başaramadığını, ben bağışlayarak elde etmeğe çalıştım. Ama yine de muvaffak olamadım!

Ve daha garip bir tecelliye bakınız ki, Genç Osmanlıları da Jön Türkleri de Osmanlı İmparatorluğunu parçalamak isteyen büyük devletlerin hepsi arkalıyorlardı Bu devletlerin gözünde ümit bu gençlerdeydi!. Bunların dediği yapılırsa Osmanlı İmparatorluğu kurtulacak, dediklerine kulak asılmazsa, batacaaktı! İki kere istemeyerek de olsa, dediklerini yaptık ve işte battık. Bari son kalan bir avuç vatan toprağında yaşayanların gözleri açıldı mı?. İnşallah!

Osmanlıyı üleşmekte anlaşılan batıyı, evladım sayılan bu vatan çocukları, benim, bir sarayın dört duvarı arasında gördüğüm hakikati koskoca yeryüzünü gezip tozdukları halde nasıl görmediler; nasıl görmediler de ecdat kanı ile sulanmış koskoca bir ülkeyi kendi elleri ile batırdılar!

Suçlamaya dilim varmıyor; fakat görüyorlardı ki İngilizler, Fransızlar, Ruslar, hatta Almanlar ve Avusturyalılar yani bütün büyük Avrupa devletleri menfaatlerini Osmanlı mülkünün parçalanmasında bulmuşlardır; düşmandılar. Görüyorlardı ki bu devletler birbirleri ile dalaşıyorlar, ama Osmanlıları üleşmekte anlaşıyorlardı. Anlaşamadıkları, kimin daha büyük parçayı yutacağı idi. Öyle olduğu halde, bu düşüncede olan devletlerin, kendilerini arkalamalarından da mı bir mana çıkaramıyorlardı?

Söyledim, yine söyleyeceğim, anlattım, yine anlatacağım, düşünmüyorlar mıydı ki Osmanlı ülkesi birçok milletlerin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir..

Böyle bir ülkede Meşrutiyet, ülkenin unsuru asliyesi için (Temel unsur) ölümdür. İngiliz Parlamentosunda bir Hintli, Afrikalı, Mısırlı, Fransız Parlamentosunda bir Cezayirli mebus var mıydı ki, Osmanlı Parlamentosunda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arap mebusu bulunmasını istemeğe kalkıyorlar!.

Hayır, bunca okumuş, düşünmüş, kendisini davasına vermiş vatan evladının cibilliyetsiz çıkacağını kabul edemem! Sadece aldandılar, derim. Aldandılar ama, cezalarını kendilerinden çok, adanmayan milyonlarca masum vatan evladı çekti; hem öldüler, hem vatandan oldular.

Fikirleri de, Tesirleri de Mahduttu..Kendilerine Jön Türkler denilen kimseler aslında üç-beş kişidir. Bunlar yıllarca Avrupa'da benim aleyhimde çalışmışlar ama benim aleyhimde çalışmanın vatanın da aleyhinde çalışmak demek olduğunu düşünmeden yazmışlar, çizmişler, söylemişlerdir. Çıkardıkları gazeteleri gizlice memlekete sokmanın yolunu büyük devletlere arkalarını dayayarak buluyorlar, yabancı postahanelerden de yabancı uyruklu kimseler aracılığı ile çekip şuna buna dağıtıyorlardı. Yıllar yılı, ciddi sayılabilecek bir tesirleri olmamıştır; ciddi sayılacak bir fikirleri olmadığı gibi...

Fakat ben buna rağmen, kendileri ile ilgilendim. Yabancı memleketlerde parasızlık yüzünden bazı şeylere katlanmamaları için, gazetelerini satın almak bahanesi ile büyücek yardımlarda bulundum, bazı kimselerin memlekete para göndermelerine göz yumdum. Tek yabancıların maşası olmasınlar, muhalefetleri yanlış da olsa namuslu kalsın diye!.

Ahmet Rıza Nasıl Geçiniyor?

Beni bu yardımlara iten sebepler de vardı. Ahmet Rıza Bey, Bursa'da Maarif Müdürü iken, Paris'te ihtilalın yüzüncü yılı sebebi ile açılan sergide Bursa İpeklilerini teşhir etmek bahanesi ile Avrupa'ya gitti ve bir daha dönmedi. Oradan bana bir Islahat Layihası (Reform Raporu) gönderdi.

Okudum, hiçbir şey yoktu. Ne memleketi tanıyor, ne de tekliflerinin ne getireceğini hesaplayabiliyordu. Bir kenara koydum. Ardından, Meşveret adı ile bir gazete çıkarmaya başladı. Paris Sefaretimize ne ile geçiyor diye sordurdum. Paris'te

Türkçe dersleri vererek diye cevap verdiler.. Paris'te, hem de Türkçe dersleri vererek geçinmek ayrıca bir gazete çıkarmak... ve bunun da külfetlerine katlanmak!.. Buna, hayatında bir kere fırından ekmek almamış basit bir cariyeye bile inanmaz.. Dolaylı yollardan para göndermeğe başladım, çünkü başka çare yoktu.

Ya, Mizancı Murat?

Biraz da Mizancı diye tanınan Murad Bey'den bahsedeyim; bu, bir başka garabettir. Murad Bey, delikanlı yaşında Kafkasya'dan kalkmış, okumak için Kırım'a gideceğine, İstanbul'un yolunu tutmuştur, İstanbul'da ilk çaldığı kapı ise Mithat Paşa'nın konağıdır. Hemen Mithat Paşa tarafından kabul edilir, dinlenir ve bir tezkere ile Rüştü Paşa'ya gönderilir. Murad Bey bir süre Rüştü Paşa'nın katipliğini yapmış.

Paşanın ölümünden sonra, Mülkiye Mektebine tarih hocası olmuştur. İngiliz politikasına taraftar olarak biliniyordu. Nitekim ben İngiliz Politikasına taraftar olan Sait Paşayı Sadrazamlıktan uzaklaştırınca, o da Mizan adlı bir gazete çıkarmaya başladı. Bu gazetesinde bana övgüler yayınlıyor, ama kabineye memur ettiğim devlet ileri gelenlerine ver yansın hücum ediyordu. Hükümet, gazetesini yıllar sonra kapattı. Ben kendisini korudum ve Duyunu Umumiye komiserliğine tayin ettirdim. Bir gün, Rusya'ya kaçtı. Oradan Avrupa'ya geçti. Londra'da Lord Salisbury ile görüşüp Mizan'ını Mısırda çıkarmak müsaadesi alabildi. Tekrar Avrupa'ya geçti ve en sonra Ahmed Celalettin Paşa aracılığı ile yeniden İstanbul'a döndü. Bu dönem içinde nasıl geçindiğini, nasıl bu uzun seyahatleri yapabildiğini, gazetesini hangi para ile çıkardığını araştırmak istemiyorum.

Masonların Beslediği Jön Türkler!.

Ahmed Celalettin Paşa'nın Mısır'da Ali Kemal Bey'den aldığı bir mektubu görmüştüm. Bu mektup her halde Yıldız evrakı arasında saklıdır. Kimin nereden para aldığını isim isim yazıyordu. Bu mektupta Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Sükuti, Dr. Bahattin Şahir, Dr. Nazım, Dr. İbrahim Temo'nun Fransız ve İtalyan localarına bağlı olduklarını ve bu locaların yardımı ile yaşadıklarını, hatta memleketteki ailelerine dahi bu localar eli ile para gönderildiğini yazıyor ve bunların vesikalarını gönderiyordu.

Avrupa'da, Mısır'da çeşitli namlar altında çıkan gazeteler ve buralarda gezinen gizli cemiyetin adamları, daha önce de söylediğim gibi, memlekete ciddi bir zarar vermediler. Fakat Mason Locaları, bütün takiplerimize rağmen, İttihat ve Terakkiye bağlı subayları harekete geçirince, bu avare insanlar birer bayrak haline geldiler. İşte Jön Türk'ler ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin hikayesi de budur.

Evet, hikayesi budur ama, neticesi de bugün maalesef gözlerimizin önündedir.

Bana diyeceklerdir ki, Bütün bunları biliyordun da niçin engel olmadın, niçin devletin yıkılmasına göz yumdun?

Yalnızdım!

Haşa!. Göz yummak şöyle dursun, her an tetikte yaşadım. Fakat önleyemedim, önleyemedim de. Çünkü yalnızdım. Onların arkasında bütün düşman dünyası vardı. Mizacım ve şartlarım başka türlü olmama elverişli değildi. Dostlarım beni, yumuşak başlı olmakla, düşmanlarım, zalim gaddar olmakla suçlarlar. İki taraf da yanılır. Ben ne bir Yavuz Selim Han idim, ne de Yavuz Selim Han'ın ülkesi benim buyruğumdaydı. Birkaç kelle koparıvermek, laf söylerken kolaydır. Her koparılan kelle, insanın önünde bir uçurum açar. Bu uçurumu doldurabiliyorsan, gözdağı verebilirsin ve gözdağı verdiklerin dediklerinden çıkmazlar. Ama uçurumlar kapanmıyorsa, hiçbir şey yapmak mümkün değildir. Ben, doğuştan merhametli bir insanım. Fakat devletin merhametle idare edilemeyeceğini de bilirim. Ne yaptıysam, yapabildiğimdir. Yavuz Selim Han da benim zamanımda padişah olsaydı, o da benim gibi yapardı. Gerekeni yaptım, faydalının peşinden koştum, ahaliyi ezdirmemeğe çalıştım, beyhude kan dökülmesinin her yerde karşısına çıktım. Memleketim, Jön Türklere gösterdiğim şefkatin değil, Jön Türklerin bağışlanmaz gafletlerinin kurbanı oldu; işte o kadar.¹⁹²

¹⁹² SULTAN II. ABDÜLHAMİD, Siyasi Hatıralarım, Hareket yayınları, İstanbul 1975 s:48-49-50